

KATOLÍCKA UNIVERZITA V RUŽOMBERKU

| TEOLOGICKÁ FAKULTA

INŠTITÚT CIRKEVNÝCH DEJÍN

NOTITIÆ HISTORIÆ
ECCLESIASTICÆ

Ružomberok 2017

Notitiæ historiæ ecclesiasticæ

vedecký recenzovaný časopis | *Scientific peer-reviewed journal*

ročník | *Volume 6, číslo | Issue 2, rok | Year 2017*

vychádza 2x ročne | *Frequency: twice a year*

Hlavný redaktor | *Editor-In-Chief*: prof. PhDr. ThDr. Štefan LENČIŠ, PhD.

Redakčná rada | *Editorial Board*:

ThDr. Konštantín Daniel BOLEŠ O.Praem. – *Rád premonštrátov – Opátstvo Jasov*

doc. ThDr. Peter BORZA, PhD. – *FF, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*

Dr. Viliam Štefan DÓCI OP – *Istituto storico domenicano Roma*

Mgr. Peter FEDORČÁK, PhD. – *FF, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*

prof. ThDr. Cyril HIŠEM, PhD. – *TF, Katolícka univerzita v Ružomberku*

HEDr. Luboslav HROMJÁK, PhD. – *TI TF, Katolícka univerzita v Ružomberku*

doc. PhDr. Ivan CHALUPECKÝ – *TF, Katolícka univerzita v Ružomberku*

prof. Dr. István KÄFER, PhD. – *Gál Ferenc Főiskola Szeged*

doc. Viktor KICHERA, PhD. – *Uzhhorod National University, Faculty of History*

Mons. HELic. Jozef KRIŠTOF – *Segreteria di Stato, Citta del Vaticano*

ThDr. Angelus Štefan KURUC O.Praem., PhD. – *Rád premonštrátov – Opátstvo Jasov*

prof. Dr hab. Józef MARECKI – *Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie*

prof. PaedDr. ThLic. Martin WEIS, ThD. – *TF Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích*

Jazykový redaktor:

- **slovenského textu** | *Slovak text Editor*: Mgr. Eva BODNÁROVÁ
- **anglického textu** | *English text Editor*: Mgr. Katarína CHOVANCOVÁ

Technický redaktor | *Technical Editor*: Marián HUMENSKÝ

Návrh obálky | *Cover design*: Ján MIŠKO

Adresa vydavateľa | *Address of Editorial Publisher*:

© 2017 Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku

Hrabovská cesta 1A, 034 01 Ružomberok

web: www.ku.sk

Adresa redakcie | *Address of Editorial Office*:

© Inštitút cirkevných dejín, Teologická fakulta

Katolícka univerzita v Ružomberku

Hlavná 89, 041 21 Košice

web: www.icd.ktfke.sk

email: icd@ktfke.sk

ISSN 1338-9572

OBSAH | CONTENTS

Úvod Editorial	5
Kostol sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom – skvost predrománskej architektúry a umenia.....	7
<i>Church of Saint George in Kostol'any pod Tribečom – Jewel of Pre-Romance architecture and art</i>	
Miroslav Strakoš	
Spor Petra zvaného Poharus a Mikuláša zvaného Soós o hranice majetkov Kapušany a Solivar z rokov 1347 – 1359	37
<i>The despute of Peter called Poharus and Mikuláš called Soós about the border of properties the Kapušany and Solivar from 1347 to 1359</i>	
Konštantín Daniel Boles	
Choždenije na Florentijskij sobor a jeho osobitosti.....	52
<i>The Journey to Council of Florence and its specificity</i>	
Angelus Štefan Kuruc	
Pápež Gregor XVI. a jeho vzťah k svetovým misiám.....	63
<i>Pope Gregory XVI. and his relation to world missions</i>	
Štefan Lenčič	
Dobročinné aktivity Ústrednej Karity na Slovensku v rokoch 1935 – 1938	74
<i>Charitable activities of the Central Karita in Slovakia in 1935 – 1938</i>	
Milan Molokáč	
Sociálna činnosť Katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945	93
<i>Social activity of catholic Church in Slovakia in period of 1939 – 1945</i>	
Marek Krupský	
Pohľad na osudy Slovákov odvečených do pracovných táborov GULAG v ZSSR.....	104
<i>A view of the fate of Slovaks dragged into the GULAG labor camps in the USSR</i>	
Cyril Hišem	

**Darovacia listina kráľa Ladislava IV. z roku 1285 na majetky Sowar – Solivar;
Sopothok – Solná Baňa a Delne – Kokošovce..... 120**

*Donation letter of the king Ladislav IV from the year 1285 on estates Sowar – Solivar,
Sopothok – Solná Baňa and Deline – Kokošovce*

Konštantín Daniel Bolesť

Prieskumová správa o Urbanovej zvonici v Košiciach128

A survey report on Urban bell tower in Košice

Mária Spoločníková

Recenzie/ Reviews..... 132

Vážení čitatelia!

V závere tohto kalendárneho roka 2017 opäť prinášame našim čitateľom nové historické príspevky v oblasti cirkevných dejín. Samotný výskum si vyžaduje nemálo hodín poctivej práce a zároveň aj „vhodné pretlmočenie“ výskumu do „jazyka“, v ktorom čitateľ s istou ľahkosťou získa nové poznatky.

Miroslav Strakoš začína toto druhé číslo veľmi zaujímavým a cenným príspevkom, ktorý sa týka Kostola sv. Juraja v Kostoľanoch pod Tríbečom, ktorý je považovaný za skvost predrománskej architektúry a umenia. V jeho príspevku nechýba základný popis tejto pamiatky, stručný historický vývoj, archeologický výskum a tiež predstavenie jedinečných fresiek.

Konštantín Daniel Boleš pravidelne ponúka výsledky svojho bádania stredovekých dejín. Dnes nám predstavuje okolnosti sporu Petra, zvaného Poharus a Mikuláša, zvaného Soós o hranice majetkov Kapušany a Solivar z rokov 1347 – 1359.

Angelus Štefan Kuruc vo svojom príspevku *Choždenije na Florentijskij sobor a jeho osobitosti* približuje jednu z ruských literárnych pamiatok vo forme cestopisných poznámok, ktorú urobil anonymný autor z mesta Suzdaľ počas svojej cesty na Florentský koncil ako člen ruskej delegácie. Ide o oficiálny cestopis napísaný v službách metropolitu Izidora.

Štefan Lenčíš urobil historickú sondu do pontifikátu pápeža Gregora XVI. a predstavil jeho záujem o svetové misie, čím sa začala v prvej polovici 19. storočia formovať nová „jar svetových misií“. Osobitný význam mali aj pápežove oficiálne dokumenty, ktoré sa dotýkali misijnej problematiky vo svete.

Milan Molokáč sa zaoberá dejinami 20. storočia. Obsah jeho príspevku sa dotýka témy dobročinných aktivít Ústrednej karity na Slovensku v rokoch 1935 – 1938. Čitateľ má možnosť sa oboznámiť s mnohými konkrétnymi aktivitami, ktoré boli vykonané v prospech najbiednejších ľudí.

Marek Krupský sústredil svoj výskum na krátke, ale pre dejiny Slovenska dôležité obdobie, keď načrtnol problematiku sociálnej činnosti Katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Poukázal na rozmach cirkevných aktivít vo vydávaní kníh a časopisov, vedeckej a charitatívnej činnosti, ktorá sa uskutočňovala prostredníctvom Ústrednej Karity na Slovensku, ale aj prostredníctvom viacerých reholí pôsobiacich v sociálno-charitatívnej a zdravotníckej činnosti.

Cyril Hišem vo svojom príspevku načrtnol problematiku osudov Slovákov, ktorí boli násilne odvečení do pracovných táborov v ZSSR, ktoré dostali spoločné pomenovanie – Gulag. Svoju pozornosť sústredil aj na odvečených kňazov v týchto táboroch a na ich ľudskú a duchovnú pomoc ostatným deportovaným.

Konštantín Daniel Boleš v pravidelnej časti *Pramene a preklady*, ponúka preklad darovacej listiny kráľa Ladislava IV. z roku 1285 na majetky Solivar, Solná Baňa a Kokošovce.

Mária Spoločníková pripravila svoju prieskumovú správu o Urbanovej zvonici v Košiciach, v ktorej zvlášť zdôrazňuje jej gotický pôvod.

Peter Borza uzatvára obsah časopisu recenziou na vydané dielo Martina Lupča: *Z dejín katolíckeho školstva v Ružomberku II. : Pamätnica k 25. výročiu založenia Gymnázia sv. Andreja v Ružomberku*.

Úvodné slovo chceme uzatvoriť prianím, aby aj toto číslo nášho časopisu bolo obohacujúce a prinieslo veľa nových poznatkov.

Redakcia časopisu

KOSTOL SV. JURAJA V KOSTOĽANOCH POD TRIBEČOM – SKVOST PREDROMÁNSKEJ ARCHITEKTÚRY A UMENIA

Miroslav Strakoš

CHURCH OF SAINT GEORGE IN KOSTOĽANY POD TRIBEČOM – JEWEL OF PRE-ROMANCE ARCHITECTURE AND ART

Abstract: This article is dedicated to one of the oldest preserved churches in Slovakia, which is being continuously used since its inception until today. The Church of St. George in Kostolany pod Tribečom is also well known thanks to its unique frescos, which although damaged, are one of the oldest Pre-Romanesque wall paintings in Slovakia and also in central Europe. Presented work attempts to show this monument not only in historical context, but also from the point of view of archaeology and history of art. It presents also long term strive to preserve and reconstruct the monuments, and also some of the most recent analyses which push the origins of this construction to the 9th to 10th century.

Keywords: Kostolany pod Tribečom, Church of St. George, Pre-Romanesque architecture, Romanesque architecture, medieval times, sacral art, frescos, archaeological research, cemetery, numismatic finds, monument reconstruction.

Úvod

Na Slovensku je nemálo pamiatok, ktoré dokazujú bohaté dejiny nášho národa, no nie je ich mnoho, ktoré by v tak jedinečne zachovanej architektúre dokladali šírenie a upevňovanie kresťanstva na našom území, ako je to v prípade kostola sv. Juraja v Kostolánoch pod Tribečom. Ten sa v odborných kruhoch začlenil medzi naše najstaršie ucelene stojace predrománske pamiatky a niektorí historici sa vyjadrili už skôr za jeho starší veľkomoravský pôvod.¹ Táto sakrálna pamiatka v minulosti pokladaná za neskorobarokovú, neskôr za architektúru z 13. storočia, odhalila svoje

¹ BÓNA, Martin. Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r. k. kostola sv. Juraja v Kostolánoch pod Tribečom. In *Musaica* 28/2014, Bratislava : FFUK v Bratislave, s. 129.

tajomstvo až v roku 1955,² a potom v roku 1960, kedy skupina historikov umenia prevádzala umelecko-architektonický prieskum interiéru a narazila na zvyšky unikátnych ranostredovekých nástenných malieb.³

Pamiatka prešla niekoľkými stavebnými fázami, no dve mali zásadný charakter. Za prvú možno považovať tú, ktorá dala vzniknúť stavbe v jej čistej jednoduchej podobe. Kostol tvorila svätyňa nepravidelného lichobežníkového tvaru zaklenutá klenbou, na ktorú nadväzovala širšia obdĺžniková loď s rovnou povalou, pričom vstupný portál bol na západnej strane. Hoci sa jednalo o pomerne malú stavbu, jej nezvyčajná výška pôsobila monumentálnym výzorom. Murivo stavby bolo zhotovené z lomového kameňa spájaného kvalitnou vápennou maltou a vnútorné omietky boli krátko po dohotovení opatrené unikátnymi nástennými maľbami (freskami), ktoré prvé signalizovali svojím archaickým výzorom značný vek stavby. Podľa prvých zistení českých a slovenských odborníkov bol vek malieb určený na prelom 11. a 12. storočia.

Druhou zásadnou stavebnou fázou, ktorá poznačila výzor objektu, bola neskororománska prístavba lode so šírkou o niečo väčšou, ako bola pôvodná s emporou a vežou, ktorú previedli noví vlastníci v 13. storočí na západnej strane objektu. Táto stavebná aktivita dala vzniknúť novému vstupu do kostola na južnej strane lode, pričom starý vstup na západe zanikol.

Prvá zmienka o kostolíku je v Zoborskej listine z roku 1113. Avšak spôsob, akým je názov obce v listine uvedený (Custolen), dovoľuje posunúť vznik obce a kostola hlbšie do minulosti. Názov obce totiž vznikol zo základu slova kostol a z pomnožnej prípony - ěne (Kostol + jány), ktorá sa v uvedenej forme používala v 10. storočí. To by nepriamo dokazovalo, že Kostolany, ako osada s kostolom, existovala už v 10. storočí. V listine z roku 1113 sa uvádzajú dvoje Kostolian - kráľovské, obývané podhradčanmi (suburbanmi) a druhé patriace majetku zoborského benediktínskeho kláštora.

Behom času bola stavba vystavená mnohým nepriaznivým vplyvom. Viac ako jedno storočie zostala po vyhorení opustená, bez strechy, pričom do nej zatekalo. Asi v polovici 17. storočia ju znova zastrešili a opravili. Počas opravy v prvej tretine 18. storočia, pôvodný trámový strop nahradili murovaným so štukovou výzdobou. Postupná premena vzácneho ranorománskeho kostola došla tak ďaleko, že v 20. storočí nerozpoznali jeho umelecko-historickú hodnotu ani znalci a odborníci,

² Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody urobil prvé kroky na záchranu kostola už roku 1955, keď ho Okresné vlastivedné múzeum v Zlatých Moravciach upozornilo na zlý stav kostola. Odbor pre cirkevné veci vtedajšieho KNV v Nitre však návrhy a požiadavky pamiatkového ústavu na opravu kostola zamietal s poukazom na nedostatok finančných prostriedkov. Prvý záznam o objavení fresiek v Kostol'anoch pod Tribečom v archíve Archeologického ústavu SAV je v nálezovej správe z roku 1955, čís. 2141/56.

³ JANKOVIČ, Vendelín a kol. *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku*. Bratislava : Osveta, 1980, s. 33.

akými boli Vladimír Wagner či Václav Mencl.⁴ Ten vo svojej inak vynikajúcej monografii o stredovekej architektúre na Slovensku (1937) vyslovil názor, že vo včasnej dobe románskej (11. stor.) sa na Nitriansku kamenná architektúra nevyskytovala.⁵ Po nových archeologických objavoch však tieto názory skorigoval.⁶

Situáciu v Kostolánoch pod Tribečom komplikovala aj skutočnosť, že freskovú výzdobu zakrývali viaceré vrstvy novších omietok a premalieb a zanikli aj niektoré pôvodné okná na lodi a presbytériu. Dokonca ani v roku 1956, kedy vo vnútri kostola objavili zvyšky unikátnych nástenných malieb, nebolo možné ešte kostol presnejšie a spoľahlivejšie datovať.⁷

V polovici 20. storočia sa prejavili statické poruchy muriva natoľko, že spôsobili úradné uzatvorenie kostola a vyvolali potrebu opravy. Po niekoľkoročných neúspešných rokovaní o oprave kostola previedli miestni občania práce svojpomocne, bohužiaľ, dosť necitlivo a v rozpore s požiadavkami pamiatkovej starostlivosti. Táto značne nešťastná úprava objektu podnietila pamiatkarov k väčšej aktivite, výsledkom ktorej bolo získanie finančných prostriedkov na odstránenie nežiaducich zásahov a ďalšia pamiatková úprava kostola.⁸

Nasledujúce roky priniesli etapu náročných výskumov – archeologických i umelecko-historických, ktoré sprevádzali aj reštaurátorské práce trvajúce dodnes. Tento príspevok chce priblížiť históriu výskumov a aktivít vykonaných na záchranu tohto historického skvostu a zvýrazniť jeho mimoriadnu spoločenskú hodnotu. Objekt bol totiž vyhlásený nielen za národno-kultúrnu pamiatku (1970), ale aj za súčasť európskeho kultúrneho dedičstva (2009).⁹

Poloha stavby

Objekt sa nachádza v obci Kostolány pod Tribečom, ležiacej na južnej strane pohoria Tribeč, v údolí potoka Drevenica, ktorý sa vlieva do Žitavy. Množstvo archeologických pamiatok v okolí nasvedčuje tomu, že na lokalite a jej okolí sídlil človek už od praveku. Konfigurácia terénu územie predurčovala na postavenie hradísk, ktorých stopy tu nachádzame. Okrem dodnes stojaceho stredovekého hradu Jelenec (504 mn.m.), sa na kóte Lysec (545 mn.m.), ležiacej severne od Kostolian, objavili pozostatky mohutného hradiska opevneného valmi a na protiľahlej vyvýšenine zvanej Smutný hrad (450 mn.m.) zasa menšie hradisko. Keďže vzdušnou čiarou je

⁴ MENCL, Václav. Románska architektúra na Slovensku vo svetle nových vykopávkov. In *Pamiatky a múzeá* 5, 1956, s. 75.

⁵ MENCL, Václav. *Stredoveká architektúra na Slovensku – I.* Praha – Prešov : Československá grafická únia, 1937, s. 75.

⁶ BOTEK, Andrej. *Veľkomoravské kostoly na Slovensku.* Bratislava : Post Scriptum, 2014, s. 40.

⁷ HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostolánoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 43.

⁸ ŠÁŠKY, Ladislav. Predrománsky kostol v Kostolánoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 92.

⁹ <http://apsida.sk/c/3040/strucne-kostolany-pod-tribecom-europskym-dedicstvom> (25.8.2017).

pamiatka vzdialená od Nitry len asi 15 km, je predpoklad, že v časoch Veľkej Moravy tu zasahoval jej priamy kultúrno – mocenský vplyv.¹⁰

Administratívne je obec Kostol'any pod Tribečom pričlenená k okresu Zlaté Moravce a k Nitrianskemu samosprávnemu kraju. Farnosť v Kostol'anoch pod Tribečom spadá pod farský úrad v susedných Ladiciach¹¹ a v rámci dekanátu Zlaté Moravce patrí do Nitrianskej diecézy. GPS súradnice objektu kostola sú nasledovné: N48.415658289 E18.246689737, resp. N4824.939 E18 14.801.

Základný popis stavby

Pôvodný predrománsky objekt tvorila len loď s presbytériom orientovaná východne-západným smerom, stopy po veži, sakristii ani nartexe sa nenašli. Pokiaľ vnútorný pôdorys lode je pravidelných rozmerov 530 x 370 cm, presbytérium s rovným uzáverom na východe má tvar mierne deformovaného lichobežníka. Jeho severná stena meria 327 cm, južná 340 cm. Nepatrná výchylka v južnom smere tiež spôsobila, že šírka uzáveru presbytéria meria 205 cm, avšak na západe má šírku 234 cm. Výška valenej klenby na jej vrchole vo svätyni bola od pôvodnej podlahy 360 cm, dodnes zachované murivo v lodi však dosahuje výšku až 590 cm. O konštrukcii stropu a jeho podhľadu v lodi nemáme žiadne vedomosti.¹²

Behom histórie prešiel kostol sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom mnohými stavebnými úpravami rôznych slohových období. Pokiaľ v raných fázach jeho existencie pozostávala stavba iba z lode a presbytéria, v dobe románskej k nej pristavali na západe emporu s vežou a k nej asi v 18. storočí tzv. žobračnu¹³ (zádverie kostola) prepojenú s emporovou časťou kostola vstupným otvorom pod stredným pólom jej klenbového oblúka. Kostol mal v tom čase teda dva vstupy, jeden na južnej strane (dodnes zachovaný románsky portál) a druhý cez dvere žobračne na západnej strane objektu. Prirodzené osvetlenie interiéru zabezpečovalo päť okien na južnej strane objektu – románske okienko na empore, tri okná v lodi a jedno úzke na svätyni.¹⁴

Pri historicko-architektonickom prieskume sa zistilo, že v interiéri pôvodného kostola sa nachádzalo až osemnásť vrstiev omietok. Na prvej vrstve, nanesej na podkladovú vrstvu, našli archaicky vyzerajúce staré fresky, na mladších vrstvách

¹⁰ ŠÁŠKY, Ladislav. Predrománsky kostol v Kostol'anoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 79.

¹¹ Kostol v Kostol'anoch pod Tribečom bol až do 17. storočia samostatnou farnosťou, ktorý slúžil ako zeme-panský kostol pre majiteľov neďalekého hradu Gýmeš. PEŤKOVÁ, Viera. *Kostol sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom*. Košice : Viena, 2015, s. 66.

¹² ŠÁŠKY, Ladislav. Predrománsky kostol v Kostol'anoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor 1968, s. 82 – 83.

¹³ Túto žobračnu miestni obyvatelia v roku 1964 počas svojpomocných prác zbúrali a nahradili novou, oveľa väčšou prístavbou, ktorá značne narušila exteriér aj interiér kostola a ktorá tu, žiaľbohu, stojí dodnes.

¹⁴ ŠÁŠKY, Ladislav. Predrománsky kostol v Kostol'anoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 81.

odhalili mladšie maľby asi zo 16. až 18. storočia, prevažne ornamentálneho charakteru. Až po odstránení mladších vrstiev sa ukázalo, že najstaršia výmaľba kostola sa nezachovala celá, ale len fragmentárne.¹⁵

Na omietke povaly v lodi zostala nevýrazná štuková výzdoba pochádzajúca z obnovy stavby v roku 1721.¹⁶ Podlaha v objekte, ktorá sa behom rôznych etáp prestavby neustále zvyšovala, bola pokrytá kamennou dlažbou.

Čo sa týka vnútorného zariadenia kostola, odborníci mu neprisudzovali veľkú umeleckú hodnotu.¹⁷ Menzu hlavného oltára pokrývalo drevené tabernákulum, kde za ním na stene visel obraz. V severnom rohu lode stála murovaná kazateľnica a oproti na podstavci bola umiestnená rustikálna socha Piety vytvorená v baroku. Po stranách lode boli umiestnené dva menšie improvizované oltáre. Románsku emporu na jej čele zakrývala drevená kruchta,¹⁸ ktorá pokračovala i pozdĺž bočných stien románskej prístavby, pričom na severnej strane sa nachádzal organ z obdobia klasicizmu. Zo starších častí zariadenia kostola bola zaujímavá iba kamenná románska svätenička umiestnená pri dverách na južnej strane lode a rovnako stará kamenná krstiteľnica situovaná v priestoroch žobračne.¹⁹

Vonkajšie fasády pokrývalo niekoľko vrstiev omietok, ktoré vplyvom poveternostných podmienok a najmä dažďovej vody z poškodenej strechy opadávali. Pod vrstvami novších omietok boli nájdené dve vrstvy s drsnejšou štruktúrou, ktorú na nárožiach a okolo okien sprevádzala okrová sgrafitová výzdoba. Podobná výzdoba sa nachádzala pod korunnou rímou. Strechy sedlového tvaru zakrývala eter-

¹⁵ ŠÁŠKY, Ladislav. Predrománsky kostol v Kostolnoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 82.

¹⁶ Vlastník obce a kostola Pavol Forgáč v tom roku nahradil staršiu drevenú povalu v lodi a v emporovej prístavbe za povalu so štukovou výzdobou; v oválnom ráme so svätožiarou bol monogram IHS, pod rámom stuha s letopočtom MDCCXXI a kartuša s erbom Forgáčovcov. Tehlami zo zemepanskej tehle podmurovali oblúky emporu, ktorá už vtedy vykazovala statické poruchy, vyložili parapet jej strednej časti, opravili nosné časti veže a všetky tri časti emporu zaklenuli krížovými klenbami. Tými istými tehľami potom vydláždili podlahu emporu i celého kostola. Kostol dostal i novú strechu s pálenou krytinou, pričom sklon strechy upravili zvýšením štítových múrov. Objekt zvonku i zvnútra znova vymaľovali. ŠÁŠKY, Ladislav. Predrománsky kostol v Kostolnoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 91.

¹⁷ O vnútornom zariadení kostola nám podávajú informácie, najmä kanonické vizitácie konané v 17. a 18. storočí. V zápisnici z roku 1657 sa dozvedáme, že kostol mal štyri oltáre, ale v roku 1674 už len tri. V tom období mal kostol hlavný oltár krídlový so sochou Panny Márie uprostred a obrazmi svätcov na postranných krídlach. V kamennej veži bol jeden zvon. Záznam z roku 1713 spomína nový oltár so sochou Madony a s obrazom patróna – sv. Juraja v hornej časti. Prvý raz sa spomína kamenná kazateľnica a drevená kruchta. ŠÁŠKY, Ladislav. Predrománsky kostol v Kostolnoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 90 – 91.

¹⁸ Kruchta, inak chórus je priestor v zadnej časti lode, určený pre organ, spevácky zbor a hudobníkov. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Kruchta> (1.9.2017).

¹⁹ ŠÁŠKY, Ladislav. Predrománsky kostol v Kostolnoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 81 – 82. ŠÁŠKY, Ladislav. *Umenie Slovenska*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 154.

nitová krytina, iba veža kostola bola pokrytá krytinou z plechu a zakončená medenou guľou s dvojkrižom.²⁰

Prvý archeologický výskum (1964 – 1965)

Výskum sa konal pod vedením Dr. Alojza Habovštiaka a za hlavné ciele si vytýčil zmapovanie situácie na kostolnom radovom cintoríne a zistenie vzájomného vzťahu kostola a cintorína, čo malo dopomôcť k čo najpresnejšiemu datovaniu stavby. Súčasne s tým sa očakávalo sprehľadnenie jednotlivých stavebných fáz a odhalenie najstaršieho jadra kostola.²¹

Celkove sa vykopalo 5 sond na vonkajšom okruhu kostola a 2 vo vnútri kostola.²² Archeologický výskum doriešil otázky súvisiace s najstarším jadrom kostola, keď dokázal, že pôvodnú stavbu tvorila len jej východná časť, teda obdĺžniková loď a presbytérium, pričom emporová prístavba bola mladšia. Svedčili o tom nielen výrazné cezúry v obvodovom murive, ale aj v základovom. Ďalej sa dokázalo, že v tejto fáze kostol nemal na západe emporu ani vežu.

Výskum takisto odhalil stopy po pôvodnom vchode do kostola, ktorý bol na západe. Pod úrovňou novších omietok, o tom svedčili výrazné špalety vstupného otvoru, ktorého šírku odhadli na 175 cm. Prah dverí sa nezachoval, nakoľko ho narušil mladší hrob (62), ktorý tam neskôr vykopali.²³

Výskum ďalej odhalil pozostatky pôvodnej dlažby jak v lodi, tak vo svätyni. Tu najstaršiu dlážku tvorila vrstva väčších lomových kameňov zaliatych a zarovnaných vápennou maltou. V lodi bola zistená podlaha tvorená kameňmi menších rozmerov, rovnako zaliata vápennou maltou a zarovnaná. Už v najstaršej fáze vývoja stavby boli obe podlahy položené so vzájomným výškovým rozdielom 48 cm, teda do svätyně sa z lode vystupovalo po troch kamenných schodoch, o čom svedčil aj blok zachovalého podkladového kamenného muriva.²⁴

K bezpečnému rozpoznaní najstaršieho jadra stavby dopomohli aj stopy pôvodnej originálnej omietky na východnej, západnej i severnej strane kostola, ktoré boli objavené pod úrovňou mladších podláh. Dôležitý bol poznatok, že tieto

²⁰ Fasády kostola upravili reštaurátori už v roku 1965. Vychádzajúc z názoru, že renesančné sgrafitové nárožie a obruby okien by boli v rozpore s celkovým poňatím stredovekého kostola, odstránili všetky novšie omietkové vrstvy, aby obnažili pôvodnú románsku omietku, ktorú zistili sondami. Žiaľ, po odstránení novších omietok sa zistilo, že sa románska omietka zachovala len na niektorých miestach. Preto takmer na celú plochu fasád museli naniesť novú omietku, ktorú potom prispôbovali vzhľadovo k pôvodným častiam. ŠÁŠKY, Ladislav. Predrománsky kostol v Kostoľanoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 82 a 93.

²¹ HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostoľanoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 43.

²² Vonkajšie sondy: I/64, II/64, III/64 IV/64, V/64 a VIII/64, vnútorné sondy: VI/64 a VII/64.

²³ HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostoľanoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 69.

²⁴ HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostoľanoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 69.

omietky typologicky a štrukturálne odpovedali omietkam, na ktorých sa v nadzemných častiach stien zachovali nástenné fresky. Pritom spodný okraj omietok nájdených pod dlažkou výškovo odpovedal úrovni najstaršej podlahe v objekte, čo dokazovalo, že kostol mal už v najstarších fázach existencie (bez emporovej prístavby) vnútorné steny omietnuté a pokryté nástennými maľbami, ktoré sa relatívne dobre zachovali v horných častiach jeho stien. Všetko nasvedčovalo tomu, že fresková výzdoba bola viac-menej súčasná, alebo aspoň časove blízka stavbe pôvodného kostola.²⁵

Ladislav Šášky však v tej súvislosti vyjadril názor, že podľa súčasného stavu reštaurátorského prieskumu (1968) nemožno celkom jednoznačne potvrdiť, či fresková vrstva nanesená na podkladovú vyrovnávaciu omietku je súčasná s architektúrou kostola. Podkladová vrstva bola totiž na mnohých miestach vyhladená a čiastočne aj sfarbená, takže mohla byť vôbec prvou omietkou v interiéri, na ktorú sa fresková výzdoba naniesla neskôr.²⁶

Archeologický výskum cintorína však dokázal vcelku spoľahlivo určiť hranicu, pred ktorou už kostol celkom iste jestvoval (*ante quem*). Na základe rozboru nájdeného materiálu sa dalo usúdiť, že na cintoríne sa začalo pochovávať najneskôr už na začiatku 11. storočia, pričom niektoré nálezy archaického typu naznačovali, že tomu tak mohlo byť už v prvej polovici 11. storočia, ba dokonca aj koncom 10. storočia.

Fakt, že ani v jednom prípade základové murivo najstaršieho jadra kostola neporušovalo hroby miestneho cintorína, ale naopak, že niektoré hroby (61 a 53) porušovali vonkajšiu kamennú dlažbu okolo kostola, svedčili o tom, že kostol nemohol vzniknúť neskôr, ako sa na cintoríne začalo pochovávať, inak povedané, že cintorín začali používať až po vysvätení kostola. To však zároveň pripúšťalo možnosť, že kostol vznikol o niečo skôr, ako sa tu začalo pochovávať. Túto možnosť nepriamo potvrdzujú aj poznatky z iných výskumov veľkomoravských a románskych kostolov a taktiež nariadenia prvých uhorských kráľov, ktoré sa dotýkali povinnosti zriaďovať kostoly a pochovávať pri nich.²⁷

Pri porovnávaní pôdorysu kostola sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom s inými známymi románskymi kostolmi zo Slovenska, datovanými do 11. storočia,²⁸ sa dospelo k záveru, že sa nezhoduje ani s jedným z nich, naopak, našli sa zaujímavé analógie v prípade niekoľkých západoeurópskych predrománskych stavieb

²⁵ HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostol'anoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 69 – 70. Najnovšie výsledky výskumov o niečo pozmenili a upresnili názory na datovanie výmalby vo vzťahu k pôvodnej – najstaršej fáze tejto pamiatky.

²⁶ ŠÁŠKY, Ladislav. Predrománsky kostol v Kostol'anoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 82.

²⁷ HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostol'anoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 70.

²⁸ Kostoly v tej dobe mali svätyňu v tvare polkruhovitej apsidy a na západe lode emporu.

ale aj veľkomoravských kostolov. Ide predovšetkým o moravské lokality Modrá u Velehradu²⁹ a Mikulčice (kostol č. 8 a č. 2). Tieto poznatky, ako aj archeológmi zistené skutočnosti pri prvom výskume tak nevyklúčovali, ale ani nepotvrďovali starší – predrománsky pôvod kostola.

Avšak skutočnosť, že v okolí kostola sa nenašli žiadne staršie (predrománske) hroby, vyvolala otázku, či by mohol jestvovať v tej dobe kostol, okolo ktorého by sa nepochovávalo. Je totiž známe, že absolútna väčšina našich románskych kostolov fungovala ako kostoly farské, a to sa týkalo aj kostolov zemepanských, takže okrem evanjelizačnej činnosti sa tu aj pochovávalo. Obdobne tomu bolo aj u kostolov veľkomoravských. Iná situácia bola v prípade tzv. misijných kostolov, ktoré po istú dobu christianizácie pôsobili v prostredí pohanskom, kde sa obyvateľstvo ešte dočasne pochovávalo podľa zaužívaných obyčají. Keďže máme poznatky, že časť chotára Kostolian pod Tribečom patrila k majetkom Zoborského kláštora v Nitre, je možné pripustiť, že po istú dobu tu pôsobili benediktínski mníši ako misionári a kostol, ktorý tu postavili, mal misijný charakter. To by vysvetľovalo, prečo sa na miestnom cintoríne začalo pochovávať až v 11. storočí, kedy dochádza po nariadeniach uhorských kráľov k upevňovaniu farského systému v krajine.³⁰

Archeologický výskum v Kostol'anoch pod Tribečom pomohol osvetliť aj spôsob pochovávaní mŕtvych. Zistilo sa, že už v staršej fáze tu hroby prikrývali andezitovými kamennými platňami, čo by odpovedalo aj zisteniam na iných kostolných cintorínoch z tohto obdobia.³¹ Napriek tomu, že sa výskum v rokoch 1964 – 1965 dotkol celkovo 75 hrobov, bolo objavených iba 25 náhrobných kameňov, pričom len v štyroch prípadoch boli nájdené na pôvodných miestach. Niektoré kamene v sekundárnych polohách prekrývali viacero hrobov, išlo najmä o hroby z mladšieho obdobia (14. – 18. storočie), kedy boli staršie kamene znovu použité.³²

Aj keď bol počet nálezov z cintorína, vzhľadom k počtu preskúmaných hrobov relatívne nízky, na základe rozboru ich bolo možné zaradiť do 11. až 18. storočia. Problémom bolo, že len malá časť sa našla v primárnej polohe, teda tak, ako boli pôvodne do hrobu uložené. Dôvodom bolo kontinuálne pochovávanie na pomerne

²⁹ Na lokalite Modrá u Velehradu (ČR) bol už v roku 1911 objavený zvyšok kostola vybudovaný z kameňa, dlhý 13,5 m, s obdĺžnikovou loďou a pravouhlým značne pretiahnutým presbytériom. V lodi sa nachádzali štyri podpery nesúce pravdepodobne rovný – drevený strop. Pôvodne bol označený za románsky, neskôr výskum príslušného cintorína v rokoch 1953 – 54 upresnil, že ide o predcyrilometodejskú veľkomoravskú architektúru z 9. storočia. NOVOTNÝ, Bohuslav et al. *Encyklopédia archeológie*. Bratislava : Obzor, 1986, s. 562.
[https://cs.wikipedia.org/wiki/Modr%C3%A1_\(okres_Uhersk%C3%A9_Hradi%C5%A1t%C4%9B\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Modr%C3%A1_(okres_Uhersk%C3%A9_Hradi%C5%A1t%C4%9B))
(23.9.2017).

³⁰ HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostol'anoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 71 – 72.

³¹ Ide napr. o lokality Devín, Martin, Krásno, Drážovce a Sádok, kde v 11. až 13. storočí tiež používali náhrobné kamene.

³² HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostol'anoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 65 – 66.

malej ploche, kde dochádzalo k super pozícii hrobov a vzájomnému porušovaniu. Napriek tomu, nájdený materiál bol natoľko typologicky významný a signifikantný, že umožnil pomerne presné datovanie cintorína. Významnou mierou sa o to pričínili nálezy mincí, z ktorých dôležitý bol najmä nález mince kráľa Šalamúna (1063 – 1074), ktorý pomohol priblížiť sa k datovaniu začiatku pochovávaní na lokalite. Iné druhy nálezov, ako boli záušnice a prstene, naznačovali, že pochovávať sa tu mohlo začať aj skôr (možno i koncom 10. storočia), avšak ich chronologické zatriedenie nebolo tak presné, nakoľko sa vyskytujú aj v 11. storočí. Hornú časovú hranicu pochovávaní pomohli určiť takisto nálezy mincí. Najmladšia patrila Františkovi Rákocziemu (1707), pričom historicky a archeologicky máme doložený ešte mladší hrob (51) z vnútra kostola – svätyne, kde v roku 1722 pochovali správcu z neďalekého hradu Gýmeš – Jakuba Hytmayera so synom.³³ Je pravdepodobné, že na tunajšom cintoríne sa pochovávalo až do polovice 18. storočia, kedy sa na základe opatrení cisárovnej Márie Terézie prestalo v okolí kostolov pochovávať a začali sa zakladať nové cintoríny.³⁴

Archeologický výskum kostola pomohol objasniť aj mladšie vývojové fázy stavby. Išlo najmä o odkrytie pätiiek dvoch nosných pilierov empory pristavenej ku západnej časti pôvodného kostola, ktoré zakrývali mladšie vrstvy podláh. Odstránením týchto vrstiev nadobudla architektúra pilierov svoj pôvodný vzhľad a stavba svoju pôvodnú vnútornú výšku.

Výskum v tejto časti odkryl aj najstaršiu úroveň podlahy, ktorá výškovo odpovedala približne druhej vrstve podlahy v najstaršej časti kostola. Pokiaľ v emporovej prístavbe ju tvorili ploché pieskovcové kamene spájané maltou, v staršej lodi bola dlážka (č. 2) z vápennej malty obsahujúcej relatívne hrubý štrk. Žiaľ, výskum nepomohol priamo exaktne datovať vznik emporovej prístavby, aj keď sa predpokladalo, že súvisela s prechodom kostola do majetku zemepána tesne po tatárskom vpáde (1241). Hoci výskumom bol doložený starší hrob pod päťou južného piliera, ktorý neskôr narušil statiku objektu, nebolo ho možné datovať, lebo okrem fragmentov kostry neobsahoval žiadny materiál. O tom, že sa na mieste emporovej neskororománskej prístavby predtým pochovávalo, svedčia aj dva veľké (pravdepodobne náhrobné) kamene objavené v severovýchodnom rohu prístavby.³⁵

Záverom možno konštatovať, že archeologický výskum kostola sv. Juraja pod Tribečom v rokoch 1964 – 1965 pomohol datovať najmä vznik jeho najstaršej časti. Aj keď napriek niektorým indíciám nebolo dokázané, že stavba vznikla v 10. či dokonca 9. storočí, bolo nepochybné, že stavba nemohla vzniknúť neskôr

³³ V kostole bol na stene aj obraz, ktorý upresňoval v latinskom jazyku, kto a kedy bol do hrobu pochovaný.

³⁴ HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostolčanoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 68.

³⁵ HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostolčanoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 72.

ako na začiatku druhej polovice 11. storočia. Vedúci výskumu Dr. Alojz Habovštiak pri bilancovaní výsledkov výskumu vyslovil v tejto súvislosti nasledujúce slová:

Ak sa aj v budúcnosti nepotvrdí datovanie tohto kostola do predrománskej, prípadne veľkomoravskej doby, potom jeho postavenie v 11. storočí, ako to naznačuje situácia na cintoríne, tým viac prekvapuje a vzbudzuje pozornosť. V románskej architektúre je totiž tento objekt po stránke dispozície a celkového riešenia skutočne veľmi pozoruhodným archaizmom, ktorého výskyt v 11. storočí možno chápať iba ako ojedinelý rustikálny prejav staviteľského umenia tejto doby.³⁶

Nástenné maľby

Prvé sondážne práce sa previedli už v roku 1960, kedy sa vykonával systematický prieskum stredovekej nástennej maľby na Slovensku. Po skončení tejto činnosti bola vyhotovená správa o náleze nástenných malieb a publikovaná v odbornom časopise, ktorá ich chybné dotovala do polovice 13. storočia.³⁷

V roku 1965 boli zachovalé nástenné maľby úplne odkryté a zakonzervované pracovníkmi reštaurátorského ateliéru SÚPSOP v Bratislave. Bolo zistené, že maľby pôvodne pokrývali všetky steny najstaršieho jadra stavby, teda jeho loď i svätynňu. Reštaurátori však mohli zachrániť už len fragmenty výmaľby, a to najmä na pozdĺžnych stenách lode a v menšej miere na jej čele a čiastočne aj vo svätyni.³⁸ Príčinou bolo najmä to, že niekedy v 16. storočí, pravdepodobne za tureckých vojen kostol vyhorel. Stopy po veľkom požiari sa našli jak na stenách vo vnútri lode, tak vo svätyni kostola. Je takmer isté, že požiaru vtedy podľahlo nielen celé vnútorné zariadenie, ale aj strecha. Zrejme veľmi dlhú dobu nebol kostol opravovaný, a tak doň zatekala voda, ktorá zničila vnútorné omietky pod povalou až na kameň, čím sa nenávratne stratila väčšia časť horného cyklu malieb. Navyše, dôsledkom spomínaného požiaru, vzlianjúcej zemnej vlhkosti a pravdepodobne aj zásahom gotickej prestavby kostola, boli zničené aj pôvodné omietky až do výšky dvoch metrov od podlahy.³⁹

Vo svätyni na jej severnej strane sa zachoval fragment mandorly lemovaný drapériou a po stranách časti dvoch stojacich postáv. Výjav zrejme predstavoval tróniaceho Krista v mandorle (Maiestas Domini) obklopeného orodovníkmi či anjelmi, pričom scéna pôvodne pokrývala celú šírku steny, a to až po vrchol klenby. Kom-

³⁶ HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostol'anoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 72.

³⁷ DVOŘÁKOVÁ, Vlasta – KRÁSA, Josef. *Zpráva o průzkumu slovenských středověkých nástěnných maleb konaném v září 1960*. Umění IX/1961, s. 199.

³⁸ KRÁSA, Josef. Nástenné malby v kostele sv. Jiří v Kostol'anoch pod Tribečom. *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 115.

³⁹ ŠÁŠKY, Ladislav. Predrománsky kostol v Kostol'anoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 2*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 89 - 90.

pozícia sa pravdepodobne dotýkala témy Posledného súdu. Výjavy boli po spodnom okraji lemované súvislým pásom kruhových medailónov s podobizňami biblických postáv, a to sa týkalo aj vnútorného povrchu víťazného oblúka oddelujúceho svätyňu od lode. Fragment postavy oranta so sviečkou v ruke, ktorý v rohu sprevádzal scénu, bol mladší a netvoril súčasť pôvodnej výzdoby.⁴⁰

Čo sa týka ikonografie Krista v mandorle, nazývaného na Západe *Maiestas Domini*, na Východe je tento typ zobrazenia Krista známy ako *Kristus Pantokrator* (Vševládca) a býva aj súčasťou radu ikonostasu zvaného *Deesis* (Príhovor). *Kristus tróniaci* v mandorle tu zastupuje aj *Boha Otca*, kráľa a vládcu sveta.⁴¹

V lodi kostola boli hlavné scény kompozične rozdelené do dvoch nad sebou položených horizontálnych rovín, pričom tvorili samostatne ohraničené a orámované polia. Keďže v hornej časti lode boli na južnej i severnej strane po tri okná, väčšie scény tu boli rytmicky prerušované aj menšími podokennými scénami a dvomi postrannými úzkymi. Dva nižšie položené rady sprevádzal po spodnom okraji aj pás vytvorený radom menších kruhových medailónov, ktorý prechádzal – hoci na inej výškovej úrovni, aj do svätyne. Tieto kruhové podobizne pravdepodobne zobrazovali prorokov a apoštolov, pričom pozoruhodná je absencia ornamentálnej výzdoby (prítomná iba v jednom prípade).

Biblické výjavy epicko-naratívneho charakteru tvoria v podstate dva hlavné cykly – jeden je starozákonný, ten je situovaný po oboch stranách lode v hornom pásme a druhý mariánsky, ten sa nachádza po oboch stranách lode v spodnom pásme. Biblické rozprávania sa chronologicky začínajú v lodi v hornom pásme na južnej stene vľavo, postupuje ďalej smerom vpravo a obdobne tomu tak je aj v spodnom pásme pod ním. Výzdoba potom významovo pokračuje na severnej stene v spodnom rade, opäť zľava doprava (vyšší rad bol značne poškodený). Na oboch stenách lode – južnej i severnej sa okrem dvoch hlavných cyklov nachádzali aj výjavy apoštolov (úzke pásma okolo okien), podobizne cirkevných otcov (malé plochy pod parapetmi okien) a tiež dve donačné scény – po každej strane lode situované najbližšie ku svätyňi.⁴²

Južná stena

Z výzdoby vyššieho radu sa tu zachovala len asi jej spodná tretina, ktorá začína približne na úrovni parapetov okien. Z fragmentov postáv, ktoré sú neodeté možno

⁴⁰ DVOŘÁKOVÁ Vlasta – KRÁSA, Josef – STEJSKAL, Karel. *Středověká malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 103.

⁴¹ Podľa niektorých znalcov tento ikonografický model zobrazenia Krista mal svoje korene v zobrazovaní boha Mitru, ktorý sa spodobňoval s hlavou ovenčenou gloriolou, z ktorej vychádzalo sedem lúčov, v ľavej ruke držal zemeguľu a pravou požehnával. Na spodobnení Krista Pantokratora však nepochybne vplývali aj biblické texty – vízie proroka Ezechiela (Ez 1,5-28) a tiež Apokalypsa sv. Jána (Zj 4,2-9). TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 32.

⁴² MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana – BERGER, Tomáš. První fáze kostela sv. Juraja v Kostolánch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 21*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 150 – 151.

usudzovať, že ide o zobrazenie Adama a Evy a tematicky sa viaže k prvotnému hriechu. Ďalšie fragmenty snáď zobrazovali Kaina a Ábela. V menšom poli pod tretím oknom bola nájdená polfigúra svätca s knihou v ruke.

V druhom, nižšom rade južnej steny, kde sa nachádzali štyri výjavy, je výzdoba bližšie k presbytériu porušená dvomi väčšími plochami tmelu. Bol tu pravdepodobne votívny obraz, zobrazujúci sediacu ženu v dlhých bielych šatách (Mado-na?) a štyri stojace postavy naokolo. Dve z nich majú ruky s prosebným gestom natiahnuté pred seba, z dvoch ďalších má jedna v rukách symbolickú zmenšeninu stavby (kostola), druhá postava má na znak ochrany jednu ruku položenú na pleci donátora, pričom je odetá v dlhom bielom šate a okolo hlavy má svätožiaru. Ide pravdepodobne o svätca – patróna, ktorý uvádza donátora stavby a jeho rodinu.⁴³

V poradí druhý výjav tohto radu zobrazuje motív Zvestovania Panne Márii. Bohorodička stojí uprostred scény, odetá je v červených šatách a modrom plášti, hlavu má zakrytú šatkou a lemovanú nimбом. Postava anjela, ktorý prichádza sprava je porušená tmelom väčšieho rozsahu, vidieť preto iba jeho bosé nohy, časť bieleho šatu a okrového plášta a koncové časti krídel. Na ľavej strane scény je postava slúžky pridržiavajúca oponu.

Tretí obraz zobrazuje Navštívenie Panny Márie. Už spomínaný tmel tu prechádza a porušuje v ľavej hornej časti postavu Panny Márie a čiastočne aj služobnej stojacej vľavo. Sprava prichádza Alžbeta, ktorá Máriu objíma. Druhá služobná je situovaná na pravom okraji scény. Obe postavy služobníc sú v zmysle hierarchickej perspektívy zobrazené menšie ako postavy Panny Márie a Alžbety.

Štvrtá scéna tohto radu je venovaná Narodeniu Krista a okrem viac-menej pravouhlého orámovania má ešte ďalšie zaoblené lemovanie po okrajoch vytvorené vnútri okolo zobrazovaných udalostí. Hlavnou postavou je ležiaca Matka Božia, ktorá je situovaná diagonálne – z pravého horného rohu do ľavého spodného. Ľavá horná časť kompozície zobrazuje nemlúvniatko uložené v jaslách, ktoré naokolo sprevádzajú hlavy zvierat a jedna postava s natiahnutou rukou a svätožiarou. Mohlo by ísť o proroka Izaiáša. Spodná časť scény Narodenia, ktorá vypĺňa okrem pravého spodného rohu aj jej dolnú polovicu zobrazuje kúpanie novorodeniatka za prítomnosti sv. Jozefa a dvoch služobných. Nahé dieťa je zobrazené s krížovým nimбом. Táto udalosť známa z apokryfov bola spracovávaná aj v byzantskom ikonopise.⁴⁴

Severná stena

Cyklus biblických výjavov tu v spodnom horizonte nadväzuje scénami Príchodu troch kráľov a Kľaňaním troch kráľov. Predpokladá sa, že udalosti, ktoré im chro-

⁴³DVOŘÁKOVÁ Vlasta – KRÁSA, Josef – STEJSKAL, Karel. *Středověká malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 103.

⁴⁴DVOŘÁKOVÁ Vlasta – KRÁSA, Josef – STEJSKAL, Karel. *Středověká malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 103 – 104.

nologicky predchádzali (Zvestovanie pastierom a Klaňanie pastierov), sa nachádzali na pôvodnej západnej stene kostola a boli asanované v súvislosti s rozširovaním stavby v 13. storočí a zánikom pôvodného vstupu.

Prvý výjav zobrazujúci na severnej stene Príchod troch kráľov predstavuje na čiastočne okrovom pozadí tri celé mužské postavy, dve otočené smerom doľava, jednu doprava, pričom všetky majú natiahnutú pravicu nahor a ukazujú na hviezdu na nebi. Pod nohami postáv vidieť drobné figúrky koní. Postavy kráľov sú ešte v zmysle starej tradície zobrazované ako východní mágovia. Na hlavách majú typické špicaté frygické čiapky, odetí sú v krátkych sukniciach s nohavicami a v plášťoch bez rukávov.⁴⁵

Druhá scéna v poradí zobrazuje Klaňanie troch kráľov. Vpravo je Bohorodička sediaci na tróne, zľava prichádzajú tri postavy kráľov (mágov). Prvý, najbližšie k Márii, zobrazený ako stavec s fúzami, je mierne predklonený, má natiahnuté ruky a podáva jej dar. Ďalší dvaja stoja s pripravenými darmi za ním. Frontálne zobrazenie Bohorodičky s dieťaťom na tróne je z byzantskej ikonografie známe ako Maria Hypsiloterá.⁴⁶ Tento typ zobrazenia Bohorodičky ako „Trónu Božej múdrosti“, resp. „Trónu Kristovho“ je popisovaný v staršej literatúre nemeckým kunsthistorikom Heinrichom Brockhausom z prostredia gréckych ortodoxných kláštorov (*Die Kunst in den Athos-Klöstern*. Leipzig, 1891), ale aj v novšej literatúre. Anne Markham Schulz spomína tento ikonografický typ prevzatý z Byzancie v svojej práci venovanej renesančnému sochárovi (Giammaria Moscacalled Padovano: *A Renaissance sculptor in Italy and Poland*. The Pennsylvania State University Press, 1998).⁴⁷

Tretí biblický výjav na severnej strane lode je v tomto pásme interpretovaný ako Útek do Egypta. Mária má malého Ježiška ukrytého v lone, pričom sedí na oslovi a sprevádzaná je sv. Jozefom a anjelom, ktorého krídla vytvárajú nad jeho hlavou krivku. Zobrazenie Jozefa vedúceho vpredu osla je čiastočne poškodené tmelom na omietke.

Štvrtý výjav tejto časti steny je natoľko poškodený, že jeho interpretácia bola veľmi obtiažna. Josef Krása sa nazdával, že z logického sledu udalostí by mohlo ísť o Vraždenie neviniatok, no podľa novších rozborov šlo o pokojnejšiu kompozíciu, ktorá skôr zobrazovala nejakú významnú udalosť z histórie kostola a jeho fundátora.⁴⁸

⁴⁵ Podobne odetí sú aj na najstaršom zachovalom zobrazení v katakombách sv. Priscilly v Ríme (asi 1. pol. 3. stor.) a tiež na mozaike v bazilike Sant Apollinare Nuovo, v Ravenne, ktorej výzdoba vznikla v 6. storočí.

⁴⁶ Pojem zrejme pochádza z gréckeho ὑψηλός, čo znamená výsosti (nebesia), resp. vznešený. HUDIMAČ, Peter – PRISTÁŠ, Peter. *Grécko-slovenský slovník k Novému zákonu*. Košice : Verbum, 2000, s. 187.

⁴⁷ BROCKHAUS, Heinrich Eduard. *Die Kunst in den Athos-Klöstern*. Leipzig, 1891, s. 106; SHULZ, Anne Markham. *Giammaria Moscacalled Padovano: A Renaissance sculptor in Italy and Poland*. The Pennsylvania State University Press, 1998, s. 46.

⁴⁸ MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana – BERGER, Tomáš. První stavební fáze kostela sv. Juraja v Kostolanech pod Tribečom. In *Monumentorum tutela 21*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 123.

Žiaľbohu, obrazy horného pásu severnej steny boli nenávratne zničené, a tak sa len možno nazdávať, že biblický cyklus začínajúci od Adama a Evy končil Kristovou obetou na kríži a jeho Zmŕtvychvstaním.

Čo sa týka formálneho spracovania malieb hlavným výrazovým prostriedkom bola kresba plošne dopĺňaná farbou, ktorá strnulým výrazom postáv, ako aj ich osobitnou kinetikou, pôsobila archaickým dojmom. Osobitne výrazne pôsobili elipsovite pretiahnuté tváre s dlhým nosom a veľkými široko roztvorenými očami. Pozadie výjavov je často len schematicky naznačené horizontálnymi farebnými pásmi a príznačná je aj premenlivá veľkosť figúr ako aj striedanie uhla pohľadu. Rozborom kompozícií jednotlivých výjavov sa dali rozpoznať niektoré základné typy ranostredovekého a predrománskeho umenia. Ako príklad možno uviesť zobrazenie Troch kráľov, ktorých antické ponímanie ako mágov pozorujúcich hviezdu má sýrske korene a v ranostredovekom umení sa udržiava až do konca 10. storočia.

Josef Krása, so svojimi kolegami, ktorí nástenné maľby v kostolíku sv. Juraja v Kostolnoch pod Tribečom skúmali a analyzovali, vyslovili tento názor:

Spôsob kresliarskej štylizácie je vo svojej tak trochu rustikalizovanej podobe ešte prejavom predrománskeho kresliarskeho slohu, ako sa vyvinul nezávisle na hlavných školách dvorskej karolínskej maľby (napr. v ilustráciách karolínskych Apokalýps z Trevíru, Cambrais, Valenciennes, v nástenných maľbách kostola sv. Prokula v Naturns atď.). Smeroval k dôraznej abstrakcii antických a byzantských typov, k pojmovej expresívnej štylizácii. V okrajových oblastiach prežíval do 10. i 11. storočia. Zhodne s architektúrou je potrebné maľby radiť do 11. storočia, pravdepodobne do druhej polovice.⁴⁹

Nástenné maľby z hľadiska techniky maľby

Ešte v rámci prieskumu stredovekých nástenných malieb (1960) sa pri sondážach v lodi a najmä v presbytériu odkryli pod hrubou vrstvou omietok a vápennými nátermi nástenné maľby. Rozsiahlejšie práce vtedy znemožňovali predmety umiestnené v interiéri, a tak mohli efektívne pokračovať až v roku 1964, kedy začal komplexný výskum objektu. Po rozbere situácie bolo zistené, že nástenné maľby v Kostolnoch pod Tribečom boli zhotovené ako pravé fresky do čerstvej omietky, čo bolo pre dané obdobie na našom území dovtedy nevídané, ale pre správne vyhodnotenie chýbali potrebné analógie z iných častí strednej Európy. Medzi hlavné úlohy výskumu patrilo aj zistenie časovej nadväznosti architektúry a výmaľby. Výskum odhalil, že vrchná omietka s maľbami bola nanosená na základnú vyrovnávaciu vrstvu bez zásekov a obe na seba pevne lipnú. Podľa všetkého spodná vrstva bola ešte vlhká, keď na ňu nanášali omietkovú podložku maľby. Z toho sa usúdilo, že

⁴⁹ DVOŘÁKOVÁ Vlasta – KRÁSA, Josef – STEJSKAL, Karel. *Středověká malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 104.

fresky dali zhotoviť hneď po omietnutí stien.⁵⁰ Pri omietaní používali rovnaký pomer vápna i piesku, pričom sa dali rozpoznať hranice „denných úkonov“. Bolo totiž dôležité, aby maliar nahodenú omietku pokryl maľbou ešte za čerstva, a tak si dával omietnuť iba takú plochu, ktorú dokázal behom dňa spracovať. Je to typické pre techniku zvanú *buono fresco*, kde jednotlivé hranice denných úkonov možno poznať na vrstve nahodenej omietkovej podložky maľby. Maliar si štetcom najprv rozdelil plochu stien pomocnými líniami na vertikálne a horizontálne polia, ktoré potom postupne vyplňal obrysmi figúr. Prevažne na to používal svetlú okrovú farbu. Plochy vyplňal ďalšími farbami. Treba povedať, že v stredovekej nástennej maľbe vtedy neboli známe prípady aplikácie na čerstvú omietku (do úvahy sa vtedy brali pamiatky z Čiech a Moravy), ale iba na suchú (*al secco*). Boli však známe poznámky renesančného umelca Cenina Cenniniho⁵¹ (asi 1360 – 1427) o používaní maľby na čerstvú omietku už v dobe predrománskej, čo implikovalo záver, že maliar v Kostolnoch pod Tribečom nadväzoval na umenie starobyzantské, čomu napovedalo aj používanie dvoch vrstiev omietky pod maľbou, ako to popisuje tzv. *Kniha z Athosu*. Navyše, podobné analógie z 11. storočia sa odkryli aj v Macedónii. Reštaurátor Pavol Fodor na záver svojho posudku vyslovil takýto názor:

Vo vrstevní omietok Kostolany sa zhodujú so starobyzantskými maľbami, i keď v nich neboli nájdené vlákna. Možno zistiť aj ďalšie črty spoločné s dielom v Kostolnoch, napríklad že maľby sú predkreslené štetcom namočeným do svetlého okra. Pri stručnom porovnávaní malieb so základnými typmi vývinu techniky malieb vidno, že určité vlastnosti sú zhodné so starobyzantskými, ale niektoré sú odlišné. Preto jednoznačný záver o maľbách, zodpovedajúcimi dostupným publikovaným zákonitostiam po stránke techniky malieb v Kostolnoch, zatiaľ nemožno vysloviť.⁵²

Druhý – revízný archeologický výskum z roku 2006

Uskutočnil sa po viac ako 40 rokoch pod vedením Dr. Petra Baxu cieľom pripraviť nové, vedecky dobre spracované podklady pre zamýšľanú obnovu kostola. Zároveň

⁵⁰ FODOR, Pavol. Nástenné maľby v Kostolnoch pod Tribečom z hľadiska techniky maľby. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 102. Neskorší výskum túto situáciu spresnil a nanovo interpretoval.; BÓNA, Martin. Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r. k. kostola sv. Juraja v Kostolnoch pod Tribečom. In *Musaica* 28/2014, Bratislava : FFUK v Bratislave, s. 135.

⁵¹ Je známa jeho kniha *Il libro del'arte*, ktorá obsahuje aj detaily o pigmentoch, rôznych druhoch malieb a fresiek z hľadiska techniky. https://en.wikipedia.org/wiki/Cennino_Cennini (28.09.2017).

⁵² FODOR, Pavol. Nástenné maľby v Kostolnoch pod Tribečom z hľadiska techniky maľby. In *Monumentorum tutela* 2. Bratislava : Obzor, 1968, s. 97 – 108.

sa s ohľadom na nové poznatky v oblasti predrománskej architektúry otvárali možnosti pre získanie nových údajov jak o stavbe samotnej, tak i jej zázemia.⁵³

Prvá etapa revízneho výskumu sa zamerala na sondu označenú A. Habovštiakom v roku 1964 ako III/64, ležiacu na sever od neskororománskej prístavby lode kostola. Na základe nepresnosti v dokumentácii sa pri jej opätovnom zameraní vytýčili jej obrysy 80 cm východnejšie, než v skutočnosti bola. Táto okolnosť nechtiac spôsobila, že posunom novej revíznej sondy I/2006 boli objavené ďalšie hroby (75, 76 a 77), medzi ktorými vynikal najmä bohatý hrob označený číslom 78. Bol situovaný iba 30 cm pod úrovňou okolitého terénu a signalizoval výrazné terénne úpravy v okolí stavby, ktoré sa tu v minulosti, najmä v 60. rokoch, previedli.

Tieto zistenia vyvolali potrebu zhotoviť rekonštrukciu pôvodného georeliéfu, ktorého základom bolo geodetické zameranie lokality. Priestorovým modelovaním terénu za pomoci PC techniky sa okrem iného podarilo odhaliť aj relikty komunikácií nachádzajúcich sa severne a východne od kostola. Cieľom podrobného skúmania staršej dokumentácie a nového polohopisného a výškového zamerania bola snaha rekonštruovať úroveň a tvar pôvodného terénu a terasy, ktorú umele vytvorili pri stavbe kostola.⁵⁴ Relatívne výškopisné merania z pôvodnej dokumentácie boli nahrádzané a dopĺňané údajmi v nadmorskej výške (m n. m. - b.p.v.).⁵⁵ Zvláštny význam mali v tej súvislosti náhrobné kamene, ktoré boli nájdené v primárnej polohe a ktoré napomáhali rekonštruovať úroveň pôvodného terénu. Meraním a hodnotením situácie na cintoríne severne od kostola bádatelia dospeli k záveru, že pri výstavbe kostola sa len v minimálnej miere zasiahlo do pôvodnej konfigurácie terénu, aj to sa týkalo len blízkeho obrysu stavby. Tá sa teda na svojej severnej strane opierala o príľahlý terén, ktorý tu bol asi o 50 – 70 cm vyššie.⁵⁶

Pre poznanie počiatkov a vývoja pochovávaní na cintoríne v okolí kostola máme dodnes k dispozícii 80 evidovaných a archeologicky zhodnotených hrobov. Znovu bolo potvrdené, že všetky hroby rešpektujú najstaršiu fázu kostola. Z nájdeného počtu hrobov sa len v 11 evidujú nálezy, pričom v 9 sú tieto aj po revíznom výskume stále datovateľné do 11. storočia. Nález mince českého kniežata Oldřicha I. (1012 – 1033, 1034) z hrobu 78/06 ako aj nález mince Štefana I. (997 –

⁵³ V roku 2005 sa výskum v Kostolčanoch pod Tribečom stal súčasťou česko – slovenského projektu zameraného na revízny výskum tejto pamiatky. Ich nositeľmi boli Pamiatkový úrad SR a Archeologický ústav AV ČR Praha.

⁵⁴ Z prieskumu podložia vyplýva, že predrománska stavba bola založená na mieste s tenkou vrstvou zemín (do hrúbky 1,5 m) dosadajúcou na kremencové podložie. GAJDOŠ, Vojtech et al. Geologické a statické pomery kostola sv. Juraja. In *Monumentorum tutela* 21. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 199 – 204.

⁵⁵ (m n. m. - b.p.v.) – skratka znamená v metroch nad morom – Balt po vyrovnaní. Je to výškopisný systém vzťahovaný k hladine Baltického mora používaný aj u nás od roku 1949. Za jeho nulový bod je braná lokalita Kronštat. <https://geodezia.php5.sk/vyskove-merania/> (10.9.2017).

⁵⁶ BAXA, Peter – BISTÁK, Peter. Prvé výsledky revízneho výskumu cintorína pri Kostole sv. Juraja v Kostolčanoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 21. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 53 – 59.

1038) z výkopu pre elektrické vedenie južne od kostola, naznačovali, že stavba mohla vzniknúť už na začiatku 11. storočia. Vyhodnotením polohy najstarších nájdených hrobov okolo kostola (mnohé určite zanikli založením novších), tak vznikla kružnica priemeru asi 20 metrov. Avšak geofyzikálnymi metódami sa zachytili aj ďalšie hroby s kamennými platňami, ktoré pokračujú na severnom svahu nad kostolom.⁵⁷

Hrob č. 78/06 patril mladej dievčine vo veku do 14 rokov. Skelet bol post mortem vážne poškodený (asi ťažkou technikou) a fragmentované časti neumožňovali odhadnúť výšku postavy ani pohlavie len na základe osteologických meraní, preto bola odobratá vzorka na DNA analýzu, ktorá potvrdila ženské pohlavie.⁵⁸ V zásype hrobu boli objavené aj zvyšky z iných jedincov (zuby a úlomky kostí) a tiež unikátny náhrdelník tvorený 38 korálikmi (2 sklenené, 5 keramických, 4 z karneolu a 27 z realgáru), pričom najmä použitie jedovatého realgáru nemá zatiaľ z obdobia 9. – 12. storočia v Strednej Európe žiadne analógie.⁵⁹ Medzi najdôležitejšie nálezy z hrobu však bezpochyby patrila minca Oldřicha I., ktorej význam upresňujeme v analýze numizmatických nálezov z lokality.

Zhrnutie nálezov mincí na lokalite v Kostol'anoch pod Tribečom a ich význam

Nálezy mincí boli evidované už v čase prvého výskumu v rokoch 1964 – 1965 pod vedením Alojza Habovštiaka (14 mincí, 2 devocionálne medailóny) a taktiež pri druhom revíznom výskume pod vedením Petra Baxu v roku 2006 (2 mince). Hoci všetky nálezy pomáhali osvetliť dobu využívania cintorína pri kostole, a tým aj samotného kostola, osobitne dôležitými sa z hľadiska stanovenia chronológie začiatku pochovávaní ukázal nález dvoch mincí z roku 2006. Dodáme, že mince z výskumu A. Habovštiaka určovala Eva Kolníková (AÚ SAV – Nitra) a najnovší nález zhodnotil Luboš Polanský z Národného múzea v Prahe. Nálezy z prvého archeologického výskumu A. Habovštiaka (1964 – 1965):

Sonda I/64

Uhorsko, Ladislav I. (1077 – 1095), obolus; Uhorsko, Ferdinand II. (1619 – 1637), Kremnica, denár; Uhorsko, František II. Rákoci (1703 – 1711), Kremnica, poltura 1707; Bavorsko, Maximilián II. Emanuel (1679 – 1726), Mníchov, grajciar 1696;

⁵⁷ BAXA, Peter – BISTÁK, Peter. Prvé výsledky revízneho výskumu cintorína pri Kostole sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 21. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 61.

⁵⁸ KOLENA, Branislav – LUPTÁKOVÁ, Lenka. Antropologická analýza jedinca 78/06 z archeologickej lokality Kostol'any pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 21. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 91 – 96.

⁵⁹ STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, Danica – HLOŽEK, Martin. Materiál korálikov z hrobu číslo 78 z Kostol'ian pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 21. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 86 – 87.

Hrob 28

Uhorsko, Ladislav I. (1077 – 1095), denár; Bronzový medailón s obrazom Panny Márie s Ježiškom na averze a Panny Márie s mŕtvym Kristom na reverze.

Sonda III/64

Hrob 32, v dlani pravej ruky: Uhorsko, anonymný denár, 11. – 12. storočie;
Hrob 37, pri mandibule: Uhorsko, anonymný denár, koniec 11. storočia;

Z neznámej časti sondy

Uhorsko, Šalamún (1063 – 1074), obolus; Uhorsko, Ladislav I. (1077 – 1095), obolus; Rakúsko, Leopold V. (1177 – 1194), viedenský fenig (pôvodne uvedený ako uhorská minca Bela IV. alebo Václava); Uhorsko, Leopold I. (1657 – 1705), Kremnica, duarius; Bronzový medailón s obrazom Panny Márie a postavami dvoch svätých.

Sonda V/65 – mimo hrobov

Pri hrobe 58 - Uhorsko, Koloman (1095-1116), denár; švédka okupácia poľských území, Gustáv Adolf (1611 – 1632), Elbing, poltura;

Pri hroboch 31 – 32 - Uhorsko, Ladislav I. (1077 – 1095), obolus;

Výskum v roku 2006 pod vedením P. Baxu priniesol nález týchto mincí:

Uhorsko, Štefan I. (997 – 1038), Ostrihom, obolus; Hrob 78, pri dolnej čelusti: Čechy, Oldřich I. (1012 – 1033, 1034), Praha, denár z počiatku jeho vlády, po roku 1012.⁶⁰

Významom nálezov mincí z lokality Kostolany pod Tribečom sa zaoberal aj slovenský numizmatik Ján Hunka (AÚ SAV Nitra). Ich prínos vidí v dvoch základných rovinách. Predovšetkým sú nájdené mince indikátorom starobylosti miestnej sakrálnej architektúry a poukazujú na jej vývoj v 11. a 12. storočí, pričom dokladajú využívanie cintorína až do polovice 18. storočia. Pokiaľ sa na základe nálezu obolu kráľa Šalamúna pri prvom výskume podarilo zaradiť vznik stavby do polovice 11. storočia, najnovšie nálezy obolu kráľa Štefana I. datovaného do rokov 1025 – 1038 a tiež denára českého panovníka Oldřicha I. datovaného do obdobia okolo roku 1012, posúvajú začiatok pochovávaní na cintoríne do prvého až druhého decénia 11. storočia.

Druhým aspektom prínosu nájdených mincí je to, že numizmatikom slúžia ako zdroj poznania skladby miestneho obeživa. Napríklad denár Oldřicha I. je veľmi dobre zachovalá minca predstavujúca 0,76 g kvalitného striebra, ktorá nenesie známky dlhého obehu a predpokladá sa, že do Kostolian sa dostala krátko po svojej razbe. Je to najstarší český denár doposiaľ nájdený na území Slovenska a zároveň

⁶⁰ HABOVŠTIAK, Alojz. Archeologický výskum v Kostolanoch pod Tribečom. In *Monumentorum tutela* 2, Bratislava : Obzor, 1968, s. 61 – 62; HUNKA, Ján. Numizmatický a historický význam mincí objavených pri výskume Kostola sv. Juraja. In *Monumentorum tutela* 21. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 66 – 67.

najstarší doklad obolu kladeného do hrobu z nášho územia. Hoci sa predpokladá, že ju sem z Prahy doniesol nejaký cudzinec, možno cirkevný funkcionár, je možné, že na západné Slovensko sa dostala počas výbojov Oldřicha I. na Moravu a do Uhorska.⁶¹

Z nálezov mincí, najmä arpádovských, sa dal zasa vyčítať nerovnomerný vývoj uhorského mincovníctva v danom čase. Napríklad razby kráľa Šalamúna mali nižší obsah striebra a rovnako tak kvalitu prevedenia. Z obolov kráľa Ladislava I. možno vybadať pokus o obnovu meny a z denárov Kolomana a niektorých anonymných zasa návrat menovej krízy. Nález orezaného fenigu rakúskeho vojvodu Leopolda V. (datovaný 1177 – 1194) dokladá, že toto platidlo, ktoré malo pôvodne 20 mm a potom 12 mm, niekto úmyselne prispôbil štandardnej váhe uhorských mincí, ktoré mali v tom čase menší obsah striebra, ako rakúske. Táto minca, spolu s ďalšími z iných lokalít Slovenska, zároveň signalizuje prítomnosť prvých rakúskych a nemeckých kolonistov na našom území.⁶²

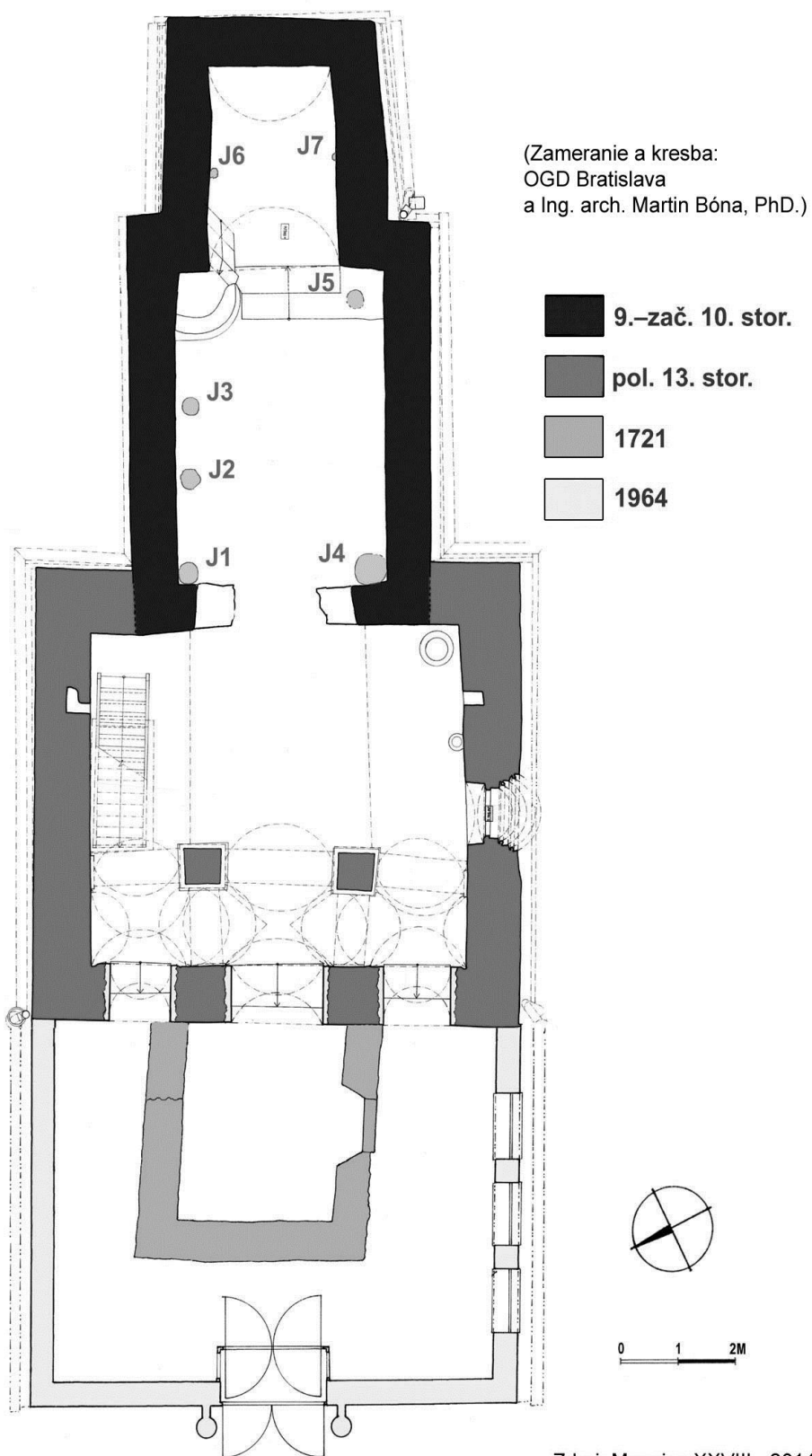
Zaujímavým zistením bola absencia mladších mincí z obdobia 14. – 16. storočia. Nevieme, či na príčine boli cirkevné zákazy potierajúce pohanské obyčaje (obolus), alebo ekonomické dôvody. Cintorín vydal aj niektoré menej hodnotné razby – denár, polgrajciar a poltúru z rokov 1626, 1705 a 1707, pochádzajúce z období plných nepokojov a neistoty. Numizmatikov zaujal najmä nález bavorského grajciara Maximiliána II. Emanuela (1696), ktorý na Slovensku obiehal ako zahraničné platidlo v malom množstve a často býval stiahnutý z obehu a pretavený. Rovnako tak zaujal aj nález švédskej poltury Gustáva Adolfa (1631), ktorý sa bežnejšie vyskytoval na území Poľska okupovaného švédskymi vojskami a ktorý bol na Slovensku zachytený viac na severe a východe nášho územia.⁶³

⁶¹ V Detmarovej kronike (Thietmari Mersenburgensis episc. Chronicon) sa pri roku 1015 táto výprava spomína. MENCL, Václav. *Stredoveká architektúra na Slovensku I.* Praha – Prešov : Československá grafická únia, 1937, s. 75.

⁶² HUNKA, Ján. Numizmatický a historický význam mincí objavených pri výskume Kostola sv. Juraja. In *Monumentorum tutela 21.* Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 69 – 70.

⁶³ HUNKA, Ján. Numizmatický a historický význam mincí objavených pri výskume Kostola sv. Juraja. In *Monumentorum tutela 21.* Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 70.

Kostol sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom

Pôdorys kostola s vývojovou analýzou

Zdroj: Musaica XXVIII - 2014
s. 130

Pamiatková obnova objektu

Prvú fázu pamiatkovej obnovy objektu možno datovať zastavením laicky a neodborne vykonávaných zásahov v roku 1964. Nasledujúci komplexný výskum v rokoch 1964 – 1965, kde ku slovu došli nielen archeológovia, ale aj pamiatkári a reštaurátori pomohol pripraviť platformu pre nasledujúcu ucelenú pamiatkovú obnovu. Jej cieľom bolo akcentovať románsku podobu pamiatky nielen v exteriéri, ale najmä v interiéri, kde bolo hlavnou úlohou zachrániť a prezentovať nástenné maľby. V zmysle vtedy platnej metodiky bolo v objekte odstránených celkovo 18 mladších vrstiev omietok aj s výmaľbami, ktoré sa, žiaľ, len málo zdokumentovali. Navyše sa ukázalo, že objekt nebol dostatočne chránený proti vlhkosti. Po odstránení vonkajších omietok a zistení, že pôvodné románske sa zachovali len torzovite, boli zvyšné časti múrov očistené až na kameň a pokryté novou omietkou, imitujúcou pôvodnú, avšak nebola už rešpektovaná prirodzená nerovnosť povrchu stien. Taktiež sa formálne neodlíšila staršia časť predrománska od mladšej časti neskorománskej (emporovej).⁶⁴

Prvú fázu pamiatkovej obnovy však sprevádzali aj ďalšie nedostatky. Potom, ako bola v roku 1959 na severnej strane lode vo vnútri odkrytá nástenná maľba Príchodu troch kráľov (mágov) a v roku 1960 aj Klaňanie troch kráľov (mágov), zostali oba výjavy po dobu ďalších troch rokov odkryté a nezakonzervované, čo spôsobilo ich degradáciu. Navyše sa po vybetónovaní podlahy v objekte zhoršili vlhkosť pomery, čo spôsobovalo kondenzáciu pár a tvorbu plesní na severnej strane objektu. V roku 1965 ukončili obnovu exteriéru stavby, ale práce vo vnútri pokračovali rekonštrukciou románskych omietok, tie sa predbežne prerušili v roku 1966. Žiaľ, experti už v roku 1967 zistili úbytok farebnosti malieb, nakoľko sa odkryté časti adekvátne nespevňovali. V rokoch 1968 – 1969 došlo k výmene reštaurátora a následne k ďalším prácam na odstraňovaní povrchových nečistôt, úprave povrchov a tmelených plôch, spevňovaniu malieb a retuši s cieľom opticky sceliť novo omietané plochy s pôvodnými.⁶⁵

Druhá etapa reštaurátorských prác začala v roku 2000. Nutnosť zásahu takmer po tridsiatich rokoch vyvolalo nežiaduce zatekanie do objektu a zvýšená vlhkosť murív, čo spôsobovalo opadávanie hrubých vrstiev omietok. Sanačné práce začali v spomínanom roku opravou veže a emporovej prístavby objektu. Cieľom bolo odstrániť cementové omietky na veži aj s maľovaným kvádrovaním, ktoré previedli svojpomocne občania v 60. rokoch 20. storočia. To, že sa na veži pri prvej etape reštaurátorských prác neodstránili pôvodné vrstvy omietok, umožnilo teraz urobiť podrobný architektonicko-historický prieskum. Bolo odhalené nielen pô-

⁶⁴ VALEKOVÁ, Anna. K pamiatkovej obnove Kostola sv. Juraja. In *Monumentorum tutela* 21. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 187 – 189.

⁶⁵ VALEKOVÁ, Anna. K pamiatkovej obnove Kostola sv. Juraja. In *Monumentorum tutela* 21. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 189 – 190.

vodné románske murivo veže, ale aj neskoršie stredoveké stavebné úpravy. Zistilo sa, že niektoré románske združené okná⁶⁶ boli buď úplne zamurované, alebo prestavané, a to najmä v období baroka, kedy bola spravená aj nadstavba a spevnenie veže oceľovými tiahkami. Výskum tak pomohol ozrejmiť pôvodný rozsah a druh omietok aj v časti neskororománskej prístavby. Poslednú opravu omietok previedli reštaurátori ako ručne ťahanú, mäkko kopírujúcu nerovný podklad z muriva, za použitia dobre odležaného haseného vápna (18 rokov starého). Objavené románske okná sa na omietke iba naznačili buď v tvare niky, alebo len ryskou na povrchu kopírujúc ich obrýs. Funkčné okenné otvory chránili proti dažďu dubovými žalúziami.⁶⁷

V roku 2001 bola pozornosť sústredená na obnovu fasád predrománskej časti kostola. Poškodené časti omietok boli odstránené, s výnimkou pôvodne zachovalých historických, ktoré sa ponechali ešte v 60. rokoch na južnej a severnej strane lode. Výskum sa zamerlal na odkryté murivá, historické fragmenty omietok⁶⁸ a zachovalé architektonické články okolo okien svätyne a lode. Zistilo sa, že už v čase primárnej úpravy omietok na objekte mali okná na severnej a južnej strane lode rozdielne tvary. Po zvážení všetkých možností, rozhodli sa pamiatkari, že celková úprava predrománskej časti kostola sa prevedie tak, aby zodpovedala jeho ranorománskej podobe. Za tým účelom sa aj nové omietky technologicky prispôbili. Vápenno-piesková omietka sa pripravila z dobre odležaného vápna, ručne nahadzovala a roztierala krátkymi ťahmi v smere riadkovania kamenného muriva.⁶⁹

V rokoch 2002 – 2003 bol reštaurovaný kamenný románsky portál nachádzajúci sa na južnej strane emporovej prístavby objektu. Niektoré poškodené časti sa vymenili za nové, vyrobené z prírodného kameňa odpovedajúcej kvality, alebo sa domodelovali. Zvetrané časti kameňov a tmelov boli odsolené a zbavené nežiaducich pozostatkov cementu. Reštaurátori ošetrili podobným spôsobom aj románsku kazateľnicu a sväteničku.

Práce na obnove kostola sv. Juraja pod Tribečom dostali nový impulz potom, ako bol v roku 2005 vytvorený medzinárodný tím špecialistov (česko – slovenský), ktorých prvoradou úlohou bol výskum a záchrana nástenných malieb v interiéri. Práve ich analýza, ktorá odkryla pokračujúcu degradáciu farebných pigmentov, si vyžiadala potrebu komplexného riešenia sanácie objektu. Pôvodný výskum v 60. rokoch sa totiž nezaoberal problémom degradácie malieb. V súčasnej dobe moderná

⁶⁶ Ide o takzvané bifórium – združené románske okno vytvorené z dvoch okenných otvorov so stĺpikom uprostred. KOCH, Wilfried. *Malý lexikon architektúry*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 84.

⁶⁷ VALEKOVÁ, Anna. K pamiatkovej obnove Kostola sv. Juraja. In *Monumentorum tutela 21*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 190 – 192.

⁶⁸ Výskumom zistené a preverené fragmenty historických omietok sa na fasádach predrománskej časti kostola zamerali, laboratórne preskúmali a zakonzervovali.

⁶⁹ VALEKOVÁ, Anna. K pamiatkovej obnove Kostola sv. Juraja. In *Monumentorum tutela 21*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 192 – 193.

technika umožnila nedeštruktívnym spôsobom odhaliť štruktúru a zloženie farieb, ako aj techniku ich nanášania (RTG fluorescenčná spektrometria, infračervená reflektografia, UV luminiscencia). Odobrané mikrovzorky materiálov boli spracované v laboratóriách (mikroskopia, spektrometria, RTG difraktometria). Dnes vieme, že niektoré pigmenty na báze medi ale aj olova sa vo vlhkom a alkalickom prostredí vápenných omietok stávajú veľmi reaktívnymi a nestabilnými, takže časom tmavnú a černejú. Kostolianske maľby boli robené na vlhkú omietku a pigmenty nanášali rozpustené vo vápennom mlieku. Išlo o vápennú nástennú maľbu, od 14. storočia na juhu Európy označovanú ako fresco-buono.⁷⁰

Okrem už spomínaného revízného archeologického výskumu sa previedol monitoring tepelno-technických vlastností stavby, najmä s ohľadom na nežiaducu vlhkosť a kondenzáciu pár, ktoré spolupôsobili pri poškodzovaní malieb. Za tým účelom sa pre zlepšenie mikroklimy v objekte obnovili vetracie prieduchy a mriežky a zamurovali okná na južnej strane novodobej prístavby. Osobitne sa skúmali stopy statických porúch, ktoré sa prejavovali najmä v podobe trhlín na murive veže.⁷¹

Druhá etapa výskumov 2009 – 2010

Pokiaľ sa prvá etapa výskumov v rokoch 2000 – 2001 venovala najmä fasádam objektu, ďalšia začala v roku 2008 prieskumom bývalej západnej fasády neskororománskej lode a pokračovala v rokoch 2009 – 2010 plošným archeologickým výskumom interiéru lode a presbytéria. Úsilie vedcov sa pritom zameralo aj na podkrovné konštrukcie a interiér veže. S ďalšou etapou archeologických výskumov sa zároveň odkryli aj niektoré základové konštrukcie kostola.

Pri výskume nadzemného muriva, ktorého hrúbka u bočných stien lode dosahovala asi 80 cm a výšku od pôvodného terénu 6,4 m (u presbytéria len 5,3 m) sa zistilo, že sa smerom do vnútra mierne nakláňa. Z petrografického rozboru stavebného materiálu vyplýva, že v prevažnej miere použili tmavosivú sericitickú bridlicu, menej svetlé kremence a ojedinele aj jemnozrnné bridličnaté mramory – sivej, ružovej a béžovej farby, vyskytujúce sa v blízkosti stavby (spomínané bridlice sa nachádzajú pri vrchole kóty Ploská – 576,8 mn.m.). Kameň bol spájaný tvrdou jemnozrnnou vápenno-pieskovou maltou svetlosivej farby. Dolu boli pri murovaní použité väčšie kamenné bloky, vyššie sa striedali rôzne veľké kusy bridlíc. Murivo ako priebežne rástlo zarovnávali do horizontálnych radov, no nevelmi dôsledne, lebo riadky boli miestami uložené šikmo a nerovnakej výšky, od 40 do 120 cm. Náročia lode i presbytéria boli zhotovené z rovnakého materiálu ako múry, pričom sa nena-

⁷⁰ HRADILOVÁ, Janka et al. Nástenné malby v Kostolanech pod Tribečom: materiály, technika a príčiny jejich poškodení. In *Monumentorum tutela 21*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 153 – 174.

⁷¹ VALEKOVÁ, Anna. K pamiatkovej obnove Kostola sv. Juraja. In *Monumentorum tutela 21*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 194 – 195.

šli žiadne drevené stužovacie prvky, aké sa objavili napríklad v predrománskom (veľkomoravskom) kostole sv. Margity v Kopčanoch. Murivo však bolo vzájomne dôsledne previazané. Na úrovni už spomínaných deliacich riadkov sa niekde kolmo na murivo podarilo objaviť otvory po guľatinách veľkosti asi 7 – 8 cm, ktoré slúžili na uchytenie lešenia počas prác. Na južnej strane fasády sa takto podarilo objaviť zachovalý masívnejší dubový trám – polguľatinu priemeru 11 cm, pričom na severnej strane sa nachádzal podobný otvor.⁷²

Výskum fasád kostola priniesol takisto nové poznatky a pôvodnej podobe okenných otvorov v lodi a presbytériu. Počas prvého výskumu kostola sa historik umenia Ladislav Šášky nazdával, že nerovnaký tvar a veľkosť trojice okien na severe a juhu lode vznikol tak, že menšie vajcovité okná na severe si zachovali svoj pôvodný tvar a trojica okien na juhu bola dodatočne rozšírená. Revízny výskum však dokázal pravý opak. Okná na severnej strane lode boli zmenšené dodatočne, čím získali vajcovitý tvar a na juhu si zachovali svoj pôvodný tvar a veľkosť. Pôvodne malo teda všetkých šesť okien rovnaký polkruhovitý tvar a bočné špalety mierne sa rozširujúce do vnútra. Výskum odhalil aj spôsob vymurovania záklenkov okien, a to pomocou drevených debnení.

Súčasne s objasňovaním tvaru okenných otvorov sa v roku 2010 riešil aj problém pôvodného vstupu do kostola, ktorý sa ešte pred rozšírením lode o neskororománsku prístavbu s murovanou emporou a vežou nachádzal na západnej strane. Previedla sa revízia zachovalých častí, ktoré zostali pod úrovňou podlahy a pôvodné merania udávajúce šírku otvoru vstupných dverí 175 cm (Habovštiak, 1968) sa teraz skorigovali na 125 cm (Baxa, Maříková – Kubková, 2011).⁷³

Výskum objasnil aj spôsob zhotovenia pôvodnej povrchovej úpravy vnútorných a vonkajších stien. Bola vytváraná plošným zahládzaním zo špár vytlačanej ale i nahodenej maltoviny, pričom povrch bol nerovnomerne zahládzaný murárskou lyžicou. Dôležitým zistením bolo, že omietková vrstva pokrytá freskami, donedávna pokladaná za primárnu, sa identifikovala ako jedna z mladších. Medzi freskovou omietkou a primárnou povrchovou úpravou sa totiž zistila ešte jedna samostatná vrstva, ktorú pôvodne reštaurátori pokladali len za podkladovú vrstvu súčasnú s omietkovou. Tieto zistenia potvrdila aj stratigrafia omietok okolo okien.⁷⁴

Obdobne ako u stien, revízny výskum sa pokúšal dať definitívnu odpoveď na to, ako vyzerala pôvodná skladba podlahy v predrománskom objekte a na akej úrovni sa nachádzala. V časti presbytéria sa podarilo odhaliť zvyšky zarovnannej maltovej vrstvičky, hrúbky asi 4 – 5 mm, ktorá sa smerom k okrajom svätyne zvyšova-

⁷² BÓNA, Martin. Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r. k. kostola sv. Juraja v Kostoľanoch pod Tribečom. In *Musaica* 28/2014, Bratislava : FFUK v Bratislave, s. 133.

⁷³ BÓNA, Martin. Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r. k. kostola sv. Juraja v Kostoľanoch pod Tribečom. In *Musaica* 28/2014, Bratislava : FFUK v Bratislave, s. 135.

⁷⁴ BÓNA, Martin. Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r. k. kostola sv. Juraja v Kostoľanoch pod Tribečom. In *Musaica* 28/2014, Bratislava : FFUK v Bratislave, s. 133 – 135.

la. Boli v nej odtlačky drevených trámov uložených rovnobežne so stenami presbytéria, pričom táto vrstva rešpektovala aj náhodne vytrčajúce kamene, ktoré tu zrejme zostali po terénnych úpravách. Po analýze situácie sa ponúkala možnosť, že pôvodná podlaha (minimálne) vo svätyni kostola bola tvorená už spomínanou vrstvičkou malty, na ktorú položili podkladové trámy a pokryli ich fošňami.⁷⁵

Ďalšie otázky vyvstali po revíznom odkrytí spomínanej vrstvičky, keď pod jej úrovňou zistili na severnej strane svätyně kolovú jamku a oproti nej na južnej strane náznak obdobnej. Treba povedať, že už v prvých etapách archeologického výskumu (1965) sa podarilo v lodi identifikovať tri podobné kolové jamky (neskôr pribudli ďalšie dve), ktoré boli A. Habovštiakom interpretované ako koly pre vnútorné lešenie. Napriek tomu sa niektorí bádatelia (Baxa, Maříková – Kubková, 2011) nazdávajú, že ide o pozostatky kolovej stavby s doskovou konštrukciou, priameho dreveného predchodcu murovaného kostola. Poukazujú pritom na mimo bežnosť jamiek a stien kostola, na absenciu párov, ktoré by jamky pri lešení mali tvoriť a vertikálny nesúlad kolmých jamiek a mierne naklonených stien, čo podľa nich muselo viesť k vzájomnému pretínaniu s konštrukciou základov. Podľa uvedených autorov, museli byť dokonca drevené časti starej architektúry v čase výstavby murovaného kostola viditeľné, keďže ich novšia kamenná rešpektuje.⁷⁶

Uvedeným tvrdeniam však odporuje fakt, že terén bol pred výstavbou kamenného kostola zarovnaný a mierne znížený, čím by sa staré drevené konštrukcie zničili a zanikli by aj nájdené kamenné výstelky z vnútra kolových jám. Teórii o staršej drevenej stavbe nenahráva ani nepravidelný lichobežníkový pôdorys takejto kolovej stavby (severná stena je mierne zalomená) a tiež odlišný priemer jednotlivých jamiek. Podľa M. Bónu nebola preukázaná ani ich časová ani konštrukčná prepojenosť. Navyše, už A. Habovštiak v jednej z nich objavil zvyšky freskovej omietky, takže mohli pochádzať z iných neskorších stavebných aktivít (opravy, zhotovenie výzdoby). Podrobným porovnávaním pôdorysného umiestnenia ako aj vertikálneho smeru jám sa vylúčilo, že by mohlo dochádzať k vzájomnej superpozícii s neskoršími kamennými základmi stavby. Na základe uvedených skutočností a s prihliadnutím na ďalšie poznatky z architektonicko-historického výskumu sa existencia staršieho dreveného kostola javí zatiaľ ako málo presvedčivá a nájdené stopy po kolových jamkách sú zrejme pozostatkom pomocných podperných konštrukcií.⁷⁷

⁷⁵ BÓNA, Martin. Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r. k. kostola sv. Juraja v Kostolánoch pod Tribečom. In *Musaica* 28/2014, Bratislava : FFUK v Bratislave, s. 137 – 139.

⁷⁶ BÓNA, Martin. Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r. k. kostola sv. Juraja v Kostolánoch pod Tribečom. In *Musaica* 28/2014, Bratislava : FFUK v Bratislave, s. 139.

⁷⁷ BÓNA, Martin. Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r. k. kostola sv. Juraja v Kostolánoch pod Tribečom. In *Musaica* 28/2014, Bratislava : FFUK v Bratislave, s. 139 – 141.

Reštaurátorský výskum interiéru kostola po roku 2012

V roku 2012 sa začala ďalšia časť revízneho reštaurátorského prieskumu, ktorý vedie Mgr. art. Marián Keleši, odborný pracovník ORA v Levoči. Za úlohu si vzal očistenie predrománskej maliarskej výzdoby interiéru ako aj stien od novodobých tmelov a omietok, ktoré sa sem dostali počas obnovy interiéru v 60. rokoch minulého storočia. Tieto práce umožnili znovu preskúmanie murív a zloženia omietok. Zistilo sa, že tak, ako tomu bolo v prípade vonkajších omietok, aj v interiéri vznikla primárna povrchová úprava stien zatláčaním a hrubším zaťahovaním vytlačenej maltoviny, respektíve jej nahadzovaním počas procesu murovania kamenného muriva a dvíhania jeho výšky po jednotlivých radách. Zistilo sa, že na viacerých miestach bola maltovina prichytávaná aj zatláčaním prstami murárov. Jedinečným dokladom toho sú odtlačky prstov napríklad na južnej strane lode, asi 1 m od víťazného oblúka, kde vo výške asi 80 cm nad podlahou je vo vrstve medzi kameňmi asi 6 odtlačkov palca. Podobné sa našli aj na severnej strane lode, asi 60 cm od kazateľnice. Tieto nálezy tak vylúčili prípadné použitie dreveného debnenia počas výstavby. Prieskum opäť potvrdil už zistené skutočnosti z rokov 2000 – 2010, kedy sa vyslovil názor, že predrománska výmalba interiéru je o niečo mladšia, ako najstaršie omietky v kostole. Potvrdili to nálezy na severnej stene v lodi a taktiež stratigrafia v okolí novoobjaveného otvoru na východnej strane presbytéria. Materiál, ktorým neskôr vyplnili otvor, totiž pokrývala vyrovnávacia omietka nesúca omietkovú vrstvu s predrománskou výmalbou. Vo svätyni sa zároveň v súvislosti s maliarskou výzdobou skorigovali staršie názory na postup prác, ktoré sa tu prevádzali po etapách.⁷⁸

Autor predkladaného príspevku osobne navštívil pamiatku v auguste roku 2017 a videl pokračujúce práce v interiéri kostola, ktorého loď i svätýňu vyplňalo lešenie. Reštaurátori pod vedením M. Kelešiho pracovali na ošetrovaní stien s výmalbou a dopĺňali časti muriva vo svätyni dotknuté výskumom v súlade s novými zistenými skutočnosťami. V objekte už bola položená nová podlaha s vykurovaním a taktiež podhľad rovného stropu s osvetlením. Odstránené boli aj postranné časti empory, ktoré vznikli v novoveku za použitia betónu. V snahe zlepšiť mikroklimatické pomery v objekte boli zamurované okná na novodobej prístavbe a stromy pred južnou fasádou boli vypílené (2011).

Chronometrický výskum murív

V roku 2009 sa prezentovali výsledky chronometrického výskumu dreva, ktoré odobrali reštaurátori počas odkrývania omietok na objekte a ktorých cieľom bolo presnejšie datovanie vzniku predrománskej stavby. Skúmaniu bola podrobená dubová polguľatina nájdená ako zvyšok lešenárskej konzoly na južnej strane fasády, ktorú objavili už v roku 2001 a ktorú označili ako KPT_1. Nálezové okolnosti po-

⁷⁸ BARTA, Peter – BÓNA, Martin – KELEŠÍ, Marián. Chronometrický výskum murív Kostola sv. Juraja pod Tribečom. In *Archaeologia historica* 40, 2, 2015, s. 699.

ukazovali, že ide o primárne stavebné drevo zamurované tu už počas výstavby. Povrchové opracovanie a absencia stôp po drevokaznom hmyze vylučovali, že by išlo o druhotne použitý stavebný materiál, a tak sa vzorka javila ako vhodná pre chronometrické spracovanie. V prvom prípade bola uplatnená metóda dendrochronologická, ktorá skúmala a porovnávala sekvencie letokruhov zo vzorky. Hoci na transverzálnom reze bolo zaznamenaných 37 merateľných letokruhov, k synchronizácii s jestvujúcou databázou nedošlo. Vzorka bola preto podrobená rádiouhlíkovému testu (AMS). Konvenčný ^{14}C vek, ktorý namerali na sekvencii piatich letokruhov bol skalibrovaný a výsledná hodnota udávajúca dobu výrubu stromu bola stanovená v intervale 703-915 calAD. Výsledok spomínaného merania sa stal indíciou pre oveľa staršie datovanie vzniku kostola, než aké sa doposiaľ na základe výskumov javilo, keďže poukazoval na to, že kostol mohol vzniknúť najneskôr do začiatku 10. storočia.⁷⁹

Výsledky prvého merania podnietili chronometrický výskum aj ďalších nájdených vzoriek dreva, omietok a malty. V priebehu rokov 2010 – 2014 boli preskúmané 2 vzorky dreva (KPT_1 a KPT_3), 3 vzorky vápennej omietky (KPTM_1 a KPTM_2 – odobraté z interiéru a KPTM_3 – odobratá z exteriéru) a 1 vzorka uhlíka z omietky (KPTC_1). Kvôli kontrole dát sa vyberali vzorky, ktorých mechanizmus vzniku bol odlišný (rádioaktívny uhlík ^{14}C sa v dreve ukladá behom jeho rastu a končí výrubom stromu, vápenná omietka i malta sú antropogénneho pôvodu a prijímajú uhlík buď počas tuhnutia alebo počas pálenia vápna v čase výstavby).⁸⁰ Vedci veľmi svedomito viacnásobne merali a dospeli k nasledovnému záveru:

Na základe predložených ^{14}C dát a ich kalibrácie zohľadňujúcej stratigrafické súvislosti analyzovaných vzoriek, resp. ich vzťahy v reálnom čase, môžeme povedať nasledovné: nateraz sa domnievame, že Kostol Sv. Juraja v Kostolčanoch pod Tribečom bol postavený najneskôr v prvej štvrtine 10. storočia a že v súvislosti s realizáciou jeho mladšej nástennej výmaľby bol niekedy v priebehu druhej polovice 10. až počiatku 11. storočia u/opravovaný. Tento záver podlieha verifikácii na základe prebiehajúcich meraní ^{14}C novoodobratých vzoriek a vzorky omietky KPTM_3 a ich štatistického spracovania.⁸¹

Výsledky rádiokarbónovej datovacej metódy nás teda privádzajú do čias Veľkej Moravy, či do doby krátko po jej zániku. Isté indície naznačuje aj patrocínium kostola sv. Jurajovi. Andrej Botek, ktorý sa zaoberal vplyvom veľkomoravských tradícií na ranostredovekú architektúru poznamenáva, že patrocíniá tomuto svätco-

⁷⁹ BARTA, Peter – BÓNA, Martin – KELEŠI, Marián. Chronometrický výskum murív Kostola sv. Juraja pod Tribečom. In *Archaeologia historica* 40, 2, 2015, s. 693.

⁸⁰ BARTA, Peter – BÓNA, Martin – KELEŠI, Marián. Chronometrický výskum murív Kostola sv. Juraja pod Tribečom. In *Archaeologia historica* 40, 2, 2015, s. 694.

⁸¹ BARTA, Peter – BÓNA, Martin – KELEŠI, Marián. Chronometrický výskum murív Kostola sv. Juraja pod Tribečom. In *Archaeologia historica* 40, 2, 2015, s. 706.

vi patrili v časovom horizonte k tým najstarším.⁸² Keďže sv. Juraj sa vnímal ako bojovník proti diablu (drakobijca), bol považovaný za „militárneho“ svätca a tešil sa obľube najmä v kaplnkách na veľmožských dvorcoch, hradiskách a hradoch, ale – čo je zaujímavé aj v súvislosti s možným misijným pôvodom kostola – aj v benedik-tínskych kláštoroch.⁸³

Záver

Dnes je pamiatka znova v pozornosti pamiatkovej ochrany a spoločenského záujmu. Práce v interiéri síce načas znemožnili využívanie stavby na cirkevné účely, ale uznania sa pamiatke dostalo aj tým, že od roku 1999 sa v obci Kostolany pod Tribečom konajú slávnosti sv. Gorazda. V tesnej blízkosti pamiatky stojí na miernom svahu lúky oceľový skelet prístrešku, ktorý je využívaný počas tejto akcie pre verejnosť. V tej súvislosti by snáď bolo vhodné pouvažovať o nejakej mobilnejšej verzii konštrukcie, ktorá by sa dala po skončení akcie rozobrať a uskladniť, aby tak rušivo nepôsobila v blízkom exteriéri pamiatky. Ďalšou veľkou bolesťou je existencia nešťastnej novodobej prístavby, ktorú miestni obyvatelia realizovali za svojpomocnej opravy kostola v 60. rokoch minulého storočia na západnej strane kostola a ktorá dodnes pôsobí veľmi rušivo a necitlivo. Po konečnej pamiatkovej obnove objektu by bolo žiaduce tento problém definitívne vyriešiť. Ideálne by bolo prístavbu asanovať a náboženské potreby miestnych farníkov naplniť iným spôsobom (novostavba na vzdialenejšom mieste).⁸⁴

Vhodné by to bolo aj vzhľadom k skutočnosti, že povedľa pamiatky vedie trasa náučného chodníka, ktorý vybudovali v rámci medzinárodného projektu Kolínska európskej kultúry – Francia Media. Niekoľko krajín Európy tu prezentuje svoje kľúčové pamiatky z obdobia rokov 850 – 1050 a Slovensko zastupuje práve kostolík v Kostolanoch pod Tribečom. Je symbolické, že náučný chodník bol vytvorený práve pri 900. výročí prvej zmienky o obci a zároveň pri príležitosti 1150. výročia príchodu sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. K spoločenskej prezentácii a ako prejav úcty bola v roku 1994 vydaná aj príležitostná poštová známka s Kostolom sv. Juraja v Kostolanoch pod Tribečom, ktorú ocenili v rámci súťaže o najkrajšiu poštovú známku prvým miestom.⁸⁵

Záverom treba dodať, že predmetný príspevok si nekládol za cieľ priniesť nejaké nové prevratné poznatky o kostole sv. Juraj v Kostolanoch pod Tribečom, ale skôr upozorniť na túto vzácnu pamiatku, prejsť aspoň stručne jeho históriou a spre-

⁸² Pre najstaršiu vlnu patrocínií sú typické tzv. misijné (všeobecné) patrocíniá, kde figuruje napr. Panna Mária, sv. Michal, sv. apoštoli, sv. Juraj, sv. Ján Krstiteľ, Najsv. Trojica, Všetci svätí, sv. Kríž a pod. BOTEK, Andrej. Veľkomoravské kontexty v ranostredovekej sakrálnej architektúre na Slovensku. In *Historický časopis* – 3/2016, Bratislava : Historický ústav SAV, 2016, s. 392.

⁸³ SLIVKA, Michal. Uctievanie svätých na Slovensku. (K problematike výskumu patrocínií). In *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska*. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 110.

⁸⁴ Ide o osobný názor autora príspevku, ktorý nereprezentuje názory kompetentných inštitúcií.

⁸⁵ PEŤKOVÁ, Viera. *Kostol sv. Juraja v Kostolanoch pod Tribečom*. Košice : Viena, 2015, s. 88 a 93.

hľadníť jednotlivé etapy bádania. Dnes je už nepochybné, že tento sakrálny objekt je povedľa kostola sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch druhým najstarším doteraz stojacim kostolom, ktorý pamätá rané obdobie christianizácie nášho územia. Od jeho vzniku, ktorý je dnes možné na základe najnovších poznatkov datovať do 9. až 10. storočia, zažil kostol dobré i zlé časy. Jeho architektúra, ale najmä jedinečné fresky v interiéri, boli vystavené nepriazni prírody ale žiaľbohu aj ľudskej zlobe, nepochopeniu a nedbanlivosti. Okrem vojnových udalostí a požiarov, prečkal i dobu politicky motivovanej ľahostajnosti i horlivých neodborných snáh o jeho opravu. Všetky tieto faktory sa podpísali pod jeho súčasný stav. Treba však vyzdvihnúť obeť a erudovanú prácu výskumníkov z oblasti archeológie, kunsthistórie ale najmä reštaurátorov, ktorý stav pamiatky ešte stále zveľaďujú a zachraňujú, čo sa zachrániť ešte dá. Aj keď sa v minulosti urobili aj isté chyby, boli zapríčinené prirodzeným stavom poznania a metodiky práce. Tieto postupy sa dnes prehodnocujú a v nemalej miere pri tom pomáha aj moderná technika a veda.

Treba dúfať, že po dokončení pamiatkovej obnovy sa kostol začne využívať aj pre kultúrne a muzeologické účely. Bol by to dôstojný pamätník našej národnej minulosti a kresťanských koreňov nášho národa.

RESUMÉ

Príspevok sa venuje jednému z najstarších kostolov na Slovensku, ktorý sa ako zázrakom zachoval aj s jeho pôvodnou predrománskou časťou a nástennou výmalbou v nenápadnej dedinke pri Nitre, v Kostolčanoch pod Tribečom. Základný popis pamiatky je sprevádzaný vykreslením jej stručného historického vývoja, etapami rozširovania a prestavby. Podrobnejšie sa zaoberá archeologickým výskumom kostola i príslušného cintorína, ktorý dopomohol k datovaniu vzniku stavby. Pozornosť je venovaná aj jedinečným freskám, ktoré podľa archaického vzhľadu a stratigrafie omietok zhotovili po postavení kostola s určitým časovým odstupom. Z torza zachovalých nástenných malieb sa dá usúdiť, že pôvodným zámerom umelca bolo vyzdobiť celú loď i presbytérium biblickými témami, ktoré sú najmä v lodi prezentované starozákonným a mariánskym cyklom. Udalosti začínajúce Adamom a Evou pokračujú mariánskym cyklom, zahŕňajúc Zvestovanie, Narodenie Pána, príchod a klaňanie Troch kráľov, útek do Egypta až po Kristovo tragické martýrium na Golgote a slávne Zmŕtvychvstanie, ktoré sa žiaľ nezachovali. V lodi bola južná i severná stena zdobená v dvoch nad sebou situovaných pásmach, ktoré v najspodnejšom horizonte výzdoby ako aj v pásmach okolo okien dopĺňali ďalšie postavy, ako boli proroci, apoštoli a cirkevní otcovia, nevynímajúc donátora a jeho rodinu. Z niektorých detailov výzdoby možno usúdiť, že umelec bol ovplyvnený byzantskou technikou a ikonopisnou manierou typickou pre predrománske umenie. Výskumy sú prezentované tak, ako po sebe chronologicky nasledovali, s výsledkami, ktoré odpovedali danej úrovni poznania. Prezentované je aj úsilie pamiatkárov, kto-

ri v neľahkých podmienkach museli bojovať za záchranu tohto historického skvos-tu a ktorých aktivity na obnove pamiatky stále trvajú. Podľa najnovších chrono-metrických meraní zo vzoriek odobraných z objektu, kostol mohol vzniknúť už na sklonku 9., respektíve na začiatku 10. storočia a je po Kopčanoch druhým najstar-ším zachovalým sakrálnym objektom na Slovensku.

SUMMARY

The Article analyses one of the oldest churches in Slovakia which was miraculously preserved with its Pre-Romanesque section and wall paintings in village close to Nitra, in Kostolany pod Tribečom. The basic description of the building is accom-panied by the presentation of its historical evolution, its subsequent expansions and rebuilds. It also closely analyses the archaeological research of the church itself and of nearby cemetery which also contributed to the dating of the structure. Special attention is being paid to the frescos which were obviously created after the comple-tion of the churches construction, and with certain chronological distance. Taking the torso of preserved paintings into account, the original aim of the author was to decorate the entire nave and presbytery with biblical stories, which are represented mainly by the Old Testament and Marian cycles. Shown events start with Adam and Eve, continue with Marian cycle including the Annunciation, Birth of Christ, the arrival and adoration of three Kings and escape to Egypt until Christ's tragical martyrdom on Golgota and His glorious Resurrection which were unfortunately not preserved. The southern and northern walls of the nave were illustrated with two belts of paintings situated above each other, which were in lower horizon and near windows supplemented with depictions of Prophets, Apostles, Church Fathers and even of the donator and his family. Deducing from some details of the decora-tions we can suggest that the author was influenced by byzantine technique and icon-writing style typical for Pre-Romance art. The respective outcomes of the rese-arch are being presented in chronological order with respective levels of knowledge. Presented is also the effort of the conservators in difficult circumstances to save the monument, and which is still ongoing in the present. According to the most recent chronometric measurements of the samples taken from the object, it is possible to date the origins of the church to the end of the 9th and beginning of the 10th centu-ry, which would make it after object in Kopčany, the oldest sacral structure in Slo-vakia.

Adresa autora:

PhDr. Miroslav STRAKOŠ
Vihorlatské múzeum Humenné
Nám Slobody č. 1, 066 01 Humenné
e-mail:mirostra59@gmail.com

SPOR PETRA ZVANÉHO POHARUS A MIKULÁŠA ZVANÉHO SOÓS O HRANICE MAJETKOV KAPUŠANY A SOLIVAR Z ROKOV 1347 – 1359

Konštantín Daniel Bolesť

THE DESPUTE OF PETER CALLED POHARUS AND MIKULÁŠ CALLED SOÓS ABOUT THE BORDER OF PROPERTIES THE KAPUŠANY AND SOLIVAR FROM 1347 TO 1359

Abstract: An interesting and still not totally awaited group of medieval papers are documents from court hearings - litterae iudicariae. One of them contains property disputes between 1347 and 1359. Provincial Judge Nicholas maintained dispute nobles of Solivar and Kapušany, which was a part of number of disputes and final salary solution depended on the solution of related disputes. The subject of the disputed territory was the property of Kapa, today Kapušany near Prešov and its borders. This article is under investigation eastern border Kapušianske estate, which was the border with Solivarská estate. The presence of court deputies on the field also kept from the court investigation data on how the settlements in the Medzian and Hermanovská stream and the river Topla in the middle of 14th century.

Keywords: estate Solivar, Kapušany, Kapušiansky castle, Salt Refinery, Hanušovce over Topľou, Šošovci, Medzianska, stream Hermanovská stream.

Úvod

Mnohé listiny zo stredoveku, ktoré hoc skúpo, ale pravdivo hovoria o našej minulosti, vznikli len preto, lebo boli spory. Paradoxom je, že spisy právneho charakteru, ktoré sú svedectvami o rozličných sporoch, sa stali významnými prameňmi pre regionálne dejiny.

Písomnosti krajinských sudcov, ktoré sa týkajú regiónu Šariš, zachytávajú dlhoročný spor medzi Šošovcami, majiteľmi Solivarského panstva a majiteľmi majetku Kapušany z rokov 1347 – 1359. Ako sa neskôr ukáže, spor bol iba na istý čas nú-

dzovo riešený, ale nebol vyriešený s konečnou platnosťou. Tento príspevok má za cieľ opísať okolnosti a priebeh sporu a zároveň priblížiť vtedajšiu mapu regiónu, ktorého územia boli predmetom záujmu súdnych stránok.

Donácia majetku Kapy (Kapušany) Petrovi zvanému Poharus v roku 1347

Majetok *Kapy*, ako sa kedysi Kapušany pri Prešove nazývali, sa v listinách prvýkrát spomína v roku 1248.¹ Listina datovaná 24. februárom 1248² je svedectvom o výmene desiatkov z kráľovských dedín na Šariši, ktoré patrili jágerskému biskupovi, za isté kráľovské majetky. Neskôr tieto majetky boli jágerskému biskupovi odňaté, ale potom ich kráľ Karol Róbert z titulu *novae donationis* v roku 1326 biskupovi vrátil.³ Predmetom výmeny, ktorú listina z roku 1248 dosvedčuje, boli biskupské desiatky.

Každoročne po zbere úrody mali obyvatelia, ktorí bývali na majetkoch, tak svetských ako aj duchovných feudálov, povinnosť odovzdať podiel z úrody biskupovi diecézy, na ktorého území tieto majetky sa nachádzali. Tento podiel, keďže sa jednalo o desiatu kopu zbožia, ktoré sa po žatve ponechalo na poli, sa nazýval desiatok. Podobne po zbere úrody z polí aj na území majetku *Kapi*, sedliaci odovzdali zbožie, po oddelení štvrtiny určenej miestnemu farárovi tzv. kňazskej štvrtky a štvrtiny určenej miestnemu kostolu, do rúk biskupských úradníkov. V roku 1248 sa tento podiel úrody mal odovzdať správcovi kráľovských majetkov. Takto získaný príjem bol zrejme použitý pre potreby kráľovského hradu Šariš.

Neskôr bol majetok *Kapy* v rukách šľachticov, kým ho kráľ Karol Róbert nanovo nezískal výmenou za istý majetok na Zemplíne.⁴ V čase darovania majetku Šebeš Petrovi, synovi *Synka*, v roku 1345 boli Kapušany v rukách kráľa a správcom hradu i majetku bol jeho dvorný vojak Peter, zvaný *Poharus*.⁵ Neskôr, v roku 1347, tento Peter, zvaný *Poharus*, dostal od kráľa Ľudovíta Kapušany, ako odmenu za verné služby.⁶ Ako z obsahu darovacej listiny vyplýva, Peter zvaný *Poharus*, syn Mikuláša, zvaného *Genge*, bol nielen dvorným vojakom, ale v tom čase i kómesom

¹ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: vyd. Východosl. vyd., 1990, s. 123.

² SZENTPÉTERY, Imre. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I. kötet 2 füzet. Budapest : Magyar Országos Levéltár Kiadványok II., 1927, nr. 874, s. 262.

³ Magyar Országos Levéltár Budapest, *Diplomatikai levéltár* 324. Ďalej len: MOL D1.

⁴ ULIČNÝ Ferdinand: *Dejiny osídlenia Šariša*, s. 124.

⁵ Spomína sa pri štatúcii majetku Šebeš „...v nedeľu, pred sviatkom Všetkých svätých...“ teda 29. októbra v roku 1345. - MOL D1 64030.

⁶ Hodným povšimnutia je to, že listina bola potvrdená dvakrát. Dôvodom bolo odcudzenie kráľovskej pečate kráľa Ľudovíta počas ťaženia do Bosny. Aby zloději nezneužili kráľovskú pečať, kráľ vyhlásil všetky písomnosti opatrené touto pečaťou ako i tie, ktoré boli vydané jeho otcom Karolom za neplatné. Každý z vlastníkov majetkov, ktorých sa to týkalo a mali u seba listiny potvrdené spomenutou odcudzenou pečaťou, ako i listiny spečatené prvou pečaťou kráľa Karola, ktorá bola od jeho korunovácie, potom ďalšou, ktorá sa stratila „...in partibus Transalpinis...“ či treťou, ktorou Karol potvrdil listiny zneplatnené „zmiznutím“ prvých dvoch pečatí; musel ich dať nanovo potvrdiť u kráľa Ľudovíta. Mikuláš syn Petra, zvaného *Poharus*, tak urobil 4. júla 1364. - MOL D1 64029.

komitátu Abaujvár. Požiadal kráľa, vedomý si svojich zásluh, aby mu majetok *Copy*, zvlášť miestny hrad *Mogloch* – Maglovec, daroval. Tento majetok kedysi získal výmenou za majetok *Olazy* (dnes Bodrogolaszy v Maďarsku) jeho otec Karol od synov *Fuldruba*.⁷ Peter slúžil ešte u kráľovho otca a v čase, keď bol kráľ dieťaťom, bol jeho učiteľom. Tiež sa zúčastnil ťaženia proti Benátkam, kvôli mestu *Jadra* (dnes Zadar v Chrovátsku).

Darovacia listina bola vydaná 3. októbra 1347.⁸ Podľa platného zvykového práva sa malo uskutočniť *statutio* – prevod majetku na nového vlastníka, pričom bola vykonaná aj obchôdzka majetku - *reambulatio*. Dátum darovacej listiny, ktorá sa v právnom slovníku označovala ako *donatio* alebo *litterae donationales*, bol z tohto dôvodu veľmi dôležitý. Prevod majetku sa musel uskutočniť do roka od vydania darovacej listiny, v opačnom prípade platnosť donácie vypršala.⁹ V tomto prípade by mala jestvovať listina s dátumom v časovom rozmedzí medzi 3. októbrom 1347 a 3. októbrom 1348, ktorá by dosvedčovala uvedenie Petra, zvaného Poharus, do držby spomínaného majetku. Existuje listina Spišskej Kapituly z 3. apríla 1349, v ktorej sa uvádza, že pri obchôdzke majetku *Kapy*, sa niektorí zo susedných vlastníkov ohradili voči vyznačeniu hranice spomínaného majetku, a tým boli predvolaní pred krajinského sudcu.¹⁰ V nej je zároveň prepísaná listina, v ktorej kráľ prikazuje Spišskej Kapitulke, aby sa v úlohe hodnoverného miesta zúčastnila pri uvedení kómesa Petra do držby Kapušian. Táto listina tzv. *litterae praeceptoriae* nesie dátum 12. február 1349.¹¹ Naračná časť listiny začína formulkou *dicit*, teda „...hovori nám magister Peter, kómes z Ujváru ..., že istý jeho majetok, nazývaný *Kopy*, so všetkým, čo k nemu prináleží, ktorý má v držbe a nachádza sa v komitáte Šariš, potrebuje obchôdzku hraníc a vymedzenie od majetkov iných (vlastníkov)...“.¹² Ako vidno, nie je v nej nijaká zmienka o tom, že kráľ daroval majetok Petrovi, do ktorého ho treba uviesť. Z toho by vyplývalo, že štatúcia prebehla v určenom čase, ale písomnosti sa nám nezachovali. Potom by sa v prípade kráľovho mandátu, z 12. februára 1349 Spišskej Kapitule, jednalo o vytyčovanie hraníc majetkov tzv. *rectificatio*. Takto by majiteľ dal nanovo obísť svoj majetok podľa starých tzv. metačných listín a nechal vedľa starých medzníkov postaviť nové, alebo kde by bolo treba, nechal urobiť celkom nový medzník.¹³

⁷ MOL DI 64029; ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*, s. 124.

⁸ MOL DI 64029.

⁹ HUSZTY, Stephanus: *Iurisprudentia practica seu commentarius novus in ius Hungaricum libri tres*. Tyrnaviae : Typis Colleg. Acad. S.J. 1766, s. 94.

¹⁰ MOL DI 64051.

¹¹ MOL DI 64051.

¹² „...dicit nobis magister Petrus comes de Wyvar et castellanus de Zalanch, quod quaedam possessio sua Kopi vocata cum ad se pertinentibus apud manus suas in comitatu de Sarus existens metali reambulatione et ab aliorum possessionum distinctione indigeret...“ - MOL DI 64051.

¹³ Rozdiel medzi *reambulatio* a *rectificatio* spočíval v tom, že kým v prvom prípade sa majetok obišiel bez toho, že by sa staré medzníky nahradili novými, alebo sa postavili nové, tak v druhom prípade išlo práve

V dispozičnej časti mandátu bol uvedený menoslov šľachticov, z ktorých jeden mal v zastúpení kráľa ako *homo regiu*, spolu s členom kapituly kvôli hodnovernému svedectvu, najprv majetok obísť podľa jeho hraníc a popri starých medzníkov, kde je treba dať postaviť nové. Potom, keď takto majetok obídu, mal ho previesť na majiteľa. V listine je uvedené, aby šľachtic, ako *homo regius*, „...takto obídený majetok a oddelený prostredníctvom medzníkov od majetkov iných (vlastníkov) s tým, čo k nemu prislúcha, prenechal (relinquat) tomuto Petrovi podľa práva, aké mu patrí, aby ho (tento majetok) nastálo vlastnil...“.¹⁴ V dispozičnej formulke nie je uvedené slovo *statuat* - nech ho uvedie, či nech mu ho prevedie, ale namiesto neho *relinquat* - nech mu ho prenechá. Kapitula vo svojej odpovedi uviedla, že šľachtic Ján, syn Uza, išiel spolu s kňazom Petrom¹⁵ na tvár miesta v stredu a vo štvrtok po nedeli *Iudica*, po 5. pôstnej nedeli, a zvolali tam všetkých majiteľov susedných majetkov. Dostavili sa Ján, vicekastelán hradu Šariš, v mene kráľa, Ján, syn Bota z Podhorian (*Asguth*), Blažej, syn Juraja z Chmeľovca (*Komlos*), Andrej, Benedikt a Jakub, synovia Jána, syna Petra, zvaného *Lovag*, Juraj, syn Jána z Drienova (*Somos*), a to vo svojom mene. Mikuláš, zvaný *Tyryeek* a Dominik z Kokošoviec (*Delne*) bránili obídenu hraníc v mene Petra a Ladislava, zvaných *Sous*, zo Solivaru. Prítomní obišli majetok podľa hraničných medzníkov, počínajúc od konca vrchu *Közephegy* - Stredný kopec, ktorý oddeľoval chotár Kapušian od Fintíc, po prameň potoka *Zenyepotok*, ktorý ústi do riečky Sekčov. Odtiaľ hranica išla po „blatných zemiach“, ktoré sa volali *Zuledboza*, až ku kroviu, kde bol prameň potoka *Hydospotok*. To bola hranica medzi Kapušanami a *Kiustulczeek* - Malý Tulčík (dnes Fulianka), ktorý patrilo kráľovi. Od spomínaného potoka a krovia priamo po *Gyospotok*, po ktorom sa hranica stáčala na juh k potoku *Zendpotok*. V ňom hranica vystúpila na východ až k prameňu tohto potoka, kde sa napokon zatáčala k miestu *Wrwsmezew* - Strážne pole a zostúpila k potoku *Hasguth* - Lipová studňa. Toto bola hranica medzi Kapušanmi a majetkami šľachticov z Podhorian. Po potoku *Hasguth* hranica zostúpila na juh k inému potoku *Wluaspotok*, až k jeho prameňu, a odtiaľ k *Harasztpotok*, po ktorom hranica zostúpila do *Zylaspotok*. Po tomto potoku hranica išla k riečke *Moglocz*. Po riečke *Moglocz* hranica stúpala na východ až k *Vyталuspotoka* a *Chervelispotoka*. Toto bolo územie, na ktorom Kapušany hraničili s Chmeľovcom. Odtiaľ hranica viedla na východ cez kopček ku *Agyaguspotoka*. Toto územie bolo hraničným územím medzi Kapušanmi a majetkom *Lovaghaza*. Bola to dedina na juh od Chmeľova. Po potoku *Agyagospotok* išla hranica na juh k potoku *Elewrydnyk*. Toto bolo hraničné územie medzi majetkami *Kapi* a *Komlos* (Chmeľov), ktorý bol v rukách šľachticov z Drie-

o vykonanie takýchto zmien. - HUSZTY, Stephanus. *Iurisprudentia practica seu commentarius novus in ius Hungaricum*, s. 284.

¹⁴ „...reambulataque et ab aliorum possessionum metali distinctione separatam relinquat eandem cum suis pertinentiis eidem magistro Petro eo iure, quo ad ipsum dinoscitur pertinere perpetuo possidendam...“ - MOL DI 64051.

¹⁵ „...Petrum, presbyterum chori nostri...“ - MOL DI 64051.

nova. Po potoku *Elewrydnik* viedla hranica k potoku *Tothrydnik*. Po potoku *Totbridnik* hranica vystúpila na vrch *Nyrlez*. Tu bola hranica medzi Kapušanmi a Solivarom. Majitelia všetkých susedných majetkov, okrem kráľovského, sa ohradili proti tomuto ohraničovaniu, a preto boli podľa vtedajšieho zvyku predvolaní pred kráľovského sudcu. Termín bol stanovený na oktávu sviatku sv. Juraja v roku 1349. Majetok *Kapy*, od vrchu *Nyrlez* po riečku *Sekčov*, susedil s majetkom Petra, syna *Synka*, ktorý sa nazýval *Sebes*, dnes Vyšná a Nižná Šebastová. Majetok bol podľa tejto hranice obídený a určený kómesovi Petrovi bez toho, žeby sa niekto proti tomu ohradil, či sa tomu protivil.

Do sporu sa dostali kvôli sporným hraniciam s abaujvársnym kómesom Petrom, majitelia Podhorian, Chmeľovca, potomkovia Petra, zvaného *Lovag*, Drienovskí a majitelia Solivaru. Všetci susedili s majetkom *Kapy* zo severu a z východu. V súvislosti s danou témou však postačí uviesť, že Peter a Ladislav zo Solivaru sa mali dostaviť pred krajinského sudcu v oktáve sviatku sv. Juraja, to jest 1. mája 1349.¹⁶ Z celého prípadu nateraz sa natíska otázka, či bývalý kráľovský majetok, ktorý sa dostal do rúk súkromnej osoby, mal po obvode zo severu a z východu nejasné hranice? Alebo, aký bol iný dôvod, že sa majitelia ohradili proti vymedzeniu Kapušian? Predmetom skúmania v tejto veci bude spor na východnej hranici majetku *Kapy*. Tam bola hranica medzi majetkami *Kapy* a *Sowar*.

Vlastníci majetku Sowar (Solivar) v rokoch 1347 – 1359

Majetok *Sowar* – Solivar bol kráľovským majetkom. Bola to *villa regalis* – kráľova dedina. V roku 1285 ju kráľ Ladislav daroval za verné služby Jurajovi, synovi Šimona.¹⁷ V donácii je uvedené, že kráľ daroval Jurajovi kráľovské dediny *Sowar* – Solivar, *Sokut* – Soľnú Baňu a *Delna* – Delňa. V novej donácii z roku 1288 však kráľ uvádza iba dva majetky *Sowar* a *Sokut*, pritom odvoláva predošlé listiny, ktoré vydal predtým.¹⁸ Na rozdiel od prvej donácie už nie je uvedený opis chotárnych hraníc. V súvislosti s danou problematikou bude užitočné uviesť priebeh hraníc majetku *Sowar* v jeho východnej časti. Hranica viedla od riečky Delňa, po ktorej:

„... vystupuje na východnú stranu, až dôjde k istej rieke, nazývanej Bysthrepotoka, odkiaľ zostupuje k rieke Topľa. Po tejto rieke vystupuje k rieke, nazývanej Redneglathw, po ktorej ide k vršku Mogluch a odtiaľ ide k jednému kopcu, ktorý prejde smerom na juh a vstúpi do veľkej cesty ...”¹⁹

¹⁶ MOL DI 64051.

¹⁷ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*, s. 289.

¹⁸ MOL DI 57223.

¹⁹ „... per eundem fluium ascendit ad plagam orientalem (sic!) et peruenit ad quendam fluium Bysthrepotoka vocatum et inde descendit ad fluium Thoplli et per eundem fluium ascendit ad fluium Redneglathw vocatum et per eundem uenit ad monticulum Mogluch et inde venit ad unum Berch et ipsum saliendo versus meridiem cadit ad magnam viam...”. – MOL DI 57218.

Spomínané potoky *Bysthrepotoka* a *Redneglathw* Šmilauer identifikuje s potokom, ktorý ústi pri Bystrom do rieky Tople a s potokom, ktorý vyviera pri Pavlovciach a ústi do rieky Tople, severne od Hanušoviec n./Topľou.²⁰ Jedná sa v tomto prípade o územie, na ktorom sa dnes rozprestierajú chaty obcí Hermanovce nad Topľou, Bystré, Petrovce, Pavlovce a mestečko Hanušovce nad Topľou. Možno teda právom tvrdiť, že sa jedná o Hermanovský potok a Medziansky potok.

Po smrti Juraja, medzi rokmi 1303 – 1314,²¹ zdedili majetok *Sovar* jeho synovia Ján a Peter, ktorí uvádzali prídomok *de Sowar*. Ján mal syna Ladislava, ktorý v roku 1327 bol proti tomu, aby jeho otec scudzil majetok Solná Baňa.²² Peter mal synov Jána, Juraja a Ladislava.²³ Po roku 1329, po smrti Jána, syn Ladislav spolu s Petrom vymenili majetok *Sowpotok* za istý majetok v komitáte Ujvár.²⁴ V roku 1346 nechal Ladislav prostredníctvom rektora kostola v Solivare, Jána, privilegium kráľa Ladislava z roku 1285 prepísať. Privilegium kráľa Karola, ktoré obsahuje prepis listiny z roku 1285 pre Ladislava zvaného *Sous*, bolo vydané 3. októbra 1346.²⁵

V súvislosti s územím okolo rieky Tople a potoka *Redneglathw*, teda Medzianskeho potoka, je treba spomenúť dávnejší spor,²⁶ ktorý bol medzi šľachticmi zo Solivaru a Demeterom, kráľovským taverníkom z Lipovca.²⁷ V roku 1312 daroval kráľ Alexandrovi časť zeme alebo les zvaný *Medies*, ktorý patrilo k hradu Šariš. Hranice tohto územia boli tieto:

„...prvý medzník začína na vrchole hory Javor zo strany zeme magistra Alexandra a jeho bratov nazývanej Lypolch oproti prameňu riečky Byztra a po tomto vrchu Javor prechádza hranica k medzníkom so Solivarom v prameni Sebus. Po vrchole Javor vedie k prameňu Feyrpotok, pričom zostúpi po tomto potoku ku Kuzepwt a po tomto Kuzepwt prejde do Tople, kde hraničí so zemou križovníkov z Chmeľova. Po rieke Topľa zostúpi až k zemi zvanej Lypolch, kde Byztra ústi do Tople, a tam aj hranice končia...“²⁸

Potok *Byztra* je ten istý ako bolo už spomenuté v prípade potoka *Bysthrepotoka*.²⁹ Potok zvaný *Feyrpotok*, ako uvidíme neskôr, šľachtici zo Solivaru označovali

²⁰ ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Bratislava : Nákl. učené spoločnosti Šafaříkovy, 1932, s. 418 – 410.

²¹ Juraj ešte v roku 1303 urobil výmenu majetkov. V roku 1314, (3. augusta), sa spomína ako *Georgius bonae memoriae* – MOL DI 57300; 57278.

²² MOL DI 57279.

²³ Ako to uvádza listina kráľa Karola, v ktorej menovaní žiadajú prepísať privilegium kráľa Ladislava z roku 1285. – MOL DI 57357.

²⁴ MOL DI 57506.

²⁵ MOL DI 57319.

²⁶ Podľa mienky Uličného, by majiteľmi tohto územia boli majitelia Lipovca, kým majitelia Solivaru získali toto územie na základe falošnej listiny. – ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*, s. 93.

²⁷ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, Hodnoverné miesto (HM) Leles, *Registrum litterarum metallium et aliarum quaqua ratione ad rem metalem facientium secundum comitatus distributum.*, Nr. 2, fol. 783.

²⁸ MOL DI 1809.

²⁹ ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 419.

ten, ktorý pretekal Pavlovcami.³⁰ Tento potok ústil do potoka *Kuzepwt*. Zmienka o tomto potoku je z roku 1212, kedy kráľ Ondrej II. daroval križovníkom lesy pri Topli. Stačí len poznamenať, že tento potok *Kuzepwt* sa v listine z roku 1212 spomínal, že sa vlieva do riečky *Recdenic*, ktorá sa vlieva do Tople.³¹ Z toho prinajmenšom vyplýva, že od roku 1212 sa v prípade riečky *Recdenic* či *Redneglathw* jedná o ten istý vodný tok.

Existovali teda dve rôzne listiny, ktoré sa týkali toho istého územia medzi Medzianským, Hermanovským potokom a riekou Topľou a boli vydané pre dvoch odlišných majiteľov. Keď v roku 1334 magister Demeter chcel urobiť obchôdzku hraníc svojho majetku Lipovec, tak šľachtici zo Solivaru sa postavili proti obchôdzke a vytýčeniu hraníc.³² Po smrti Demetera v roku 1338 doľahlo bremeno sporu na jeho dediča, synovca, ktorý sa volal Denk z Našíc (Chorvátsko). Územie, ktorého hranice uvádza privilégium kráľa Ladislava z roku 1285 dané Jurajovi, synovi Šimona, sa zhoduje s územím, ktoré daroval kráľ Karol Róbert v roku 1312 Alexandrovi z Našíc. Ako sa to mohlo stať, že ani nie v rozmedzí tridsiatich rokov, králi darujú to isté územie dvom odlišným vlastníkom? Bola by to zaiste téma pre ďalší príspevok.

Tu však postačí, ak spomeniem v krátkosti súdny spor, ktorý rozsúdil krajin-
ský sudca Pavol Nagymártoni 12. mája v roku 1346. Po smrti Demetera v roku 1338 sa po pätnástich odročeniach spor nakoniec prejednával v septembri 1346.³³ Stránky sa totiž dohodli, ako to dosvedčuje listina kaločského arcibiskupa Mikuláša, že sa vo štvrtok, 6. apríla 1346, stretnú na tvári miesta a v prítomnosti šľachty zo Šariša a členov hodnoverného miesta z Jasova, si každá zo stránok prinesie so sebou všetky písomnosti, ktoré sa týkajú tohto územia. Stránky sa naozaj stretli v stanovený deň v Hanušovciach. Šľachtici zo Solivaru priniesli so sebou privilégium kráľa Ladislava z roku 1285 i s opisom hraníc, ako aj jeho hodnoverný prepis, v privilégium kráľa Karola Róberta z 20. januára 1326.³⁴ Všetci zainteresovaní identifikovali potok označený v privilégium Ladislava IV. ako aj v prepise Karola I., ako *Byztrepotoka*, že sa jedná o riečku *Byztra* a *Redneglathw*, že sa jedná o riečku *Remiuk*. Tiež právni zástupcovia Denka z Našíc, ako majiteľa Lipovca, priniesli listinu kapituly sv. Petra

³⁰ „...*Et deinceps eundem fluvium praedictam villam Palvagasa rigantem et scindentem per medium ipse magister Nicolaus asseruisset Feyrpotok nominari...*“ – MOL D1 64053.

³¹ „...*ad rivulum qui dicitur Chuespotok inde ad fluvium Recdenic nomine, qui descendit in fluvium Tople...*“ – SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Iván. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I. kötet, 1 füzet, Budapest : Akadémiai Kiadó 1923, nr. 273, s. 87; FEJER, Carolus. *Codex diplomaticus Hungariae civilis ecclesiasticusque*. III./1, Budae 1829, s. 114; WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis*. Posenii – Cassoviae 1780, s. 511; KATONA, Stefanus. *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata*. tom.V., Budae : sumpt. Ioan. Mich. Lander. Posenii et Cassoviae 1783, s. 151.

³² SNA HM Leles, *Registrum litterarum metalium et aliarum quaqua ratione ad rem metalem facientium secundum comitatus distributum*, fol. 783; MOL D1 57323; 74672.

³³ MOL D1 74672.

³⁴ MOL D1 57357.

z Požegy (dnes Požega v Chorvátsku), v ktorej bola prepísaná listina kráľa Štefana i s opisom hraníc. V nej sa prítomní zamerali na opis hranice Lipovca v miestach, ktoré sa stali sporné. Podľa listiny kráľa Štefana sa uvádza, že hranice sa tiahli až k vrchu *Javorhege*, potom až k rieke *Remiukfeu* a odtiaľ k Topli. V listine sudcu je v súvislosti s touto listinou urobená poznámka, že pečať je akási neznáma. Podľa listiny z roku 1312 sa vrch *Javor* nachádzal oproti prameňu riečky *Byztra* a hranica šla z jeho vrcholu k prameňu potoka *Feyrpotok* a po tomto potoku cez potok *Kuzepwt* do Tople.³⁵ Tu vyvstáva otázka. Ak by majetok *Lipolch* siahal po *Remiukfeu*, ktorý bol *Recdenik* a rieka Topľa, ako potom mohol žiadať Alexander kráľa Karola, aby mu toto územie v roku 1312 daroval, keď ho vlastnili jeho predkovia od čias kráľa Štefana V.?

Ak to zhrnieme, kým opis hranice zo strany solivarských šľachticov bol udávaný v smere Hermanovský potok – Topľa – Medziansky potok, tak zo strany majiteľa Lipovca naopak. Teda Medziansky potok – Topľa – Hermanovský potok. Nakoniec šľachtici zo Solivaru požiadali sudcu, aby smeli vytýčiť hranice majetku *Sowar* podľa opisu privilégia z roku 1285, čo im sudca vyhovel. Tak sa šľachtici zo Solivaru s človekom kráľa v prítomnosti člena Spišskej Kapituly vybrali 5. októbra 1346 obísť majetok podľa prepísaného privilégia Spišskou Kapitulou. Keď prišli k majetkom *Byztrekezy* a *Remiukkezy*, správca majetkov Denka z Našíc sa proti tomu ohradil. Podľa Uličného by sa v prípade spomenutých majetkov jednalo o chotáre obcí Hermanovce a Bystré.³⁶ Keďže na otázku sudcu Pavla, či majiteľ Lipovca má listiny k týmto majetkom, právny zástupca odvetil, že nemá, tak sa nakoniec stránky dohodli 12. mája 1349. Denk z Našíc „...uznal, že tieto majetky *Byztrekezy* a *Remiukkezy* patrili a patria spomínaným Petrovi, synovi Juraja a Ladislavovi, synovi Jána, zvaným Soós...“.³⁷ Šošovci zo Solivaru spor o majetky pri rieke *Remiuk* alebo *Redneglathw* vyhrali aj s ďalším so svojich susedov, križovníkmi z Chmeľova. Pred kráľom Ľudovítom sa 28. novembra 1349 majitelia Hanušoviec, Ladislav Soos v mene svojom a v mene Petra zo Solivaru, dohodli s právnym zástupcom Michala rehoľníka rádu križovníkov z Lendaku, že *Rednukpotoka* je hraničným potokom medzi majetkom *Hannusfolwa* (Hanušovce nad Topľou) a majetkom križovníkov *Medyes* (Medzianky).³⁸ V oboch prípadoch už prebiehal spor medzi Šošovcami a Petrom kómesom z Abaujváru ohľadom hranice ich majetkov *Sowar* a *Kapy*.

³⁵ MOL D1 1809; Autor edície listín Sedlák prepisuje názov potoka *Reyrpotok*. - SEDLÁK, Vincent. *Regesta diplomatica necnon epistolaria Slovaciae. tom. I.*, Bratislavae : sumpt. SAV 1980, nr. 1035, s. 442.

³⁶ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*, s. 93.

³⁷ „...agnoscens easdem possessiones *Byztrekezy* et *Remiukkezy* nominatas memoratorum magistrorum Petri filii Georgii et Ladislavi filii Ioannis dictorum Sous fuisse et esse...“ - MOL D1 74672.

³⁸ MOL D1 57329.

Spor o územie okolo potoka Recdenik (Medziarsky potok)

Pri obchôdzke majetku *Kapy* v stredu a vo štvrtok po 5. pôstnej nedeli, to jest 25. a 26. marca roku 1349, sa pri ohraničovaní majetku v miestach medzi riečkou *Elewridnyk* a vrchom *Nyrlez*, proti vytýčeniu hraníc postavil Mikuláš, zvaný *Tyryeek*. Urobil tak v mene Petra a Ladislava *Sous* zo Solivaru.³⁹ Preto boli šľachtici zo Solivaru predvolaní na 1. mája 1349 pred kráľovského sudcu Pavla Nagymártoniho, aby zdôvodnili toto zabránenie vytýčeniu hraníc.

Krajinský sudca Pavol odročil pojednávanie a medzitým kráľ vymenoval nového sudcu, Tomáša Szécsényiho (1349 – 1354).⁴⁰ Ten odročil pojednávanie na oktávu sviatku sv. Michala archanjela, to jest na 6. októbra 1349. V stanovený deň sa dostavil Vavrinec *literatus* ako právny zástupca Petra, kómesa Abaujváru, a povedal, že Peter zvaný *Poharus*, „...spolu s kráľovým človek a členom *Spišskej Kapituly* chcel, aby majetok *Kapy*, ktorý mu pán kráľ za jeho zásluby a verné služby daroval, po vykonanej obchôdzke a po oddelení novými hraničnými medzníkmi od majetkov iných; mu bol riadne odovzdaný...“ a pri časti tohto majetku, ktorá leží medzi *Elewridnyk* a vrchom *Nyrlez*, mu Peter a Ladislav zvaní *Sous* odporovali. Preto chcel vedieť dôvod, prečo šľachtici zo Solivaru bránili obchôdzke a vytýčeniu hraníc v tejto časti. Na to Ladislav, ktorý bol osobne prítomný i v mene Petra, svojho strýca, odpovedal, že má písomnosti, podľa ktorých si nárokuje na toto územie a že tieto písomnosti prinesie. Bol teda stránkam stanovený termín na ôsmy deň po sviatku sv. Juraja, čo padlo na 1. mája 1350.⁴¹ Tu je vidno, že obchôdzka majetku *Kapy* sa konala z titulu darovania majetku. Takže nijaká listina o prevedení majetku *Kapy* na Petra, abaujvárskeho kómesa pred rokom 1349 zrejme nebola vydaná a buď k štatúcii nedošlo, alebo sa konala a bola zmarená.

Medzitým, niekedy okolo roku 1353, Ladislav umrel ako aj Peter, takže nástupcom sa stal Mikuláš, syn Petra so svojím bratom Jánom. Svedčí o tom listina z 3. marca 1353 o odovzdaní písomností z rúk Alžbety, matky nebohého Ladislava zo Solivaru, do rúk Mikuláša, syna Petra zo Solivaru.⁴² Podľa inej listiny z 11. novembra 1353 pozostalí synovia Petra zo Solivaru boli Mikuláš, Juraj, Ján a Ladislav. To by znamenalo, že Mikuláš bol z nich najstarší.⁴³ Tak sa v roku 1353 postavil na súde Mikuláš zo Solivaru v spore s Petrom, zvaným *Poharus*. Dôležitou časťou procesu bolo predloženie písomností, ktoré každá so stránok bola povinná urobiť, aby sa mohla domáhať svojich vlastníckych práv. V tomto prípade bol po odročení stanovený ôsmy deň po popolcovej strede, teda 5. marca v roku 1354.⁴⁴

³⁹ MOL DI 64051.

⁴⁰ BERTÉNYI, Iván. Krajinský sudca Jakub zo Spiša – ustanovítenie krajinského sudcu za dvorských reforiem v 14. storočí. In *Slovenská archivistika* (1990), s. 260.

⁴¹ MOL DI 64035.

⁴² MOL DI 57334.

⁴³ MOL DI 57336.

⁴⁴ MOL DI 64054.

V stanovený deň sa stránky dostavili pred krajiniského sudcu Tomáša. Peter, zvaný *Poharus* sa dostavil osobne a predložil sudcovi privilegium kráľa Ľudovíta z roku 1347, podľa ktorého dostal za svoje zásluhy a verné služby majetok *Kapy*.⁴⁵ Potom právny zástupca Mikuláša zo Solivaru, Ladislav, syn *Peteu*, predložil sudcovi konfirmačnú listinu Spišskej Kapituly z roku 1346. V nej bolo prepísané privilegium kráľa Ladislava z roku 1285. Peter sa však nechcel uspokojiť s prepisom privilegia z roku 1285 a žiadal sudcu, aby Mikuláš priniesol originál. Preto sudca po porade s členmi tribunálu rozhodol, že stránky sa majú dostaviť v oktáve sviatku sv. Juraja, to jest 1. mája, a predložiť všetky písomnosti, ktoré každá pre svoj majetok má a zvlášť Mikuláš mal priniesť privilegium z roku 1285 v origináli. Medzitým sudca Tomáš umrel a novým sudcom sa stal Mikuláš Druget, ktorý odročil predloženie listín na pätnásty deň rozpustenia kráľovského vojska, okolo 23. augusta 1354. Potom stanovil ďalší termín na pätnásty deň po sviatku Zjavenia Pána, teda 20. januára v roku 1355. Po viacerých odročeniach a smrti Mikuláša Drugeta (+1355) sa sudcom v predmetnej veci stal Mikuláš zo Sečoviec.

Sudca Mikuláš odročil termín, v ktorý mal predložiť originál listiny z roku 1285 Mikuláša zo Solivaru, z oktávy sviatku sv. Michala na ôsmy deň po sviatku Zjavenia Pána v roku 1356. V stanovený termín, to jest 13. januára 1356, právny zástupca Mikuláša zo Solivaru, Ján, syn Henricha, predložil pred súdny tribunál za prítomnosti Petra, zvaného *Poharus*, originál listiny kráľa Ladislava z roku 1285. Po prečítaní listiny z roku 1285 predložil darovaciu listinu Peter, zvaný *Poharus*, z roku 1347, ktorú taktiež prečítali pred krajiniským sudcom a prítomnými členmi tribunálu. Porota sa zhodla v tom, žeby bolo v tomto prípade najvhodnejšie, aby sa každý z majetkov – Solivar a Kapušany – znova obišiel podľa medzníkov, ako sú ony zapísané v privilegii kráľa Ladislava z roku 1285 a jagerskej kapituly z roku 1349. Ak sa zhodnú tieto medzníky, každý z majetkov sa prevedie na svojho majiteľa, ak sa nezhodnú, vyznačí sa sporné územie, ktoré sa ohodnotí. Po rozličných odročeniach termínov sa nakoniec dostala pred sudcu Mikuláša listina kapituly z Veľkého Varadína z januára 1357. Ako je v listine spomínanej kapituly uvedené, prítomné stránky spolu so zástupcom kráľa – pre každú stránku iný šľachtic a iný člen kapituly – začali robiť obchôdzku od miesta, kde sa zlievali dva potoky, *Rednekpataka* a *Agyaguspataka*, nad majetkom *Megyes*. Ako som bol už vyššie uviedol, v prípade *Rednekpataka* ide o Medziarsky potok. Potvrdzuje to i zmienka o majetku *Megyes* – Medziarsky. Potom šli smerom na západ po toku, ktorý svorne obe stránky označovali za potok *Rednyk*. Došli k začiatku dediny *Palvagasa*, dnešné Pavlovce. Až potiaľ sa stránky zhodovali, že sú to hranice majetkov *Kapy* a *Sowar*. Mikuláš zo Solivaru však tvrdil, že potok, ktorý pretína Pavlovce, sa nazýva *Feyrpatak*. Preto viedol prítomných napravo do údolia, ktoré tvrdil, že sa volá *Rednekpataka*. Prítomní sa však

⁴⁵ „...quandam possessionem Kapy vocatam eidem magistro Petro dicto Poharus ...dedisset...“. – MOL D1 57347.

zhodli v tom, že hoci sa toto údolie zdá, akoby v ňom tiekol potok, ale v tom čase tam nijaký potok netiekol. Potom ich viedol ďalej na západ, až na koniec údolia, kde mal byť prameň potoka, hoci tam nijaký nevideli. Odtiaľ ich viedol ďalej na značnú vzdialenosť na západ až došli na vrchol kopca. Odtiaľ prišli k údoliu potoka *Cheruelyespataka*, ktoré prekročili a šli ďalej na západ k inému potoku, od ktorého vystúpili na vrch, ale hneď zišli do doliny. Pokračovali ďalej na západ a prišli na okraj veľkého lesa. Odtiaľ prešli k istému výbežku, vedľa ktorého bol vrch. Ten, ako tvrdil Mikuláš zo Solivaru, sa nazýval *Maglouch* a že patrí do majetku Petra, syna *Synka*, *Keuresfeu*, dnes je to Okružná. Toto boli podľa Mikuláša zo Solivaru hranice vyznačené v privilegii z roku 1285.⁴⁶ Na druhý deň ukázal prítomným hranice majetku *Kapy*, Peter, zvaný *Poharus*. Začal od miesta, kde sa potok *Rednek* z východu vlieva do rieky *Tople*. Na to Mikuláš hneď reagoval, že odtiaľto by sa malo síce správne začínať podľa opisu z roku 1285, ale od tohto miesta až po miesto, kde sa zlievajú spomínané dva potoky, sú hranice majetku *Sowar* a synov Jána. Teda išlo o majetok Jána z Drienova, ktorý sa nazýval *Medzianky*, ako súčasť panstva *Chmeľov*. Peter však viedol prítomných k miestu neďaleko *Hanušoviec*, kde sa takisto zlievali dva potoky, z ktorých jeden prechádzal dedinou *Hanušovce* a ten označil Mikuláš, že sa volá *Nyrlezpataka*. Peter zase tvrdil, že potok od severu, ktorý Mikuláš nazýval *Rednek*, sa nazýva *Eleurednek* a ten, ktorý preteká *Hanušovcami*, tvrdil, že sa volá *Tothrednek*. Potom išli proti prúdu tohto potoka až nad dedinu *Hanušovce* na miesto, kde sa znova zlievali dva potoky. Oba nazýval Mikuláš *Nyrlezpataka*, kým Peter potok zľava označil, že sa volá *Nyrlezpataka* a sprava, že tečie *Tothrednek*. Po prítoku, ktorý bol sprava, išli proti jeho prúdu na západ, až došli do dediny, ktorá bola iba nedávno založená a ktorú Mikuláš menoval *Decchelvagasa*. Na konci dediny vstúpili do hustého lesa a idúc smerom na juh potom vystúpili na vrch, ktorý obe stránky označili menom *Nyrlezbege*. Podľa Petra toto boli hranice medzi majetkami *Kapy* a *Sowar*. Zdá sa, že sa jednalo o lokalitu *Zlatá studňa*, kóta 522 alebo 550. Prítomní odhadovali rozsah pôdy na dvanásť popluží podľa kráľovskej miery, teda okolo 1500 ha ornej pôdy. Na spornom území sa nachádzali tri drevené kaplnky s cintorínom a jedna bez cintorína a štyri mlyny.

Nakoniec bola vec sudcom rozhodnutá tak, že kým sa skončí spor medzi Petrom, synom *Synka* a Petrom, zvaným *Poharus*, bude môcť Peter, zvaný *Poharus*, užívať polovicu dedín *Palvagasa* a *Hennigvagasa*, čo bolo päť popluží (asi 600 ha). Ako hranica medzi majetkami *Kapy* a *Sowar* sa na čas uznával *Medziarsky potok*.

Záver

Z preskúmania písomností, ktoré sa vzťahujú na majetko-právny spor medzi majiteľmi Solivaru a Kapušian, sa ukázala sieť majetkových vzťahov na strednom Šariši

⁴⁶ MOL DI 64054.

v polovici 14. storočia. Konkrétne ide o oblasť medzi riečkou Sekčov a riekou Topľou. Možno sledovať polohu majetkov a ich majiteľov. Sledovanie aktov súdneho procesu dáva nahliadnúť do domácich archívov šľachty v danej dobe a spoznať materiál, ktorý už dnes nie je zachovaný.

Spor medzi šľachtou zo Solivaru a vlastníkom Kapušian dáva možnosť pozorovať mapu danej oblasti. V oblasti Medzianskeho, Hermanovskeho potoka a Tople evidentne jestvovali štyri dediny – *Hannusvagasa*, alebo *Hanusfolwa* (dnes Hanušovce n.T.), *Palvagasa* (Pavlovce), *Hennigvagasa* a *Decchelvagasa*, ktoré dnes už nejestvujú. Boli tam štyri drevené kaplnky. Tento údaj je zaujímavý vo vzťahu k existencii starobylého kostola v Hanušovciach, ktorého gotické sanktuárium je dodnes zachované. Spor medzi Petrom, zvaným *Poharus* a Šošovcami po takmer dvanástich rokoch bol dočasne riešený a jeho definitívne ukončenie bolo podmienené ukončením iného súdneho sporu. Nakoniec možno dodať, že materiály ponúkajú písomné zmienky pre viaceré obce, ktoré ležia na východ od Prešova, až po riekou Topľu.

RESUMÉ

Stredoveké písomnosti pre svoju rôznorodosť ponúkajú údaje, ktoré nám sprístupňujú ľudský život v stredoveku v jeho rozličných oblastiach. Jednou z foriem je súdny spis, listina krajinského sudcu – *litterae iudicariae*.

V príspevku je jedna z takýchto listín podrobená podrobnejšej analýze. Je ňou listina krajinského sudcu Mikuláša zo Sečoviec z 12. mája 1359. Obsahuje majetkový spor šľachticov zo Solivaru a Petra, zvaného *Poharus*. Spor vznikol pri obchádzaní majetku Kapušany, tzv. *rectificatio*, ktoré bolo spojené s prevedením majetku na nového majiteľa – tzv. *statutio*. Vtedy bol majetok *Kapy* dlhý úzky pás zeme medzi riečkou Sekčov a zrejme Medzianskym potokom a hraničil s majetkami Malý Tulčík (Fulianka), Podhorany, Chmeľovec a Chmeľov zo severu a Vyšnou, Nižnou Šebastovou z juhu. V príspevku je hlavnou témou spor na východnej hranici majetku *Kapy*, kde susedil s majetkom *Sowar* – Solivar.

Tomuto sporu predchádzali iné majetkovo právne spory – Demeter z Našíc a Šošovci zo Solivaru (1334 – 1347), Šošovci a križovníci z Chmeľova (1347). Okrem sledovania postupu krajinských sudcov Tomáša Szécsenyiho, Mikuláša Drugeta a Mikuláša zo Sečoviec a celkového fungovania súdneho aparátu v úzkej spolupráci s hodnovernými miestami, domácou šľachtou, v tom ktorom komitáte môžeme zistiť aj iné údaje. Možno vidieť akoby mapu vtedajšieho sveta zloženú z rozsiahlych majetkových celkov. Postupnosť zakladania sídel v prípade novozaloženej dediny nad Hanušovcami blízkosti hustého lesa. Prírodné pomery nám prezrádzajú samotné názvy dedín – *Hannusvagasa*, *Palvagasa*, *Hennigvagasa*, *Decchel vagasa*. Všetky boli vybudované na teritóriu bývalých lesov, ktoré sa prinajmenšom do roku 1312 rozprestierali v údolí Medzianskeho potoka a Hermanovského potoka. Svedčí o tom i skutočnosť, že aj napriek značnej rozlohe ornej pôdy – dvanásť popluží krá-

ľovskej miery, čo je asi 1500 ha, neboli urobené klasické medzníky – navrhované kopy zeminy či kamenia.

Možno prehodnotiť mienky starších autorov o pravosti či nepravosti listín. Listina kráľa Ladislava z roku 1285 je dodnes považovaná za falzum. Pritom treba povedať, že práve na jej základe majiteľa Solivaru vyhrali všetky spory. Listina kráľa Štefana, ktorá sa vzťahuje na Lipovec a ktorú prepisuje kapitula sv. Petra z Požegy, bola u súdneho tribunálu podozrivá kvôli pečati. Pre pravosť listiny z roku 1285 hovorí aj fakt, že listina z roku 1288 v sebe obsahuje odvolanie prvotnej listiny. V listine z roku 1288 sa nespomína majetok *Delne*, pretože ten už Juraj daroval svojmu familiárovi práve v roku 1288. Platnosť listiny síce bola odvolaná po právnej stránke, lebo bola vydaná druhá, ale opis hraníc v nej obsiahnutý musel zostať v platnosti, keď ho Šošovci využili vo všetkých hraničných sporoch.

Viac svetla do tejto problematiky môže vniesť skúmanie nielen textu listiny či tvar písmen, ale i jej používanie pri súdnych sporoch. Ináč by bolo veľmi odvážne tvrdiť, že sudcovia, ktorí žili bližšie k dobe, kedy bola napísaná, by v kontexte doby i určite s väčším množstvom písomného materiálu, ktorý mali k dispozícii na porovnanie, znalosťou praxe kráľovskej kancelárie, brali listinu vážne, ktorú my dnes vyhlásime za falzum. Ich delilo od vzniku listiny päťdesiat rokov a nás vyše sedemsto rokov. Ostatne, kedy by toto falzum vzniklo, keď v tom istom roku bola časť majetku, o ktorej listina hovorí, darovaná a o tri roky bola napísaná ďalšia listina s odvolaním akejkoľvek predošlej, takže aj tejto.

Nakoniec môžem len dodať, že výskum súdnych spisov, hoci je kvôli povahe stručný, ale predsa len spolu so zvykovým právom môže poskytnúť množstvo údajov.

SUMMARY

Medieval documents for their diversity offer data that make us available to human life in the Middle Ages in its various areas. One of the forms is the court file, the list of the county judge - *litterae iudicariae*.

In this subject is one paper of such papers made more detailed analysis. It is the paper of the county judge Mikuláš from Sečovce of 12 May 1359. It contains a property dispute between Solivar and Peter, called Poharus. The dispute arose when the property of Kapušany was circumvented, *rectificatio*, which was associated with the transfer of property to a new owner - *statutio*. At that time the property of *Kapa* was a long narrow strip of land between the Sekčov small river and probably the Medzianska stream and bordered on the property of Malý Tulčík (Fulianka), Podhorany, Chmeľovec and Chmeľov from the north and Vyšná, Nižná Šebastová from the South. The contribution is the main subject of the dispute at the eastern border of Kapa's estate, where he resided with the property of Sowar-Solivar.

To this dispute was preceded by other property law disputes - Demeter of Našic and Šošůvka from Solivar (1334 - 1347), Šošůce and the creepers from Chmeľov (1347). Except of following the procedure of the county judges, Tomáš Szécse-nyi, Mikuláš Druget and Mikuláš from Sečovce, and the overall functioning of the court system in close cooperation with the honest places, the household nobility, in which committee we can find other data. It can be seen as a map of the world of the past, composed of large assets. The succession of settlements in the newly founded village above Hanušovce near the dense forest. Natural relations are revealed themselves by the names of the villages - *Hannusvagasa, Palvagasa, Hennigvagasa, Decchel vagasa*. All were built on the territory of the former forests, which until 1312 spread in the valley of the Medzianski stream and the Hermanovsky stream. This is evidenced by the fact that, despite the considerable area of arable land - twelve rocks, which are about 1500 hectares, there are no classical milestones - cracked holes of earth or stones.

It is possible to reconsider the opinions of older authors about the authenticity or inaccuracies of the papers. The document of King Ladislav of 1285 is still considered a falzon today. It has to be said that Solivar owners have won all disputes. King Stephan's Charter, which refers to Lipovec and which transcribes the Chapel of Sts. Petra of Pozega, was suspected by a court of law for the seizure. For the authenticity of the 1285 charter, the fact that the 1288 charter contains the revocation of the original charter also speaks. In the 1288 charter, the property of Delne is not mentioned, because he already gave Juraj to his family member in 1288. The validity of the charter was revoked on the legal side, because the second was issued, but the description of the boundaries contained therein had to remain in force when Shosov use in all border disputes.

More light on this issue can lead to an examination not only of the text of the letter or the shape of the letters, but also of its use in legal disputes. Otherwise, it would be very courageous to assert that the judges who lived closer to the time they were written - in the course of time and certainly with the greater amount of written material available for comparison, with knowledge of the practice of the royal office, took a serious document that we today we declare a falzou. They have been delighted since the beginning of the fifteenth year, and we have been over seventeen years old. In other words, when this fallacy would arise when, in that same year, part of the property that the charter was saying was donated, and for three years, another document was written, with an appeal of any previous one, so this one too.

Finally, I can only add that research court records, although due to the nature of the brief, but nevertheless, together with the common law has a number of data.

Adresa autora:

ThDr. Konštantín Daniel BOLEŠ O.Praem

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail:danielb.posta@gmail.com

CHOŽDENIJE NA FLORENTIJSKIJ SOBOR A JEHO OSOBITOSTI

Angelus Štefan Kuruc

THE JOURNEY TO COUNCIL OF FLORENCE AND ITS SPECIFICITY

Abstract: The Journey to Council of Florence (Хождение на Флорентийский собор, Khozhdeniye na Florentiyskiy sobor) is a Russian literary monument in the form of travel notes, made by an anonymous (probably layman, maybe monk) of town Suzdal during his journey to Council of Florence between 1437 – 1440. It is the official journey in the services of Metropolitan Isidore. Author's narratives begin at Moscow, he visited the Livonia, Lithuania, Poland, Germany, Italy, Croatia, Hungary and his narratives end in Suzdal. This source is connected with Slovak history through the descriptions of three places in the territory of present-day Slovakia (Košice, Prešov a Stará Ľubovňa).

Keywords: Journey to Council of Florence. Russian literature. Metropolitan Isidore. Russian orthodoxy. Church union.

Ferrarsko-florentský koncil v rokoch 1438 – 1439 vyvolal niekoľko reakcií v ruskej literatúre, spojených s účasťou kyjevského metropolitu Izidora a ruskej delegácie na ňom. V súvislosti bezprostrednou účasťou ruskej delegácie na koncile vznikli tri literárne texty:

1. Rozprávanie o ôsmom koncile Simeona Suzdaľského,¹ ktoré obsahuje opis rokovaní a koncilových sporov,
2. Putovanie Avraamija Suzdaľského,²
3. Cestovný denník (Choždenie) metropolitu Izidora.³

¹ Повести о восьмом соборе Симеона Суздальского.

² Исхождения Авраамия Суздальского.

³ Дневника путешествия митрополита Исидора alebo Хождение на Флорентийский собор.

Tieto texty, napísané účastníkmi ruskej delegácie sa odlišujú svojím žánrom i obsahom. Rozprávanie o ôsmom koncile patrí k druhu polemickej antilatinskej literatúry,⁴ ostatné dva texty patria k cestovateľskej literatúre.⁵

Zvlášť zaujímavým je posledný spis obsahujúci opis celej cesty delegácie z Moskvy do Florencie a z Florencie do Suzdale. Je to v ruskej stredovekej literatúre typické „choždenie“⁶ so všetkými charakteristickými črtami⁷: s uvedením vzdialeností, opisom navštívených miest, miestami spojeným s osobnými zážitkami autora.⁸

Putovanie na Florentský koncil je dôležité nielen z pohľadu literárnej vedy a lingvistiky, keďže je jedným z najhodnotnejších diel staroruského žánru „choždenij“, ale aj z hľadiska historického a geografického, pretože je prvým opisom ciest po strednej, západnej a južnej Európe v ruskej literatúre.

Napriek svojej nespornej hodnote je Putovanie na Florentský koncil v úzadí záujmu, neexistuje žiadna literárno-historická analýza, neexistuje ani kritické vydanie textu. Prvé nekompletné vydanie textu sa uskutočnilo v roku 1774⁹ podľa textu zachovaného v Synodálnej knižnici, ktorý sa pri opise spiatocnej cesty končí v Budíne (Buda), zvyšok opisu cesty z Budína do Suzdale chýba. Nasledujúce vydanie z roku 1837 a 1849¹⁰ je úplnejšie, text zo synodálnej knižnice bol doplnený z neskorších opisov, ktoré sú však kompiláciou Putovania a Rozprávania o ôsmom koncile Simeona Suzdaľského, kvôli čomu celý text nadobudol isté antilatinské polemicke tendencie, ktoré pôvodne nemal. Dôležité sú dva opisy z polovice 17. sto-

⁴ Antilatinská polemika, prinášaná do Ruska najmä gréckymi mníchmi a metropolitami sa objavuje ku koncu 11. storočia. Z tohto obdobia pochádza *Slovo o vere Varjagov* (synonymum pre latiníkov), od 12. storočia súčasť *Paterika* a *Kormčej knigy* (morálno-asketicko-liturgické poučenie). Ďalším známym autorom bol Teodozius, igumen kyjevsko-pečerského kláštora, ktorý napísal viaceré polemicke i náučné diela. Známe je jeho dielo *O viere kresťanskej i latinskej* (*O vere christianskoj i latinskoj*), datované do rokov 1060 – 1070. Je to list kyjevskému kniežaťu Izjaslavovi Jaroslavičovi, v ktorom sa silno praniekuje latinská cirkev. HREHOVÁ, Helena. *Kresťanské cnosti vo východnej spiritualite a duchovnej literatúre*. Prešov : Michal Vaško, 2002, s. 54; GAJEK, Jan Sergiusz. Teodozjusz Grek i jego „Slovo o wierze chrześcijańskiej i lacińskiej“. In NOSSOL, Alfons et al (ed.). *Teologia i kultura duchowa Starej Rusi*. Lublin : RW KUL, 1993, s. 133.

⁵ Základné porovnanie a analýza textov, spojených s ruskou účasťou na Florentskom koncile možno nájsť v práci ДЕЛЕКТОРСКИЙ, Федор Петрович. Критико-библиографический обзор древнерусских сказаний о Флорентийской унии. Журнал министерства народного просвещения. Седьмое десятилетие. In *Журнала Министерства народного просвещения*, č. 7, 1895, s. 131 – 184.

⁶ Putovanie.

⁷ ВОДОВОЗОВ, Николай Васильевич. *История древней русской литературы*. Москва : Просвещение, 1966, s. 184.

⁸ ДАНИЛОВ, Владимир Валерьянович. О жанровых особенностях древнерусских «Хождений». In ПОНЫРКО, Наталья Владимировна et al.(red.). *Труды Отдела древнерусской литературы XVIII*. Москва - Ленинград : Институт русской литературы (Пушкинского Дома) Российской академии наук, 1962, s. 21 – 37.

⁹ НОВИКОВ, Николай Иванович. *Древняя российская вивлиофика IV*. Санкт-Петербург : При Имп. Академии наук, 1774, s. 293 – 321.

¹⁰ САХАРОВ, Иван Петрович. *Путешествия русских людей в чужие земли I*. Санкт-Петербург : Гуттенбергова типография, 1837, s. 87 – 112. САХАРОВ, Иван Петрович. *Сказания русского народа II*. Санкт-Петербург : Гуттенбергова типография, 1849, s. 81 – 88.

ročia (ГБЛ, Музейное собрание ь 939) a druhej štvrtina 16. storočia (БАН, 16.8.13), ktoré obsahujú celý opis cesty až do Suzdale a zdá sa, že zachytávajú prvotnú verziu. Na základe týchto opisov bola v roku 1881 publikovaná najpravdepodobnejšia prvotná verzia spisu.¹¹

S metropolitom Izidorom do Ferrary cestoval aj suzdaľský biskup Abrahám (Avraamij). Inak zloženie ruskej delegácie pre nás zostáva z veľkej časti neznáme. S určitosťou vieme menovať iba niekoľko osôb – okrem suzdaľského biskupa Abraháma, do Ferrary odcestoval ako jeho sprievod aj mních Simeon s členmi posolstva ba aj archimandrita Vasian. Simeon sa zmieňuje zhruba o stovke účastníkov.¹² Je otázkou, či išlo o oficiálnu delegáciu Rusov vyslanú kniežatom, alebo iba o súkromnú cestu metropolitu Izidora. Jedna možnosť je, že veľkoknieža Vasilij II. vyslal posolstvo na čele s Izidorom dobrovoľne, hoci (vzhľadom k jeho známemu negatívnemu postojú k únii) na želanie patriarchu Jozefa II.¹³ Zodpovedá tomu skutočnosť, že ak by Vasilij II. nesúhlasil s Izidorovým odchodom, nesprevádzalo by metropolitu také množstvo ľudí. Stočlenný sprievod nemohol byť v žiadnom prípade tvorený iba osobným sprievodom nového metropolitu.

Autor Choždenija pochádzal zo Suzdale, bol členom sprievodu biskupa Avraamija,¹⁴ ale bol podriadený priamo metropolitovi Izidorovi, ktorého nazýva „pánom“.¹⁵ Vychádzajúc z textu choždenija sa stotožňujeme s názorom Delektorovského, že bol svetským úradníkom v službách Avraamija (дьяк), čo naznačuje jeho záujem o technické a kupecké informácie z cesty, hoci existujú názory, že mohol byť aj duchovným, resp. mníchom.¹⁶

Text udivuje množstvom informácií o mestách a dedinách v Livónsku, Nemecku, Poľsku Uhorsku a na území Talianska s uvedením vzdialeností, vodných kanálov, špitálov, správ z oblasti hospodárstva, miestnych zaujímavostí a pod. A navyše, bez akejkoľvek predpojatosti voči Latínom, ba dokonca s istým obdivom k tejto cudzej kultúre a jej úspechom.

¹¹ Хождение на Флорентийский собор. In ЛИХАЧЕВ, Дмитрий Сергеевич (red.) *Библиотека литературы Древней Руси 6*. Санкт-Петербург.: Наука, 1999, s. 466 – 487; tiež *Памятники литературы Древней Руси. XIV-середина XV века*, Москва : Худ. лит., 1981, s. 468 – 493. Text je prístupný aj v elektronickej forme <http://hbar.phys.msu.ru/gorm/chrons/florsob.htm>.

¹² КАЗАКОВА, Наталия Александровна. Первоначальная редакция «Хождения на Флорентийский собор» In *Труды Отдела древнерусской литературы*. 1970, roč. 25, s. 60 – 72.

¹³ Jozef II. Konštantínopolský patriarcha v rokoch 1419 – 1439, syn bulharského cára Ivana Šišmana.

¹⁴ ДЕЛЕКТОРСКИЙ, Федор Петрович. Критико-библиографический обзор древнерусских сказаний о Флорентийской унии. Журнал министерства народного просвещения. Седьмое десятилетие. In *Журнала Министерства народного просвещения*, č. 7, 1895, s. 131 – 184.

¹⁵ Господиень.

¹⁶ КАНТОР, Владимир. Италия как духовный ориентир русской культуры: пять эпизодов кросс-культурной коммуникации. In КИСЕЛЕВА, Марина Сергеевна (red.). Москва : Российская Академия Наук Институт философии, 2011, s. 151.

Autor nepochybne poznal niektoré západoeurópske jazyky. Možno v delegácii pôsobil ako tlmočník.¹⁷ Počas putovania Nemeckom si všíma odlišnosť nemeckých dialektov,¹⁸ príbuznosť chorvátčiny a ruštiny.¹⁹

Skoro v každom odseku píše o údive nad tým, čo videl na Západe. Diví sa bohatstvu a prosperite miest, intenzite náboženského života, množstvu kostolov a kláštorov. Opisy množstva rozličným technických „divov“ sa nachádzajú skoro pri každom opise veľkého mesta, ktoré navštívili. Rím nenavštívili, ale opis Florencie je pre neho úchvatný.²⁰ Spiatočná cesta je viac menej iba vymenovaním zastávok a vzdialenosti.²¹

Už v prvom meste za hranicami Rusi vo Ferbeku pri rusko-livónskej hranici, patriacom biskupovi z Tartu,²² ho privítal miestny biskup²³ „podľa nemeckého zvyku“ a obdaroval ho mnohými darmi.²⁴ Zaiste tento prístup biskupa bol spôsobený tým, že metropolita a jeho sprievod smerovali na koncil.

Podobne slávnostne bol privítaný richtárom a klérom mesta Tartu,²⁵ ktoré ich udivilo svojimi kamennými budovami.²⁶ V Rige ho vítal arcibiskup Timotej a opäť Zachariáš s richtárom a mestskou radou.²⁷ Z Rigy sa po Západnej Dvine²⁸

¹⁷ ВОЕВОДА, Елена Владимировна. Распространение иностранных языков в Московском государстве в XIV – XVI веках. In АРТАМОНОВА, Екатерина Иосифовна (red.). *Вестник Московского государственного областного университета. Серия "Педагогика"* 2. Москва : Московский государственный областной университет, 2009, s. 16 – 21.

¹⁸ И ты Нурбех град стоит среди Аламанские земли. Аламанская земля, то есть не иная вера, ни иной язык, но есть единая вера латинская, а язык немецкий же, но разный, как и русь с сербы, так и она с немцами.

¹⁹ От Сени до града Брыни 15 миль, а путь льсомъ на горы; и в тех градех живут хавратяне, языкъ с руси, а вера латинская.

²⁰ Хождение на Флорентийский собор. In Лихачев, Дмитрий Сергеевич (red.) *Библиотека литературы Древней Руси* 6. Санкт-Петербург : Наука, 1999, s. 481, 483.

²¹ КАНТОР, Владимир. Италия как духовный ориентир русской культуры: пять эпизодов кросс-культурной коммуникации. In КИСЕЛЕВА, Марина Сергеевна (red.). Москва : Российская Академия Наук Институт философии, 2011, s. 151.

²² Tartu (historické názvy: est. Tarbatu; nem. a švéd. Dorpat, Dörpt; rus. Юрьев (Jurjev), Дерпт (Derpt); lotyš. Tērbata) je druhé největší město v Estónsku, nacházející se na jihovýchodě krajiny, 186 km od hlavního města Tallinn.

²³ Pre latinských biskupov používa autor výhradne termín бискупъ.

²⁴ Первый град немецкий Коспиръ бискупа Юрьевского. И ту его срытил бискупъ юрьевский с великою честью по своему праву немецкому, съ своими стрыи немецкими, съ трубами и съ свирьльми, и дав ему честь велику, и дары многи.

²⁵ И приехал господинъ къ Юрьеву, и ту сретоша его посадники и ратманы далече, и священники съ кресты, и множество народа града того, и даша ему честь велию...

²⁶ Град же бь Юриев камень, велик, полаты же в нем велми чудны, и нам же не видавшим, дивлящемся; церкви же бь многи и монастыри велици. И монастырь бь женский, по их праву, един, велми чудень... Горы же бяху у них, поля и садове красны.

²⁷ ...и егда быша близ града, и срытоша его арцибискупъ Тимофьй и архимандрит Захария, и посадник, и ратманы, и весь град съ трубами и съ свирьльми, и гудци, и с великою честью...

²⁸ Západná Dvina (lot. Daugava, rus. Западная Двина – Zapadnaja Dvina, biel. Заходняя Дзвіна – Zachodňaja Dzvina) je rieka prameniaca vo Valdajskej pahorkatine v západnej časti Ruska. Preteká cez Bielorusko a Lotyšsko, kde ústi do Baltského mora.

a mori preplavili do Lúbecku, kde boli podobne slávnostne privítaní.²⁹ Opakuje sa div nad stavbami, množstvom tovaru a mestským vodovodom s fontánami.³⁰ Obdivujú vybavenie chrámov kláštorov³¹ a čosi, čo pripomína mechanické spodobenie zvestovania Pána na spôsob orloja,³² žasnú nad bohatosťou kláštorných knižníc³³ a vodného kola kláštora, ktoré čerpe vodu a poháňa valchárske stupy³⁴. Podobný údiv sa opakuje pri opise mestských fontán v Lüneburgu.³⁵

V Braunschweigu³⁶ a Magdeburgu³⁷ obdivuje systém kanálov, v Erfurte množstvo remeselných výrobkov miestnych majstrov a kupeckého tovaru³⁸ a v Norimbergu znovu vodovodný systém.³⁹

Cesta potom pokračovala cez Augsburg, Innsbruck, Trident a Padovu do Ferrary. Po vymenovaní hlavných predstaviteľov oboch strán a stručnom vymenovaní 13 zasadnutí synody sa autor znova venuje opisom. Obsahu koncilu sa vôbec nedotýka. Zaujíma ho orloj na mestskej veži,⁴⁰ ceny potravín.⁴¹ Po 15. zasadnutí

²⁹ ...дошедшу ему до пристанища, и срьтоша его посадники и ратманы... славнаго града Любка... и поидохом ко граду, и быхом близъ града, и срьтоша весь народ мног.

³⁰ И видьхом град велми чюдень, и поля бяху, и горы невеликы, и садове красны, и полаты велми чюдны, позлащены връхы, и монастыри в нем велми чюдны и силни. И товара в нем всякаго полно. А воды приведены в него, текут по всьмъ улицам, по трубам, а иные ис столповъ студены и сладкы.

³¹ ...и видьхом съсуды священныя златыя и серебряныя, и мощей святых множество... и риз драгых златых множество с каменiem драгым и съ жемчюгом.

³² И увидьхом ту мудрость недоумьну и несказанну: прость, яко жива, стоить Пречистая и Спаса дръжит на руць младенечным образом; и зазвеняше колоколчик, и слетит аггел с верху, и снесет вьнець в руках, и положит на Пречистую; и поиде звезда, яко по небу; и на звзду зряху, идяху вьлсви три, а пред ними человекъ с мечем, а за ними человекъ с топоромъ; и внесоша дары Христу, злато, и ливан, и измирну, и приидоша къ Христу и Богородици, и поклонишася; и Христос обратяся, и благослови их, и хотяше руками взяти дары, яко дитя, играя у Богородици на руках; они же поклонишася и отидоша; и аггелъ же възлетит горь, и вьнець взя.

³³ И ведоша нас, идьже лежат их книги, и видьхом боль тысящи книг, и всякаго добра неизреченнаго, и всякыя хитрости, и полаты чюдны велми.

³⁴ И ту видехом на рыць устроено колесо, около его 100 сажен, воду емлет из рыкы и пуцает на весь дома. И на том же валь колесо мало, тоже мелеть и сукна точет красныя...

³⁵ И среди града того суть столпы устроены, в мьди и позлащены, велми чюдно, трею сажень и вышше; и у тьх столпов у коегождо люди приряжены около тою же мьдию; и истекают ис тьх людей изо всьх воды сладкы и студены: у единого из уст, а у инаго изъ уха, а у другаго изъ ока, а у инаго из локти, а у инагоиз ноздрию, истекают же велми прудко, яко из бочек; ть бо люди видьти прость, яко живи суть, и ть бо люди напояют весь град той и скоть; и все приведение вод тьх велми хитро, истькание и несказанно.

³⁶ И еще суть рыкы великы приведены по всему граду тому, береги их и дна морованы каменiem; а иные воды вь столпы приведены, якоже и в предписанных градьхъ.

³⁷ И под весь град той улицы морованы и полаты, а воды к нему приведены от Аламаньские земли...

³⁸ ...есть град именован Афрат, велик и чюдень, и именовань многим и хитрым рукоделиемъ преумножен; и таковаго товара и хитра рукоделиа ни в коемъ граде вь предписанных не видехом...

³⁹ И от того града есть град Нурбехъ, велми велик и крепок. И людей в нем много, и товара; и полаты в нем деланы белым каменем, велми чюдны и хитры; такоже и рыкы приведены къ граду тому великими силами хитро; а иные воды во столпы приведены хитрьемъ всьх предписанных градов, и сказати о сем убо не мощно и недомыслено отнудь.

⁴⁰ В том же градъ Ферарь на папине дворь възведен столпъ камень высокъ и велик, над торгом. И на том столпъ устроены часы, колокол великъ; и коли ударит, на весь град слышати; и у того столпа отведено крыльцо, и двои двери; и коли приспъет час и ударит в колокол, и выдет из столпа на крилице аггел, прость видьти, яко жив, и потрубит вь трубу, и вьходит другыми дверцами вь столпъ;

bolo rokovanie prenesené do Florencie, kde sa ruská delegácia presunula do Florencie (od 27. januára), kde došli 17. februára. Popis cesty je stručný, obmedzuje sa na vymenovanie miest a ich vzdialenosti.

Florenca autora uchvátila: budovy,⁴² most cez Arno⁴³ chrámy, špitál Santa Maria Nuova,⁴⁴ chrám Santa Maria del Fiore⁴⁵ a kláštory, „aké ešte doteraz nikde nevidel“.⁴⁶ Znovu sa zaujíma aj o celkom prozaické veci, napr. aké typy tovarov sa vyrábajú a predávajú v meste.⁴⁷

Následne uvádza dátumy šestnásteho (26. februára) až dvadsiateho piateho zasadania (2. mája) koncilu. Akt podpísania záverov koncilu zhrňa do jednej vety⁴⁸ a znovu sa venuje „zaujímavejšej“ skúsenosti : ako sa zo zámožkov priadky morušovej získava pravý hodváb.⁴⁹

а людем, всѣм видящим аггела и трубу и глас его слышати; и потом в той же великий колоколь вьсходяще на всяк час аггелъ и ударяше.

⁴¹ И в том же градъ ясти купихом: яловица 20 золотых, боров пять золотых, а золотой по 30 грошей; а боран два золотых; гусь 3 гроши, кура 3 гроши, хльба 9 проскуръна грошь, сыръ по золотому.

⁴² Той же славный град Флоренза велик зыло, и такова не обрьтохом въ предписаных градъх: божници в нем красны зыло и велици, и полаты в нем устроены бьлым камением, велми высоки и хитры.

⁴³ И посреди града того течет рька велика и быстра велми, именем Рна; и устроен на рыць той мость камень, широк велми, и съ объ страны моста устроены полаты.

⁴⁴ Есть же во градъ том божница великаи есть в ней за тысящу кровати, а и на послъдней кровати перины чюдны, одьяла драгы; то ж устроено Христа ради маломощным пришельцем и странным и иных земель; тьх же боль кормят и одевают, и обувают, и омывают, и дръжат честно; а кто ся сможет, той ударя челом граду, пойдет хвала Бога; и посреди постель тьх устроена служба, и поют на всяк день.

⁴⁵ И есть во градъ том божница устроена велика, камень морьморь бьль, да чернь; и у божницы тое устроен столпъ и колоколница, тако же бьлы камень морьморь, а хитрости ея недоумьеть умь наш; и ходихом в столпъ той по льствиць и сочтохом степеней 400 и 50.

⁴⁶ Есть ины монастырь, устроень бьлым камением хитро и велми твердо, и врата жельзны; а божница велми чюдна, и есть в ней служеб 40; и мощей святых множество, и риз драгых множество с камением, и съ златом и съ жемчюгом. Старцев же в нем 40, житие же их неизходно из монастыря никогдаже, ни миряне к ним не ходят николиже; рукодьлие же их таково: шиют златом и шолком на плащаницахсвятые. В том же монастырь был господинь, и нам ту же бывшим, и та вся видьхом. А погребение же умерших тьх старцевъ въ устроеных тьх монастырьхъ, и гробы их, новоумершаго старца вькладают, а ветхыа кости выимают, и кладуть в костерь, и на них смотрят, поминают час смертный. В том же градъ дьлают камки и аксамиты съ златом. Товара же всякого множество и садов масличных, и тьх маслиц дровяное масло.

И есть в градъ том икона чюдотворна, образ пречистыа Божиа Матере; и есть пред иконою тою в божницъ исцьльвьших людей за 6 тысяч доспъты вощаны, въ образ людей тьх, аще кто застрьлень, или слъпь, или хром, или без рукъ, или велик человек на конь приьхав, тако устроени, яко живи стоят, или старь, или унь, или жена, или девица, или отрочя, или какого портище на нем было, или недугъ каков в нем был, и како его простило, или какова язва, тако то и стоит доспът.

⁴⁷ И ту же сукна скорлатныеделяют. Ту же видьхом древне кьдры и кипарисы; кьдрь как руская сосна, много походило, и кипарис корою яко липа, а хвоею яко ель, но мала хвоя кудрява, мяхка, а шишки походили на сосновую.

⁴⁸ Месяца июлиа въ 5 собору бывшу велику, и тогда написаша грамоты събора их, како веровати въ Святую Троицю, и подписа папа Еугений и царь греческий Иоань, и вси гардиналове и митрополиты подписаша на грамотах коиждо своею рукою.

⁴⁹ В том же градъ видьхом черви шолковыя, да и то видьхом, как шолкъ той емлють с нихъ.

Obsirnejší je opis pápežskej omše v Santa Maria dei Fiori⁵⁰ s prečítaním koncilových dokumentov.⁵¹ Za povšimnutie stojí opis „bezpečnostných opatrení“ v čase bohoslužby.⁵² Zaujímavá je záverečná konštatácia únie: Latíni sa rozospievali z radosti, že dosiahli odpustenie od Grékov.⁵³ Poukazuje to na skutočnosť, že autor Choždenija si vôbec neuvedomoval, k čomu vlastne došlo a aký je väčšinový postoj pravoslávnej strany, t.j. že Latíni si presadili svoje a nie naopak.

Po stručnom opise odchodu cisára do Konštantínopolu 26. augusta sa venuje opisu pápežskej bohoslužby v chráme sv. Jána Krstiteľa 24. septembra za účasti metropolitu Izidora, kardinálov a gréckych metropolitov s vyslovením exkomunikácie nad koncilom v Bazileji.⁵⁴

Metropolita Izidor, biskup Avramij s požehnaním pápeža sa vydali na spiaťtočnú cestu z Florencie 6. septembra. Nasleduje stručný opis cesty z Florencie cez Boloňu do Benátok.

Benátky ho znova uchvátili svojimi stavbami, kanálmi, množstvom tovaru a obchodnými stykmi so skoro celým vtedy známym svetom,⁵⁵ chrámom sv. Marka,⁵⁶ relikviami.⁵⁷ V meste sa zdržali pomerne dlho – od 15. septembra do 22. marca.

⁵⁰ Месяца того же въ 6 служил объдно папа Еугений опрьсноком въ соборной божницъ въ имя пречистыя Богоматере, а с ним гардиналовъ 12, а бискупов 93, опричь каплонов и диаконов. Царю же греческому Иоану, съдящу ему на уготованном мьсть, зрящу службы их, и вси бояре его с ним; и митрополитом ту же съдящим на уготованных мьстехъ въ всемъ святительскомъ сану, тако же и архимандриты, и хартофилакове, и попове, и диаconi, оболчени кождо въ свой санъ, и калугерове ту же съдяще на уготованных мьстехъ, зряще еже служат; тако же и от грекъ и от руси миряне съдяще; мьста же ть высоци чрез люди зряще. ...И по служба нача молебенъ пьти съ своими, и по молебнь съде папа посреди собора того на уготованомъ ему высоць престоль позлащень, и близ его поставиша амбон. И възде от латинь гардиналъ именемъ Иулианъ, а митрополитъ никейскый Висарион, и възнесоша грамоты съборныя; и нача чести Иулианъ латиньскую грамоту велегласно, и по томъ нача чести митрополитъ грамоту греческую. И по чтении грамотъ благословиль папа народ. И потомъ начаша папины диаки пьти хвалу папъ, и потомъ начаша цареви диаки пьти хвалу царю.

⁵¹ Vo Florencii dňa 6. júla 1439 dekrétom Laetentur caeli slávnostne vyhlásené znovuzjednotenie konštantínopolskej (ortodoxnej) a rímskej cirkvi, ktoré vošlo do dejín pod názvom Florentská únia. Táto únia však napokon nemala dlhé trvanie; v podstate zanikla dobytím Konštantínopolu v roku 1453.

⁵² Народу же толику ту суци, что бы их пуцали, то бы много задушенныхъ людей было; но подвойскиепапины хожуху в пансырехъ сребряныхъ, и палици в рукахъ дръжаше, и не дадуше наступати; а иные свьщи виты дръжаше в рукахъ зажъжены, и тьми къ народомъ махуху, чтобы не наступали.

⁵³ И потомъ начаша пьти весь соборъ латинскый и весь народ, и начаша радоватися, зане бьше прощение приали от грек.

⁵⁴ И възде на высоко мьсто бискупъ, именемъ Андрей, и нача чести грамоту неблагословеную, и прокля съборъ Базмьскый Аламанские земли, занеже не пришли на соборъ к папъ, а учинили себь соборъ, не хотя повинутися папъ; и того дея ихъ прокля.

⁵⁵ По городу проходят корабли и галеры, и вместо улицъ там каналы, по которымъ ездятъ в баркахъ. Но тот городъ очень большой, и дома в немъ замечательные, а некоторые из нихъ даже украшены позолотой. И всякихъ товаровъ в немъ полно, потому что корабли приходятъ изъ разныхъ земель: изъ Иерусалима и изъ Царьграда, изъ Азова и изъ Турецкой земли, и изъ земли Сарацинской и изъ Немецкой земли.

⁵⁶ Есть в томъ городе церковь каменная во имя святого Марка Евангелиста; колонны в ней сделаны изъ камня, изъ разноцветного мрамора, и иконы в ней прекрасные, и мозаики, сделанные грекомъ; и до самого верха церковь весьма красива; а внутри святые вырезаны изъ мрамора с большимъ искусствомъ; и вся церковь большая. А надъ передними дверями поставлены изнутри четыре коня изъ меди, позолоченные, выглядятъ они какъ живые, и там повешены два большихъ убитыхъ змея. В этой церкви

V Benátkach delegáciu opustili Simeon Suzdaľský a bojar Foma. Kým v prípade Simeona šlo isto o odlišný postoj k uzavretej únii, v prípade Fomu (ktorý nebol klerikom),⁵⁸ nemôžeme s istotou určiť, čo bolo príčinou jeho konania.

Samozrejmom zastávkou bol ostrov s kláštorom San Nicolò al Lido, v ktorom sa nachádzajú relikvie sv. Mikuláša.⁵⁹ Z Lida sa s prestávkami preplavili pozdĺž pobrežia do mesta Senj a potom po súši do Záhrebu,⁶⁰ ktorý zvlášť neopisuje, ale znamená stretnutie s srbským despotom Jurajom Brankovičom,⁶¹ ktorý tam žil v exile.

Potom cesta pokračovala cez Uhorsko, kde vymenováva zastávky, ktoré nie je ľahké identifikovať, pretože ich zaznamenáva v ním zachytenej fonetickej podobe.⁶² Trasu možno rekonštruovať takto: Zo Záhrebu cez Križevci, Koprivnicu, prekročenie Drávy, Zákány,⁶³ Curgó,⁶⁴ Segesd,⁶⁵ Gyogy,⁶⁶ Kőröshegy,⁶⁷ Vesprím,⁶⁸ Stoličný Belehrad,⁶⁹ Mártonvásar⁷⁰ do Budína, odkiaľ poslal listiny do všetkých oblastí, ktoré mu podliehali ako pápežskému legátovi, ktorými informoval pravosláv-

покоится сам святой Марк, и мощей святых там много – привезены они из Царьграда. Около города того на близлежащих островах на море имеется много монастырей, и много других церквей находится в том городе.

⁵⁷ Видели мы в нем, в монастыре святого пророка Захарии, за престолом, в раке каменной отца Иоанна Предтечи и святого Григория и Федора в одной раке; и чернецов там шестьдесят три. В том же городе, в монастыре святой Варвары, лежат ее нетленные мощи, тело без головы.

⁵⁸ Že Foma nebol klerikom ale bojarom je isté. Neisté je celkom, kto ho vlastne vyslal. Хождение Авраамия Суздальского на Восьмой Собор с митрополитом Исидором uvádza, že Foma bol poslom veľkokniežaťa Vasilija II., iné pramene hovoria o ňom ako o vyslancovi tverského kniežaťa Borisa Alexandroviča. ГОЛУБИНСКИЙ, Евгений Евстигнеевич. *История Русской Церкви II*. Москва : Крутицкое Патриаршее Подворье, Общество любителей церковной истории, 1997, s. 433.

⁵⁹ И приста корабль к острову. И ту монастырь святого Николы, и ту сам святой Никола лежит. И видьхом гробь его въ церкви на четырьхъ столпех, учинено по лъствиць 6 степени, и знаменомся у гроба святого, самого не видьхом, замурован бь лежит; с ним дядя его, да Федоръ в едином гробь. И въпрошахом игумена монастыря того, откуда мощи святого Николы взяты; они же повьдаша: "От Бара града слали венетяне 100 катаргъ, да 3 корабли с житом, и взяли мощи".

⁶⁰ ...той град великъ и красень, а дръжава угорьскаго царя. И в сем граде видьхомъ серпьскаго цесаря деспода съ царицею его и съ детми, заплнено бысть црьство его Серпское от турьскаго царя Амурата.

⁶¹ Đurađ Branković alebo Juraj Brankovič, srb. Ђурађ Бранковић (1377 – † 24. december 1456) bol srbský despota v rokoch 1427 – 1456. Đurađ nastúpil na trón ako synovec bezdetného despotu Stefana Lazarevića a dvor presídlil do Smedereva. Čoskoro na to, ako nastúpil na trón, padli Kosovo a Metochia do rúk Osmanskej ríše a v roku 1439 pripadlo Osmanom aj Smederevo. Branković utiekol do Uhorska kde už predtým vlastnil rozsiahle majetky. V roku 1444 sa významne podieľal na uzatvorení Segedínskeho mieru medzi Osmanskou ríšou (Murad II.) a Uhorskom (Vladislav I.). Uhorský kráľ Vladislav I. však mierovú dohodu ešte v tom istom roku porušil.

⁶² ...от Шегезяда до Иляши миля... От Будина до Орьсесика... от Хатвана до Начежюта...

⁶³ ...до града Закона...

⁶⁴ ...до града Чергу...

⁶⁵ ...до града Сегистя... до Шегездя...

⁶⁶ ...до Дюд...

⁶⁷ ...до Корешеди...

⁶⁸ ...до Вепшина...

⁶⁹ ...до Белгорода...

⁷⁰ ...до Мартомвашеря...

nych o uzavretí únie.⁷¹ 14. marca sa preplavili cez Dunaj⁷² a pokračovali cez Hatvan,⁷³ Mezőkövesd,⁷⁴ Emőd,⁷⁵ Forró⁷⁶ do Košíc.

Z územia Slovenska spomína tri mestá, ktorými prechádzali do Poľska: Košice, Prešov a Starú Ľubovňu.⁷⁷ Zaujímavá je zmienka o mincovni v Starej Ľubovni, snád' Mincovne Spišského starostovstva (Münzenhaus gehörig zur Zipser Starosteit),⁷⁸ o ktorej veľa nevieme.⁷⁹ Cesta potom pokračovala cez Krakov, Tarnov, Łańcut, Przemysl, Gorodok, Lvov, Halič, Chelm, Brest, Kamenec na Litvu. V Poľsku sa snažil nájsť podporu u kráľa Vladislava III.⁸⁰ pre uvedenie cirkevnej únie. V čase jeho príchodu sa poľský kráľ pripravoval na cestu do Uhorska, kde ho zvolila uhorská šľachta za uhorského kráľa, preto svoju energiu zamerlal úplne iným smerom. Vo Vilne sa zdržiaval takmer celý rok. Ale ani tu príliš veľkú podporu nezískal. V marci 1440 bol na hrade Trakai zavraždený veľkoknieža Žigmund I.⁸¹ a nový litovský panovník, ktorým sa stal Kazimír IV.,⁸² si svoju autoritu musel ešte len presadiť. Navyše nikto z litovského duchovenstva sa rokovania vo Florencii nezúčastnil, pretože stále zotrúvali na podpore bazilejského koncilu.⁸³

⁷¹ *Concilium Florentinum documenta et scriptores XI 22. Acta slavica concilii florentini. Narrationes et documenta.* Roma : Pontificum Institutum Orientalium Studiorum, 1976, s. 140 – 141.

⁷² А от Мартомвашеря до Будина 4 мили. И той есть град столный и угорескаго кърльвѣства, и стоит на славной рѣцѣ Дунай. А из Будина за Дунай перевезлись есмы и поехали месяца марта 14 день.

⁷³ ...до Хатвана...

⁷⁴ ... до Куведзя...

⁷⁵ ...до Моги...

⁷⁶ ...до Форы...

⁷⁷ А от Форы до Кошици 6 миль. А Кошеца есть град велик и тверд, а ставили его нѣмци и дръжат а въ Угорьском королевствѣ. А от Кошици до Априяша града 4 мили. А от Априяша до Люблѣва 300 и 36 миль. И той Люблѣвь останочный есть городок угорескый, стоит на лядской граници. И есть в нем дьло вугореские пнязи, новци зовутся, по 3 на золотой.

⁷⁸ Spišský záloh alebo poľský záloh bolo zálohovanie 34 spišských miest a obcí Poľska od 8. novembra 1412 do 9. novembra 1772. V poľských prameňoch sa zálohované územie označuje ako starostwo spiskie, čo sa prekladá do slovenčiny ako spišské starostovstvo alebo spišské starostvo.

⁷⁹ ŽIFČÁK, František. *Mincovňa v Starej Ľubovni*. Spravodaj Slovenskej numizmatickej spoločnosti 2/1986. [online] Dostupné na internete: <<http://www.sberatel.com/diskuse/sberatel/mala-numismatika-clanky-z-novin-1781>>.

⁸⁰ Vladislav III. (*31. október 1424, Krakov, Poľsko – †10. november 1444, Varna, Bulharsko) bol od roku (1434) poľský a od roku 1440 uhorský kráľ (ako Vladislav I.).

⁸¹ Žigmund I. Kęstutaitis (Žygimantas Kęstutaitis, cca 1365? – 20. marca 1440 na hrade v Trakai, Litva) bol veľkoknieža Litvy z dynastie Gediminasovcov; MACURA, Vladimír - ŠTOLL, Pavel - ŠVEC, Luboš. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha : Lidové noviny, 1996. 425 s.

⁸² Kazimír IV. Jagelovský (30. novembra 1427, Krakov - 7. júna 1492, Grodno) bol od roku 1440 litovským veľkokniežaťom a od roku 1447 poľským kráľom. Jeho ženou bola Alžbeta Habsburská, tzv. "Matka kráľov". Štyria z ich šiestich synov sa stali panovníkmi - vládli v kráľovstvách poľskom, uhorskom, českom a v litovskom veľkokniežatstve.

⁸³ Rokovanie koncilov bolo roku 1438 pápežom prenesené z Bazileja do talianskej Ferrary a roku 1439 pre nebezpečenstvo moru do Florencie. Niektorí účastníci, odporcovia Eugena IV. a zástancovia konciliarizmu, však niektorí zostali v Bazileji a považovali za legitímne pokračovanie koncilu. Tu roku 1439 zvolili vzdoropápeža Felixa V., ktorý však rezignoval roku 1449. Medzitým bola opozičná časť koncilu vypudená z Bazileja do Lausanne, kde sa po rezignácii Felixa V. sama rozpustila.

Cesta pokračoval cez Smolensk, Dorogomuž, Možajsk do Suzdale 29. septembra 1440.⁸⁴ Zdá sa, že sa Izidor s návratom do hlavného mesta príliš neponáhľal. Možno chcel poskytnúť dostatok času na to, aby si veriaci na úniu zvykli a jeho samotného privítali ako kardinála a pápežského legáta.⁸⁵ Možno však predpokladal ťažkosti s akceptovaním únie, čo sa aj naplnilo vo februári 1441, keď bol v Moskve zosadený a uväznený.

Choždenije na Florentijskij sobor bola prvá ruská literárna práca, ktorá predstavila cestovanie po strednej a západnej Európe. Tento zdroj je spojený aj so slovenskými dejinami prostredníctvom popisu troch miest na území dnešného Slovenska (Košice, Prešov a Stará Ľubovňa). Predchádzajúce choždenija na Rusi boli pútnické texty, ktoré zobrazovali cestovanie do svätých miest a boli viac štandardizované, suché a konvenčné, ale mnohé z poznámok Choždenija na Florentijskij sobor sú venované technickým, obchodným a nenáboženským skutočnostiam, aj keď, samozrejme, témy náboženské majú v texte svoje výsostné postavenie.

RESUMÉ

Choždenije na Florentijskij sobor je ruskou literárnou pamiatkou vo forme cestopisných poznámok, ktorú urobil anonymný autor (pravdepodobne laik, možno mních) z mesta Suzdaľ počas svojej cesty na Florentský koncil ako člen ruskej delegácie.

Choždenije je žáner cestovateľskej literatúry, ktorý zahŕňa sprievodcovské knihy, opisy prírody a cestovné spomienky, veľmi populárny na v Rusi od 11. storočia. Slovo popisujúce žáner nie je dobre preložiteľné, môže byť preložené ako opis cesty, cestopis alebo itinerár. Prvopis Choždenija doteraz nebol nájdený, práca sa zachovala v rukopisných kópiách.

Je to oficiálny cestopis napísaný v službách metropolita Izidora. Popisuje cestu ruskej delegácie do Florencie a späť. Autorské rozprávanie začína v Moskve, v rokoch 1437 – 1440 navštívil Livónsko, Litvu, Poľsko, Nemecko, Taliansko, Chorvátsko, Uhorsko a jeho rozprávanie skončí v Suzdali.

Choždenije na Florentijskij sobor bola prvá ruská literárna práca, ktorá predstavila cestovanie po strednej a západnej Európe. Tento prameň je spojený aj so slovenskými dejinami prostredníctvom popisu troch miest na území dnešného Slovenska (Košice, Prešov a Stará Ľubovňa).

Predchádzajúce choždenija na Rusi boli pútnické texty, ktoré zobrazovali cestovanie do svätých miest a boli viac štandardizované, suché a konvenčné, ale mnohé

⁸⁴ А поехали из Москвы в Суздаль двадцать четвертого числа того же месяца, в субботу. А приехали в Суздаль двадцать девятого числа того же месяца, в четверг.

⁸⁵ ГОЛУБИНСКИЙ, Евгений, Евстигнеевич. *История Русской Церкви II*. Москва : Крутицкое Патриаршее Подворье, Общество любителей церковной истории, 1997, s. 454.

z poznámok Choždenija na Florentijskij sobor sú venované technickým, obchodným a nenáboženským skutočnostiam.

SUMMARY

The Journey to Council of Florence (Хождение на Флорентийский собор, Khozhdeniye na Florentiyskiy sobor) is a Russian literary monument in the form of travel notes, made by an anonymous (probably layman, maybe monk) of town Suzdal during his journey to Council of Florence as a member of Rus' legation for the council.

The khozhdeniye is a genre of travel literature encompasses guide books, nature writing, and travel memoirs vera popular in Rus' from 11th century. The word describing the genre is not translated. Although it could be translated as a journey, travelogue or itinerary.

The protograph of The Journey has not yet been found, the work has been preserved in manuscript copies.

It is the official journey in the services of Metropolitan Isidore. It describes the journey of a Rus' delegation to Florence and back. Author's narratives begin at Moscow, he visited the Livonia, Lithuania, Poland, Germany, Italy, Croatia, Hungary between 1437 – 1440 and his narratives end in Suzdal.

The Journey to Council of Florence was the first Russian literary work to depict a trip in Central and Western Europe. This source is connected with Slovak history through the descriptions of three places in the territory of present-day Slovakia (Košice, Prešov a Stará Ľubovňa).

Prior Rus' journeys were pilgrimage texts, which depicted travel to holy sites and were more standardized, dry and conventional, but many of the notes of A Journey to Council of Florence are dedicated to technical, commercial and non-religious facts.

Adresa autora:

ThDr. Angelus Štefan KURUC O.Praem., PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail: stefan.kuruc@gmail.com

PÁPEŽ GREGOR XVI. A JEHO VZŤAH K SVETOVÝM MISIÁM

Štefan Lenciš

POPE GREGORY XVI. AND HIS RELATION TO WORLD MISSIONS

Abstract: In the history of missionary activity, the 19th century is often referred to as "the great century of evangelism and missions." It had been preceded by the century of a certain decline in missionary activities, but the pontificate of Pope Gregory XVI. (1831-1846) brought the change. Speaking of missionary enthusiasm, the Pope brought new impetus into the life of the Catholic Church and it was developed even further by succeeding popes. Prior to his papal election in 1826, Gregory XVI. was named Prefect of the Congregation Propaganda Fide which had prepared him well for one of the pope's duties – missionary work. Besides his other missionary activities, it is inevitable to mention official documents regarding missionary activities: breve In Supremo Apostolatus (1839), breve Probe nostis (1840) and the instruction Neminem perfectio (1845).

Keywords: Pope. Missionary Activity. Slavery. Enemies of the Church. Indigenous Clergy. Missionary.

Situácia v misiách na prelome 18. a 19. storočia

Z pohľadu misijnej činnosti sa 19. storočie nazýva aj „veľkým storočím evanjelizácie a misie“.¹ Začiatok tohto storočia však nemožno nazvať úspešným. Predchádzalo mu oseemnásťte storočie, v ktorom dominovali predovšetkým osvietené myšlienky a uskutočnená Francúzska revolúcia, ktoré zmenili aj vzťah štátu a Cirkvi. Štát sa tak usiloval v mnohých aspektoch života vstupovať do úloh Cirkvi, správal sa k nej nepriateľsky a zasahovať do jej činnosti. Takýto postoj sťažoval okrem iného aj misijnú činnosť.²

K týmto dôvodom je potrebné uviesť aj skutočnosť, že v roku 1773 bola zrušená Spoločnosť Ježišova (jezuiti), ktorá v misijnej práci zaznamenala veľké úspechy. Jezuiti boli v službách pápeža a v evanjelizácii mali silné slovo, zrazu precitli

¹ KUBÍKOVÁ, Jiřina. *Křesťanské misie v 16. – 18. století*. Pontes Pragenses : Brno 2001, s. 260.

² BUČKO, Ladislav. *Na ceste k oslobodeniu. Základy misiologie*. Spoločnosť Božieho Slova : Nitra 2003, s. 307.

a v opustenosti od mocných sa objavila na okraji spoločnosti. Následkom Francúzskej revolúcie Cirkev stratila aj mnohé majetky a s tým súvisiace hmotné prostriedky, ktoré boli potrebné pre misijnú činnosť. Španielsko stratilo svoje južnoamerické kolónie, a tým prestalo aj podporovať na tomto území misijnú činnosť. Aj Propaganda Fide stratila hmotné prostriedky určené pre svetové misie. V samotnej Ázii len na Filipínskych ostrovoch nebol narušený náboženský život, v ostatných krajinách nastal značný útlm. V Prednej Indii (Indický polostrov) misijnú prácu sťažovali protestantskí misionári. Katolíkov tu zostalo len pol milióna. V Zadnej Indii bola situácia ešte horšia. V Číne bola situácia trvalo ťažká, počet katolíkov sa tam pohyboval okolo 200-tisíc. Japonsko sa pred katolíckymi misiami uzavrelo. Misijnú činnosť sťažoval protestantizmus v Severnej Amerike a v Južnej Amerike to boli zas rôzne vojenské vojny. V Afrike bola situácia najhoršia, nakoľko na severe malo veľký vplyv islamské náboženstvo a na juhu zas kalvinizmus. Z Madagaskaru boli misionári vyhostení.³

Napriek tomu, že misijná činnosť na začiatku 19. storočia bola značne oslabená, predsa vytvorila predpoklady k tomu, aby mohli historici neskôr konštatovať, že približne od polovice 19. storočia do polovice 20. storočia nastal najväčší misijný rozmach, a tak dostal aj označenie ako „zlatá éra misií“. Dôvodov bolo viacero. K postupnému oživeniu misijnej činnosti prispeli aj mnohé technické vynálezy (napr. využívanie sily pary v železničnej a vodnej doprave a pod.), ktoré umožnili okrem iného aj zvýšiť cestovný ruch. Ďalším dôvodom bolo predovšetkým nové nadšenie ohlasovať evanjelium a zároveň rozvinúť aj charitatívno-sociálnu činnosť, čo malo prispieť k dôstojnejšiemu životu, zvlášť národov žijúcich v ťažkých sociálnych, spoločenských a kultúrnych podmienkach.⁴

Veľmi dôležité miesto v misijnej činnosti zastávali pápeži. Už v roku 1814 pápež Pius VII. (1800 – 1823) obnovil Spoločnosť Ježišovu,⁵ ktorá dokázala veľmi rýchlo zmobilizovať svoju činnosť v prospech svetových misií. K novému misijnému zápalu prispela aj skutočnosť, že Propaganda Fide, ktorá zastrešovala celú misijnú činnosť po celom svete, bola v roku 1817 reorganizovaná.

Misie v 19. storočí boli nasmerované hlavne do oblastí, o ktoré sa zaujímali európske mocnosti a zároveň vyvíjali iniciatívu obnoviť katolícku vieru na územiach, kde evanjelizácia nemala potrebný úspech. V minulých storočiach sa misionári snažili ochraňovať pôvodných obyvateľov pred vojakmi a dobyvateľmi, ale v tomto storočí sa viac sústredili na ich ochraňovanie pred obchodníkmi z Európy a ich vykorisťovaním. Misionári sa v mnohých misijných oblastiach stretávali s veľkou biedou, zaostalosťou a vo vzájomných nepriateľstvách. Samotní obyvatelia jed-

³ KMEŤKO, Karol. *Svetové misie. (Katolícka misiológia) I.* Spoločnosť Božieho Slova : Nitra 1941, s. 363.

⁴ KMEŤKO, Karol. *Svetové misie. (Katolícka misiológia) I.*, s. 363.

⁵ K obnoveniu Spoločnosti Ježišovej došlo bulou *Sollicitudo omnium Ecclesiarum*, zo dňa 7. júla 1814. Stalo sa tak po vyše štyridsiatich rokoch od jej zrušenia pápežom Klementom XIV. v roku 1773.

notlivých štátov však misijnú činnosť veľakrát chápali ako vynútenú povinnosť, ktorá bola neraz spájaná s postupom koloniálnych mocností. S prácou misionárov sa neraz narušoval do istej miery aj zaužívaný domorodý spôsob života. Na druhej strane však misie prinášali predovšetkým pozitíva, ktoré sa týkali sociálneho a spoločenského rozmeru, ako bolo zakladanie škôl, vzdelávacie ústavy, sirotince, ústavy pre starých ľudí, nemocnice pre chorých, zvlášť pre malomocných. V tejto dobe Európa a Amerika vysielala do misií veľa misionárov, ktorí požadovali napr. zrušenie otroctva a vytvorili zvláštny fenomén – veľké zapojenie laikov do svetových misií. Títo zapálení muži, ženy a mladí ľudia začali vo významnej miere vstupovať do spolupráce v prospech svetových misií. Ich konkrétna angažovanosť sa prejavovala hlavne v tom, že sa za misie modlili a zbierali peniaze. Ako príklad možno uviesť francúzsku misijnú spoločnosť – Picpusská kongregácia, ktorá bola založená roku 1805 a Svätá stolica ju uznala v roku 1811.⁶ Pre misie v Afrike bola založená v roku 1856 Lyonská spoločnosť a vznikalo ešte mnoho ďalších podobných organizácií. Takéto laické organizácie pôsobili aj v menej angažovaných krajinách. K najznámejším patrila napr. rakúska Leopoldova nadácia, ktorá bola založená v roku 1829 a podporovala severoamerické misie. V Nemecku bol známy Ľudovítov misijný spolok v Bavorsku založený v roku 1840 a Bonifácov spolok v Kolíne nad Rýnom pre výchovu černošských detí. V Taliansku to bola Claverova spoločnosť pre misie medzi černochochmi v Amerike⁷ a medzi indiánmi pôsobila Severoamerická spoločnosť. Zahraničné misie boli podporované týmito spoločnosťami a aj jednotlivými rehoľami. Po Európe bolo rozmiestnených celkom 27 takýchto spolokov – najviac vo Francúzsku a ďalej v Ríme a Taliansku. Osobitné miesto v týchto

⁶ Picpusska kongregácia (nazvaná podľa jednej z parížskych ulíc) či kongregácia "Srdce Pána Ježiša a Panny Márie", alebo aj Stáleho klaňania Sviatosti oltárnej, bola založená Petrom (Mária-Jozefom) Coudrinom (zomrel 1857). Kongregácia vychováva misionárov a rozvíja činnosť vo všetkých dieloch sveta. Peter (Jozef) Coudrin bol svätený na kňazstvo dňa 4. marca 1792 v parížskom seminári v knižnici, v čase francúzskej revolúcie. Vedel, čo ho očakáva. Svoj úrad vykonával v poitierskej krajine ako za čias katakomb; skrýval sa v lesoch a v stodolách. Podarilo sa mu slúžiť svätú omšu v Poitierskom žalári uprostred väzňov. Bol odsúdený na smrť, ale ho nechytli. Po revolučných zmätkoch založil za prispenia zbožnej grófkky Henriette Aymerde La Chevalerie družinu "Stáleho klaňania Sviatosti Oltárnej". Ústav bol preložený do ulice Picpusovej; odtiaľ meno "Picpusská družina". Jej úlohou bolo usilovať sa zvlášť rozširovať úctu k Božskému Srdcu. Jej zakladatelia predstihli v tejto veci ďaleko svoju dobu, odkázali svojim synom všetky spôsoby úcty k Božskému Srdcu, ktorá sa mala rozšíriť v 19. storočí. Zomrel 27. marca 1857 v Paríži. – VONDRUŠKA, Isidor. *Životopisy svätých v Pořadí dějin církevních IV*. Praha 1951, s. 175, 182; *Intronisace nejsvětějšího Srdce Ježíšova*. Příručka vydaná Picpusskou kongregací nejsvětějších Srdci (SS. CC.). Praha 1925, s. 37.

⁷ Ústav misionárskych sestier sv. Petra Clavera bol založený v roku 1894 blahoslavenou Máriou Teréziou Ledóchowskou. Začala tým, že sa venovala svojmu literárnemu talentu v boji proti otroctvu a protestovala proti neľudskému zaobchádzaniu so ženami, ktoré v Afrike prevládali. Postupne sa vzdala svojho skvelého postavenia na toskánskom dvore, aby prijala život chudoby, sebaobetovania a úplného odhodlania slúžiť službe misijnej Cirkvi. Jej nový inštitút sa rozšíril do mnohých krajín Európy, do Ameriky, Austrálie, Afriky a Ázie. Hoci je malá, má v súčasnej dobe sestry dvadsiatich ôsmich národností v 47 mestách.

aktivitách malo aj zakladanie kňazských seminárov pre výchovu nových misijných kňazov.⁸

Napríklad v 19. storočí kresťanstvo pomohlo k zrušeniu otroctva, vďaka misiám sa z Európy šírili nové poznatky a vhodné metódy pestovania plodín, šírila sa vzdelanosť vďaka misionárskym školám, alebo sa cirkev snažila vylepšiť postavenie žien v spoločnosti. V druhej polovici 19. storočia pôvodný rozkvet misií opätovne pomaly upadá a novú misijnú aktivitu rozvinuli až pápeži v 20. storočí.⁹

Pápež Gregor XVI.

Po veľmi krátkom pontifikáte pápeža Pia VIII. (1829 – 1830) bol zvolený nový pápež Gregor XVI., vlastným menom Bartolomeo Alberto Cappellari (*18.9.1765, Belluno). Bol členom kamaldulskej rehole. Začal pomerne rýchlo kariérne napredovať. V roku 1805 sa stal opátom v kláštore San Gregorio al Celio v Ríme a o desať rokov neskôr sa stal konzultorom niekoľkých kongregácií. Vo svojej reholi bol od roku 1818 generálnym prokurátorom svojej rehole. Ďalšieho povýšenia sa mu dostalo od pápeža Leva XII., keď ho v roku 1826 vymenoval za kardinála a 1. októbra v tom istom roku bol menovaný za prefekta Kongregácie Propaganda Fide. Nakoniec sa mu dostalo najvyššieho povýšenia, keď 2. februára 1831 bol zvolený za pápeža. Jeho intronizáciou paradoxne predchádzalo 6. februára 1831 biskupské svätenie. Ako pontifex vstúpil do náročnej politickej situácie, kedy sa rozšírilo národné hnutie, ktorého cieľom bolo zjednotiť celé Taliansko a vytlačiť Rakúšanov.¹⁰ Okrem iného bol aj podporovateľom umenia (egyptské múzeum v Lateráne, obnova baziliky sv. Pavla za hradbami) a vedy. Vo svojich encyklikách reagoval zvlášť na náboženskú ľahostajnosť, racionalizmus, tradicionalizmus a neobmedzenú slobodu svedomia.¹¹

S menom tohto pápeža sa spája zvlášť oživenie misionárskej činnosti v 19. storočí. Záujem o misijnú činnosť začal uskutočňovať už pred zvolením za pápeža, keď ešte bol prefektom Propagandy Fide. Z jeho najhlavnejších aktivít v prospech svetových misií možno spomenúť aspoň niektoré.

V roku 1836 schválil rehoľu *Máriina spoločnosť*, ktorú nazývali *Maristi* (Spoločnosť montfortánskych misionárov). Pápež Gregor XVI. ju poveril misiami v Océánii.¹² V oblasti reorganizácie cirkevného života zriadil sedemdesiat nových diecéz a apoštolských vikariátov a vymenoval takmer dvesto misionárskych bisku-

⁸ KUBÍKOVÁ, Jiřina. *Křesťanské misie v 16. – 18. století*. Pontes Pragenses : Brno 2001, s. 261 – 162.

⁹ BOSCH, J. David. *Dynamika křesťanské misie. Dejiny a budúcnosť misijných modelov II. a III.* Středoevropské centrum misijních studií : Praha 2010, s. 114.

¹⁰ KRLÍN, Josef. *Papežská politika v posledních dvou stoletích*. Praha 1946, s. 30 – 33.

¹¹ TIMKO, Pavol. *Dejiny pápežov*. Banská Bystrica 1944, s. 393.

¹² Svätý Ľudovít Mária Grignon z Montfortu (1673 – 1716). Pochádzal z Francúzska. Pápež Klement XI. ho menoval za apoštolského misionára Francúzska. Bol spoluzakladateľom kongregácie Dcéry Múdrosti. V roku 1713 založil druhú kongregáciu – Misionári Máriinej spoločnosti. Bola to kňazská spoločnosť známa ako Montfortovi misionári a po jeho smrti sa z nej stala Montfortská Máriina spoločnosť (SMM). V roku 1715 založil Učiteľský rád Bratstva sv. Gabriela s úmyslom vyučovať chudobných katechizmus.

pov. Svoju pozornosť upriamil na cirkevný život v USA a v Kanade. Dôležité sú aj jeho oficiálne dokumenty, ktoré sa týkali nepriamo alebo priamo misijnej činnosti: breve *In Supremo Apostolatus* (1839),¹³ breve *Probe nostis* (1840)¹⁴ a inštrukciu *Neminem perfecto* (1845).¹⁵

Pápež Gregor XVI. zomrel v Ríme 1. júna 1846.

Misijné dokumenty

Breve pápeža Gregora XVI. *In Supremo Apostolatus* bolo vydané 3. decembra 1839 v Ríme. V tomto dokumente pápež ostro odsúdil otroctvo; obchodovanie s otrokmi (Indiáni a Černosi) a jeho existenciu. Samotný dokument sa nedotýkal priamo misijnej otázky, ale výrazne sa zasadil a zdôraznil ľudskú dôstojnosť každého človeka. Rešpektovanie ľudskej dôstojnosti je prvý predpoklad pre misijnú činnosť. V obsahu tohto breve sa pápež odvolal na učenie a príklad samotného Ježiša Krista, a potom pokračoval aj veľkou cirkevnou autoritou Gregorom z Nyssy, ktorý vo svojom diele *O vzkriesení Pána* spomína prax, keď hlavne v čase veľkonočných sviatkov dostávali otroci slobodu. V odvolávaní na predchádzajúce autority pápež pokračoval ďalej a uvádzal aj svojich predchodcov a ich dokumenty v prospech otrokov (pápežské dokumenty: Pavol III. v roku 1537, Urban VIII. v roku 1639, Benedikt XIV. v roku 1741 a ďalší). V závere tohto breve pápež zhrnul svoje myšlienky do nasledujúceho jasného vyjadrenia a vyhlásenia: „*Vyhlasujeme preto, že na základe našej Apoštolskej autority všetky vyššie uvedené praktiky sú úplne nehodné kresťanského mena. Tou istou autoritou prísne zakazujeme každej cirkevnej alebo laickej osobe predpokladať, že bráni túto prepravu černochoch podľa akejkoľvek zámienky alebo ospravedlnenia, alebo akýmkoľvek spôsobom verejne alebo súkromne vydávajú alebo vyučujú názory, ktoré sú v rozpore s tým, čo sme uviedli v tomto apoštolskom liste*“.¹⁶

V poradí druhým, najvýznamnejším dokumentom pápeža Gregora XVI., ktorý sa venoval misijnej oblasti bolo breve *Probe nostis*, ktoré vyšlo 18. septembra 1840 v Ríme. Jeho obsah sa skladá zo šiestich základných myšlienok.¹⁷

Hneď na začiatku svojich myšlienok pápež so smútkom konštatoval, že v tom čase Cirkev prežívala veľmi náročné obdobie. Tieto ťažkosti videl predovšetkým v tom, že sa do spoločnosti dostávali myšlienky, ktoré sa otvorene stavali proti učeniu Katolíckej cirkvi a hľadali všemožné spôsoby, ako ju zosmiešniť a šíriť rôzne nepravdy o nej. Neprajníkov Katolíckej cirkvi pápež nazýva, že „*sú to heretici*

¹³ BELLOCCHI, Ugo. *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanati dal 1740*. Volume III, Leone XII (1823-1829), Pio VIII. (1829-1830), Gregorio XVI. (1831 - 1846). Libreria editrice Vaticana 1994, s. 271 - 273.

¹⁴ BELLOCCHI, Ugo. *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanati dal 1740*, s. 280 - 284.

¹⁵ RÓŻAŃSKI, Jarosław. *Wokół koncepcji inkulturacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego : Warszawa 2007, s. 189.

¹⁶ BELLOCCHI, Ugo. *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanati dal 1740*, s. 271 - 273.

¹⁷ BELLOCCHI, Ugo. *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanati dal 1740*, s. 280 - 284.

a neveriaci ľudia, ktorí sa usilujú zviest' srdcia i úmysly veriacich“. Podľa neho títo nepriatelia pravdy nezostávali len pri zosmiešňovaní náboženstva a Cirkvi, ale robili doslova inváziu v mestách a obciach, kde v školách šíрили svoju bezbožnosť. Tieto svoje názory prezentovali aj prostredníctvom tlače a k tomuto cieľu dokonca zneužívali aj najnovšie vynálezy a vedecké objavy. Využívali rôzne prostriedky, aby mohli svoje myšlienky šíriť najmä medzi mládežou, a tak spochybníť ich vieru a následne ich získať do svojich siekt. K tomuto cieľu používali aj Bibliu, nepresne preloženú do materinských jazykov, rôzne letáky, alebo dokonca dokázali predstierať charitatívnu pomoc a aj finančné prostriedky.

Pápež sa ďalej obrátil na biskupov a vyzval ich, aby si spomenuli na skutočnosť, že s bolesťou a s mlčaním musia tolerovať vo svojich diecézach vyššie uvedení propagátori heréz a nevedomostí, ktorí niekedy prichádzajú v rúchu baránka, zatiaľ čo vo vnútri sú draví vlci. Títo ľudia vedú tajnú alebo otvorenú vojnu proti katolíckemu náboženstvu, snažia sa ich vytrhnúť z Cirkvi a zabraňujú tomu, aby neveriaci vstupovali do nej.

Pápež ďalej konštatoval, že tieto ťažkosti sa šíria dňom a nocou, a preto, „*nakoľko sme poverení zodpovednosťou za Kristovo stádo*“ je potrebné vysvetliť celú situáciu. Pápež zároveň ubezpečil adresátov tohto breve, že sa bude aj naďalej usilovať vynaložiť všetko úsilie na nastolenie zmeny vnímania viery vo svete. Vyzval, aby biskupi a ostatní kompetentní, zdvojnásobili svoje pastoračné úsilie voči všetkým možným nebezpečenstvám nepriateľom viery. Zároveň ich uistil, že „*neprehliadame, akým spôsobom ste konali doteraz, a veríme, že budete pokračovať v práci so zvyšujúcou horlivosťou*“.

Pri konštatovaní o náročnej dobe a ťažkostiach, ktoré sa dotýkajú takmer všetkých biskupstiev sveta, pápež pripomínal, že napriek tomuto všetkému je potrebné, aby sme nestrácali odvahu a nebáli sa, že ich nebudeme schopní prekonať. Kristus je predsa našou radou a našou silou a bez neho nemôžeme nič robiť, zatiaľ čo s ním môžeme urobiť všetko. Na povzbudenie pripomenul aj citát od evanjelistu Matúša: „*A hľa, ja som s vami po všetky dni až do skončenia sveta.*“ (Mt 28,20). Ale aj citát z Jánovho evanjelia: „*Toto som vám povedal, aby ste mali pokoj vo mne. Na svete máte súženie, ale dúfajte, ja som premohol svet*“ (Jn 16,33). V závere tejto myšlienky pápež pripomenul, že tieto Kristove prisľúbenia sú nepochybné a nemali by sme sa dať zastrašiť neúspechmi, ale škandálmi, ktoré vznikajú, pretože „*jeho pomoc je rovnako účinná, ako sú pravdivé jeho sľuby*“.¹⁸

V ďalšej časti pápež konštatoval, že napriek mnohým ťažkostiam, ktoré sa Katolíckej cirkvi vo svete dotýkajú a sú zároveň bolestné, predsa „*Otec milosrdenstva a Boh všetkej útechy*“ (2 Kor 1, 3) viditeľne pomáha a Cirkev zaznamenáva aj

¹⁸ Tento citát pochádza z listu pápeža Leva Veľkého, ktorý bol adresovaný svätému Rustikovi, biskupovi v Narbonne (5. storočie, Francúzsko).

mnohé víťazstvá. Pápež neskrýval svoju radosť z úspechov a pripomenul, že aj tieto víťazstvá dosvedčujú, že „*útlak Cirkvi často prispieva k jej sláve a posilňuje veriacich*“.

Napriek ťažkostiam, pápež vyjadril radosť, že Cirkev zaznamenáva aj úspech misijnej činnosti v Amerike, Indii a ďalších krajinách, kde ešte mnohí nepoznajú katolícke náboženstvo. Práve horlivosť priviedla mnohých misionárov do týchto krajín, ktorí sa nespoliehali na majetok, armádu, ale si uvedomovali, že sú chránení štítom viery. Dokázali neúnavne pracovať navzdory ťažkým podmienkam a nebezpečenstvám, „*sediacich v temnotách priviedli k svetlu života*“, lebo „*dokázali odvážne vstupovať do lesov a jaskýň divochov, postupne ich meniť kresťanskou láskavosťou a pripraviť ich na pravú viery a prijať skutočné cnosti*“. A na koniec „*ich vytrhnúť z otroctva diabla a vrátiť im slobodu Božích adoptovaných detí*“.

Podľa pápeža sa nemôžeme so slzami smútku trápiť nad všetkými ťažkosťami, s ktorými sa stretávajú misionári pri svojej práci, ale so slzami radosti by sme mali uvažovať nad hrdinstvom vyznávačov viery, keď si spomíname na nedávnych mučeníkov Ďalekého východu. Ako príklad uviedol vo Vietname oblasti Tonchino a Cocincina, ktoré boli skropené krvou mnohých prelátov, kňazov a veriacich. Tým sa obnovujú príklady kresťanských mučeníkov. Na základe toho sa pápež pýtal: „*Čo môže byť najjasnejším triumfom Cirkvi a náboženstva?*“ Odpovedá si citátom od Leva Veľkého: „*Náboženstvo založené na sviatosti Kristovho kríža, nemôže byť zničené akoukoľvek krutosťou*“.

Podľa pápeža, všetko, čo bolo doteraz spomenuté, prináša potešenie a slávu pre katolícke náboženstvo. Existujú však aj ďalšie dôvody radosti pre Cirkev. Veľkým prínosom sú aj zbožné inštitúcie, ktoré sa rozširujú pre dobro náboženstva a kresťanskej komunity a ktoré sú pomocou a podporou apoštolských misií. Boh, ktorý neustále chráni svoju Cirkev, vždy podľa času a možností a iných okolností, vzbudzuje aj nové komunity, pod autoritou Cirkvi. Každá takáto náboženská komunita, jej vlastným spôsobom, venuje svoju plnú energiu do diela lásky, inštrukcií veriacich a šíreniu viery. Zdrojom radosti pre pápeža bola aj veľmi horlivá práca zbožných žien, ktoré žili spolu podľa pravidiel svätého Vincenta z Pauly, alebo v spojení s inými schválenými inštitúciami, ktoré sú pozoruhodné v praxi kresťanských cností. Tieto zasvätené ženy odvádzali ženy z cesty záhuby alebo vzdelávali dievčatá v náboženstve. Zároveň ich viedli k pevnej zbožnosti a k práci, ktorá je prispôbená ich stavu, alebo akýmkoľvek spôsobom zmierňovali utrpenie.

Ani ostatné združenia veriacich, ktoré sa podobným spôsobom vytvorili v mnohých iných miestach, prinášali radosť pre všetkých. Boli to ľudia, ktorí sa usilovali bojovať proti nepriateľským knihám, voči intelektuálnym útokom a podobne, ale iným spôsobom. Namiesto urážok ponúkali formy pokoja, pokory a lásky.

Nakoniec pápež vyzdvihol a konštatoval, že má veľkú radosť z Diela šírenia viery.¹⁹ Toto dielo sa neustále rozširovalo nielen v katolíckych ale aj v nekatolíckych krajinách. Tento spolok umožňoval veriacim každej spoločenskej triedy pomáhať apoštolskému poslaniu a mať podiel na duchovnej milosti týchto misií. Pápež túto časť ukončil konštatovaním, že napriek ťažkostiam ale aj radostiam z misijnej práce je potrebné, aby Dielo šírenia viery bolo zakladané a rozširované v každej diecéze. Toto Dielo „so sídlom od roku 1822 v starobydom a ušľachtilom Lyone“ sa rýchlo rozšírilo s nádherným úspechom. Zároveň odporučil, aby sa rovnako rozvíjali aj iné spoločnosti tohto typu, ktoré boli založené vo Viedni a inde. Ich mená sú rôzne, ale pracujú na rovnakej úlohe šírenia viery, úloha, ktorá sa teší náboženskej podpore a priazni katolíckych kniežat. Je potrebné v tejto práci pokračovať, pretože pomáha nenáročným spôsobom rozvíjať duchovný život jednotlivých členov a zároveň vykonávať kresťanskú charitu.

V závere tohto breve pápež opäť konštatoval, že na základe svojej autority, ale aj v duchu svojich predchodcov, chce povzbudiť, aby toto dielo úspešne napredovalo. Zároveň biskupom pripomenul, že majú na základe slov: „*Trúďte na trúbu na Sione...*“ (Jol 2,1), stať sa horliteľmi tohto diela medzi svojimi veriacimi, a tým povzbudili nových členov, aby doň vstúpili. Nakoniec povzbudil tých, ktorí už boli členmi, aby horlivo pracovali ďalej a „*vytrvali vo svojom úmysle*“. Určite je to čas, „*kedy kresťanské bojové línie by mali zničiť diabla, keď zúri po celom svete*“.²⁰ Je skutočne najvyšší čas pre veriacich, aby sa k tejto svätej veci pripojili spolu s kňazmi. Podľa mienky pápeža „*...máme pevnú a nezlomnú nádej, že Boh, ktorý neustále podopiera svoju Cirkev svojou Pravivou, svojou všemohúcnosťou, v takej ťažkej dobe a vo svojom dlhotrvajúcom boji so svojimi nepriateľmi, a takisto sa bude radovať z trvalosti, lásky a oddanosti veriacich a vďaka zvýšenej modlitbe pastierov a oviec, prejavujúcej jeho ľútosť kvôli zbožným skutkom, mu konečne prinesie milosrdné utíšenie a pokoj*“.²¹

V poradí tretím pápežským dokumentom pre misijnú činnosť bola inštrukcia *Neminem perfectio*, ktorá bola vydaná 23. septembra 1845. V obsahu tejto inštrukcie sa pápež sústredil a zdôraznil naliehavú potrebu pre misijné územia dať dôraz na prípravu domorodého kléru priamo v misijnom prostredí, a to tým, že budú vznikáť okrem iného kňazské semináre. To umožní postupné vytvorenie vlastnej hierarchie na čele s vlastnými domorodými biskupmi.²² Impulz, ktorý touto inštrukciou dal pápež Gregor XVI., sa v samotnej praxi len veľmi pomaly uplatňoval.²³

¹⁹ Propagazione della Fede.

²⁰ Aj tento citát pochádza z listu pápeža Leva Veľkého, ktorý bol adresovaný svätému Rustikovi, biskupovi v Narbonne (5. storočie, Francúzsko).

²¹ BELLOCCHI, Ugo. *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanati dal 1740*, s. 280 – 284.

²² VAROQUI, Jacques. La mission des européens en Afrique est-elle dépassée? In *Revue des sciences religieuses* 80/2 (2006). *Une religion missionnaire*. Faculté de théologie catholique de Strasbourg, 2006, s. 233 – 242.

²³ RÓŻAŃSKI, Jarosław. *Wokół koncepcji inkulturacji*, s. 189.

Záver

Pontifikát pápeža Gregora XVI. nebol časovo dlhý. Politická situácia komplikovala jeho pôsobenie, ale aj napriek tomu, predsa možno o ňom povedať, že bol pápežom, ktorý v prvej polovici 19. storočia vyvinul aktivity v prospech svetových misií v takej miere, že mu patrí ocenenie misijného zápalu, čo nasledujúci pápeži ešte viac rozvinuli do „zlatej éry misií“.

RESUMÉ

Dôležitou úlohou Katolíckej cirkvi je misijná činnosť, ktorou ju poveril uskutočňovať Ježiš Kristus. V dejinách nachádzame obdobia veľkého rozkvetu svetových misií, ale aj obdobia istého útlmu. Úspech v misijnej činnosti v značnej miere závisel aj od politickej situácie v jednotlivých krajinách. Aj 18. storočie znamenalo na poli misií značný pokles, čomu prispeli viaceré aspekty politických udalostí. Obrat rozvinutia misijnej činnosti nastal v prvej polovici 19. storočia, ktorý významne podnietil pápež Gregor XVI. (1831 – 1846). Záujem o misijnú činnosť začal uskutočňovať už pred svojím zvolením za pápeža, v čase keď bol ešte prefektom Propagandy Fide. Z jeho najhlavnejších aktivít v prospech svetových misií možno spomenúť aspoň niektoré. V roku 1836 schválil rehoľu *Máriina spoločnosť*, ktorú nazývali *Maristi* (Spoločnosť montfortánskych misionárov) a poveril ju misiami v Océánii. V oblasti reorganizácie cirkevného života zriadil sedemdesiat nových diecéz a apoštolských vikariátov a vymenoval takmer dvesto misionárskych biskupov. Svoju pozornosť upriamil na cirkevný život v USA a v Kanade. Dôležité sú aj jeho oficiálne dokumenty, ktoré sa týkali nepriamo alebo priamo misijnej činnosti: breve *In Supremo Apostolatus* (1839), breve *Probe nostis* (1840) a inštrukciu *Neminem perfectio* (1845).

Breve pápeža Gregora XVI. *In Supremo Apostolatus* bolo vydané 3. decembra 1839 v Ríme. V tomto dokumente pápež ostro odsúdil otroctvo; obchodovanie s otrokmi (Indiáni a Černosi) a jeho existenciu. Samotný dokument sa nedotýkal priamo misijnej otázky, ale výrazne sa zasadil a zdôraznil ľudskú dôstojnosť každého človeka. Rešpektovanie ľudskej dôstojnosti je prvý predpoklad pre misijnú činnosť.

V poradí druhým, najvýznamnejším dokumentom, ktorý sa venoval misijnej oblasti, bolo breve *Probe nostis*, ktoré vyšlo 18. septembra 1840 v Ríme. Jeho obsah sa skladá zo šiestich základných myšlienok. V tomto dokumente pápež odsúdil mnohé nepriateľské útoky, ktoré doliehali na Cirkev a vyzdvihol misijnú iniciatívu oduševnených laikov, ktorí modlitbou a konkrétnou pomocou napomáhajú rozvíjaniu misií vo svete.

V poradí tretím pápežským dokumentom pre misijnú činnosť bola inštrukcia *Neminem perfectio*, ktorá bola vydaná 23. septembra 1845. V obsahu tejto inštrukcie sa pápež sústredil a zdôraznil naliehavú potrebu misijným územiám dať dôraz na

prípravu domorodého kléru priamo v misijnom prostredí, a to tým, že budú vznikajúť okrem iného kňazské semináre. To umožní postupné vytvorenie vlastnej hierarchie na čele s vlastnými domorodými biskupmi.

Pontifikát pápeža Gregora XVI. nebol časovo dlhý. Politická situácia komplikovala jeho pôsobenie, ale aj napriek tomu, predsa možno o ňom povedať, že bol pápežom, ktorý v prvej polovici 19. storočia vyvinul aktivity v prospech svetových misií v takej miere, že mu patrí ocenenie misijného zápalu, čo nasledujúci pápeži ešte viac rozvinuli do „zlatej éry misií“.

SUMMARY

One of the important tasks of the Catholic Church is missionary activity. Concerning world missions, we can find periods of great flourishing, but also periods of a certain downturn throughout the history. Success in missionary activities depended heavily on the political situation in individual countries. Even in the 18th century there had been a significant decline due to some political events. The turnaround in the development of missionary activity happened in the first half of the 19th century owing to Pope Gregory XVI. (1831-1846). He was interested in missionary activities prior his papal election. At the time he was still Prefect of Propaganda Fide. If speaking of world missions, we can mention at least some of his most important activities. In 1836, the Company of Mary was founded. Missionaries were called Marists (Society of Montfortan Missionaries) and they were commissioned for missions in Oceania. As for reorganization of church life, the Pope established seventy new dioceses and apostolic vicariates and appointed almost two hundred missionary bishops. He focused his attention on church life in the United States and Canada. The official documents concerning his indirect and direct missionary activities are also very important: breve *In Supremos Apostolatus* (1839), breve *Probe nostis* (1840) and the instruction *Neminem perfectio* (1845).

Breve of Pope Gregory XVI. *Supremo Apostolatus* was published on December 3, 1839 in Rome. Through this document, the Pope strongly condemned slavery; slavery trade (Indians and Afro-Americans) and its existence. The document itself did not directly deal with the missionary question, but it considerably emphasized dignity of every person. Respecting human dignity is the first and main prerequisite for missionary activity.

The second and the most important document referring to the missionary field was breve *Probe Nostis* published on September 18, 1840 in Rome. It consists of six basic ideas. Through this document, the Pope condemned many hostile assaults that tormented the Church and highlighted missionary initiatives of soulful laymen who, by a prayer and by a concrete help, helped develop missions in the world.

Adresa autora:

prof. PhDr. ThDr. Štefan LENČIŠ, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail:stefan.lencis@ku.sk

DOBROČINNÉ AKTIVITY ÚSTREDNEJ KARITY NA SLOVENSKU V ROKOCH 1935 – 1938

Milan Molokáč

CHARITABLE ACTIVITIES OF THE CENTRAL KARITA IN SLOVAKIA IN 1935 – 1938

Abstract: The article discusses about the activities of the Central Karita in Slovakia in the second half of the thirty years of the twentieth century. Central Karita in Slovakia was founded on 19th of January, 1927 as a charitable institution acting under the patronage of the Catholic Church. During the years it has managed to create a wide membership and material base for its charity events. This article details the last four years of its activities in the inter-war Czechoslovakia. It focuses primarily on larger charitable events and also offers their concrete examples and quantifying of financial granted aid. The article also specifically deals the politically turbulent period in 1938, which events as a declaration of autonomy of Slovak country and Vienna Arbitration directly affected the operation of the Catholic charity in Slovakia.

Keywords: Caritas. Charity. Charitablework. Section. Central Karita in Slovakia.

Úvod

Ústredná Karita na Slovensku (ďalej ÚKS) bola založená biskupským zborom 19. januára 1927 ako dobročinná inštitúcia pôsobiaca pod patronátom Katolíckej cirkvi. Združovala katolícke dobročinné ustanovizne a sama zakladala vo farnostiach na Slovensku odbočky ÚKS. V Bratislave pôsobilo ústredie, ktoré koordinovalo ich činnosť a zároveň do spoločných projektov zapájalo rehole a katolícke dobročinné spolky.

V priebehu niekoľkých rokov sa ÚKS podarilo vytvoriť rozsiahlu členskú a materiálnu základňu pre svoje charitatívne akcie. Jej činnosť pozostávala zo správy charitných ústavov (detské domovy, útulky pre osamelé matky, hospice a podobne), nemocníc a organizovania rôznych dobročinných akcií. V roku 1931 bol vybudovaný v Bratislave na Heydukovej ulici komplex Caritas, ktorý významným spôso-

bom rozšíril aktivity ústredia ÚKS. Práve v jeho priestoroch sa realizovala veľká časť stravovacích či ošacovacích akcií.

V druhej polovici tridsiatych rokov postupne rástol počet odbočiek ÚKS ako aj rozsah poskytovanej pomoci chudobným, o čom svedčia výročné správy o hospodárení charity zverejňované každoročne v časopise Caritas. Tento príspevok nadväzuje na doterajší výskum dejín katolíckej charity na Slovensku a ponúka konkrétny obraz fungovania tejto inštitúcie v rokoch 1935 – 1938.

Dobročinné aktivity ústredia ÚKS v roku 1935

V roku 1935 pôsobilo na Slovensku 489 odbočiek ÚKS.¹

Diecéza	Počet odbočiek	Pokrytie farností v diecézach odbočkami v percentách
Nitrianska	105	70,46
Trnavská	99	24,74
Banskobystrická	40	34,56
Rožňavská	60	72,28
Spišská	85	56,29
Košická	100	64,10
Spolu	489	53,73

Tabuľka č. 1 Odbočky ÚKS v slovenských diecézach v roku 1935

Odbočky prerozdělili v roku 1935 medzi chudobných sumu 955 448 Kčs. Vzhľadom na skutočnosť, že výkaz činnosti neposlali všetky odbočky, konečná prerozdelená suma bola pravdepodobne omnoho vyššia.

Celková prerozdelená suma zo všetkých projektov ÚKS za rok 1935 predstavovala čiastku 3 603 237 Kčs. Česká a moravská katolícka charita vykazovala podľa správy zverejnenej v časopise Caritas značne vyššie čísla. Správa, žiaľ, nešpecifikuje, čo všetko sa považovalo za výdavky. Otázkou je predovšetkým, či sú vo výdavkoch zahrnuté aj náklady na správu sirotincov a ďalších ústavov, ktoré boli formálne pod patronátom ÚKS, no spravovali ich rehoľné spoločenstvá, ako aj výdavky spolku Caritas, ktorý mal ako samostatná organizácia rozpočet oddelený od ÚKS.

¹KOVÁČ, Belo. Zpráva o činnosti Ústřednej Karity na Slovensku v Bratislave na rok 1935. In *Caritas – Úradný orgán Ústřednej karity na Slovensku*, 1936, roč. 8, č. 6 – 7, s. 82.

Katolícka charitatívna organizácia	Rozsah pomoci v Kčs
Arcidiecézny svaz Charity v Olomouci	10 436 146
Diecézny svaz Charity v Brne	8 917 322
Charita Moravskoslezská	18 652 961
Arcidiecézny svaz pražský	17 873 482
Ostatné české svazy	9 713 180
Diecézne zväzy ÚKS	3 603 237
Ríšske ústredí svazú charity	48 770
Spolu	69 245 098

Tabuľka č. 2 Rozsah poskytnutej pomoci katolíckymi charitami v ČSR v roku 1935²

Ústredie ÚKS v Bratislave vybavilo 1308 spisov a v 320 prípadoch intervenovalo.

V roku 1935 vstúpilo do ÚKS 7 sirotincov (detských domovov) s 899 chovancami. Náklady na prevádzku nových sirotincov predstavovali sumu 1 328 787 Kčs.

Napriek nárastu počtu odbočiek a získaniu nových dobročinných ustanovizní pod patronát ÚKS, nebolo vedenie spokojné s rozvojom organizácie. Na farnosti, ktoré nezaložili odbočku ÚKS, sa zniesla vlna kritiky. Generálny riaditeľ B. Kováč v správe o činnosti ÚKS za rok 1935 uviedol, že mnoho farností nepochopilo pastoračný význam charity. Vyčítal im, že v ÚKS vidia len ďalší spolok, ktorý im je na príťaž. O potrebe organizovanej dobročinnosti napísal: „*Svet, ktorý dlhé storočia bol vychovávaný materialistickým a liberalistickým svetonázorom ku hodnotám náboženským záporne, musí byť privedený ku Kristovi dnes pomocou hmotných prostriedkov, pomocou organizovanej dobročinnosti. Hladnému darmo budete rozprávať o vznešených náukách Kristových, ale dobrým skutkom ho presvedčíme prv o Bohu, ako dlhým výkladom.*“

Obdobne sa kriticky vyjadril k nečinnosti farností pri zakladaní odbočiek ÚKS cirkevný predseda ÚKS J. Vojtaššák. Poukazoval na fakt, že napriek neustálej osvete a výzvam, mnoho kňazov ignoruje myšlienku organizovanej dobročinnosti.³

Medzi najvýznamnejšie aktivity ústredia ÚKS v roku 1935 môžeme zaradiť:

Tlačová agenda: V roku 1935 vydala ÚKS publikáciu *Ako treba živiť nemluvná, ktoré matka nemôže koiť?*, ktorej autorom bol lekár J. A. Chúra. Brožúra vyšla

²[?]. Zo sveta karity. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1936, roč. 8, č. 8, s. 123.

³ ARBÚ Spišská Kapitula – Spišské Podhradie. *Diecezánsky obežník Biskupstva Spišského*. 1934, číslo 3.

v náklade 15 000 kusov a bola rozposlaná do všetkých farností na Slovensku. Obsahovala praktické informácie určené novorodičkám.

Stravovacia akcia „chudobných inteligentov a akademikov“: ÚKS počas obdobia celého roka poskytovala v jedálni Charitasu obed 214 osobám. Celkovo bolo vydaných 2515 obedov o náklade 15 090 Kčs. V rámci ďalšej akcie určenej „chudobným akademikom“, ktorú ÚKS realizovala tiež v jedálni Charitasu, bolo vydaných 4171 obedov v hodnote 11 147 Kčs.

Mliečna akcia pre chudobné deti a matky: 343 deťom bolo počas roka 1935 rozdáných 2530 litrov mlieka a 1200 kg chleba v celkovej cene 6015 Kčs.

Ošetrovacia akcia chorých v rodinách: Počas roku 1935 vykonali rehoľné sestry 1214 návštev chorých. V mnohých prípadoch poskytli aj ošetrovanie. V rodinách pomáhali s varením a hygienou. V rámci návštev rozdali 364 kg chleba, 1193 litrov mlieka, 4kg masla, 55 kg mydla, 8 kg detského púdro, 81 q uhlia, 678 obedov, 143 kusov šiat, 13 párov topánok a lieky v hodnote 745 Kčs. V hotovosti poskytli jednorazové podpory v hodnote 3690 Kčs. Na Vianoce a Veľkú noc usporiadali pre chorých akcie, pri ktorých rozdávali potraviny a lieky. Súhrnné náklady starostlivosti za rok 1935 predstavovali sumu 30 575 Kčs.

Zubné laboratórium pre školské deti: Aj v roku 1935 ÚKS naďalej spravovala zubnú ambulanciu v budove Charitasu. Zubným lekárom vypomáhali dve rehoľné sestry, ktoré zároveň viedli agendu tejto ustanovizne.

Poradňa pre predškolské deti: V Bratislave prevádzkovala ÚKS poradňu/ambulanciu zameranú na predškolské deti, v ktorej pôsobil lekár a rehoľná sestra. Poradňa fungovala dvakrát do týždňa po obdobie celého roka. Mesačne bolo poskytnuté vyšetrenie viac ako 200 deťom. Okrem poskytovania lekárskej pomoci rozdávali v poradni mlieko a lieky pre najchudobnejších.

Výchovná poradňa:⁴ V Bratislave zriadila ÚKS výchovnú poradňu pre deti a mládež, v ktorej trikrát do týždňa pôsobili lekár spoločne so psychológom. Počas roka bola poskytnutá pomoc 399 deťom. Výchovná poradňa vykonávala všetku svoju činnosť úplne zadarmo. Náklady na jej prevádzku predstavovali sumu 36 024 Kčs.

Vianočná akcia: Tak, ako v predošlých rokoch, aj v roku 1935 usporiadala ÚKS vo veľkej sále Charitasu Vianočnú akciu, počas ktorej rozdala 170 deťom podľa potreby šaty a topánky v hodnote 5387 Kčs.

Prázdninová starostlivosť o slabé deti: Počas letných mesiacov usporiadali charitatívni pracovníci v prázdninovej osade (tábore) v Turzovke v dvoch turnusoch

⁴ Výchovná poradňa bola zriadená z iniciatívy prof. Dr. Alojza Churu prednostu Kliniky pre detské choroby Univerzity Komenského v Bratislave. Ten poveril psychológa Dr. A. Weiss-Nägala, ktorý oslovil B. Kováča ohľadne možnej spolupráce. Poradňa vznikla pod patronátom ÚKS, ktorá prebrala za jej aktivity všetku zodpovednosť (vrátane hmotného zabezpečenia). Poradňa bola otvorená v januári 1935. Vedúcim poradne sa stal spomínaný Dr. Weiss-Nägal. – WEISS-NÄGAL, A. Tri roky Výchovnej poradne v Bratislave. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1938, roč. 10, s. 78 – 81.

28 dňový program pre 180 detí trpiacich podvýživou. Náklady na akciu predstavovali sumu 41 000 Kčs.

Výstava Karity: ÚKS sa zúčastnila celoštátnej výstavy v Prahe, kde predstavila svoje zbierky a materiály o svojej charitatívnej činnosti. Náklady predstavovali sumu 1367 Kčs.

Rôzne podpory: ÚKS poskytla finančnú podporu 18 cestujúcim za prácou do Bratislavy vo výške 1317 Kčs.

V Dornkappeli⁵ už tradične ÚKS prevádzkovala miestnosť, ktorá v zime slúžila pre núdznych ako miesto, kam sa chodili zohriať. V lete slúžila ako útulok pre deti a chudobných. V zime sa tu schádzalo približne 50 osôb. Celkové náklady predstavovali 3000 Kčs.

Ozdravovňa Ústrednej Karity v Tatranskom Dolnom Smokovci: V charitnom ústave ÚKS bol v roku 1935 poskytnutý pobyt 208 osobám dokopy po dobu 1511 dní. Z toho 44 osobám bol pobyt úplne preplatený a 71 pacientov bol pobyt poskytnutý za zníženú sumu na hranici režijných nákladov. Celková doplatená suma, ktorú poskytla ÚKS pre chudobných pacientov, bola 89 570 Kčs.⁶

Ozdravovňa v Lussingrande v Taliansku: Tak ako po minulé roky, ÚKS sprostredkovala v spolupráci s olomouckou charitou pobyt v ozdravovni v Lussingrande v Taliansku.⁷ Mesačný pobyt bolo možné zakúpiť už od 900 Kčs za osobu.⁸

Dobročinné aktivity ústredia ÚKS v roku 1936

V roku 1936 pribudlo na Slovensku 18 nových odbočiek ÚKS. Ich celkový počet stúpol na 507.

Diecéza	Počet odbočiek	Pokrytie farností v diecézach odbočkami v percentách
Nitrianska	114	77,02
Trnavská	100	24,75
Banskobystrická	36	31,57
Rožňavská	59	71,08
Spišská	98	64,90
Košická	100	64,10
Spolu	507	55,57

Tabuľka č. 3 Odbočky ÚKS v slovenských diecézach v roku 1936

⁵ Dnes Trnávka – bratislavská mestská časť.

⁶ KOVÁČ, Belo. Zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave na rok 1935. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1936, roč. 8, č. 6 – 7, s. 82 – 87.

⁷ Dnes Veli Lošinj v Chorvátsku.

⁸ [?]. Inzeráty. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1936, roč. 8, č. 5, s. 70.

Správa o činnosti ÚKS za rok 1936 zverejnená v časopise Caritas priniesla po prvýkrát presné vyúčtovanie poskytnutej pomoci v jednotlivých diecézach, farnostiach a ústavoch ÚKS. Rovnako tak bola vyúčtovaná aj pomoc poskytnutá rehoľami spolupracujúcimi s ÚKS.⁹ Vďaka tomu je možné skompletizovať zoznam katolíckych charitných ústavov a nemocníc, ktoré mala ÚKS v tridsiatych rokoch pod svojou správou. Jednalo sa o 16 nemocníc, 26 ústavov a 23 kláštorov.

Charitné ústavy, ako aj nemocnice, boli pod správou rehoľí.¹⁰ Väčšina týchto inštitúcií existovala už pred vznikom ÚKS, prípadne boli zriadené po jej vzniku z iniciatívy rehoľných spoločenstiev, bez subvencie ÚKS. Výnimku tvorili Spolok Caritas, Patronáž v Nitre, Ozdravovňa v Tatranskom Dolnom Smokovci ako aj viaceré ďalšie ustanovizne zriadené z iniciatívy a z rozpočtu ÚKS.¹¹

Nemocnice:

Kláštor Milosrdných bratov v Bratislave

Kláštor Milosrdných bratov v Skalici

Kláštor Milosrdných bratov v Spišskom Podhradí

Kláštor sv. Alžbety v Bratislave

Milosrdné sestry sv. Vincenta v Levoči

Milosrdné sestry sv. Vincenta v Turčianskom sv. Martine

Milosrdné sestry sv. Vincenta v Topoľčanoch

Milosrdné sestry sv. Vincenta v Šahách

Milosrdné sestry sv. Vincenta v Nitre

Milosrdné sestry sv. Vincenta v Trenčíne

Dcéry Najsvätejšieho Spasiteľa v Horných Orešanoch

Dcéry sv. Františka v Ružomberku

Sestry sv. Kríža v Leviciach

Sestry sv. Kríža v Trnave

Sestry sv. Kríža v Zlatých Moravciach

Sestry sv. Kríža v Biskupiciach

Kláštory:

Kláštor rádu sv. Františka v Trstenej

⁹ KOVÁČ, Belo. Zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1936. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1937, roč. 9, č. 5 – 6, s. 65 – 114.

¹⁰ Výnimkou boli napríklad samostatné zubné ambulancie sídliaace v budove Charitasu v Bratislave, ktoré však nemali status nemocnice, ale len samostatných ordinácií.

¹¹ Tu sa ukazuje, ako úzko bola previazaná práca ÚKS a rehoľných spoločenstiev. Okrem dobročinnnej pomoci poskytovanej kláštorami, vystupovali rehole priamo či nepriamo pri všetkých rozsiahlejších akciách ÚKS. Výnimkou bola pomoc poskytovaná na úrovni odbočiek, vo farnostiach na najnižšej úrovni. Ani tu však nie je možné vytvoriť všeobecný záver, keďže v mestách, kde pôsobili rehole, spravidla vznikla aktívna spolupráca s odbočkami ÚKS (napríklad Sociálne Sestry v Košiciach, ktoré spravovali kancelárie charity a vybavovali osobne veľkú časť agendy).

Kláštór rádu sv. Františka v Nižnom Šebeši
Kláštór rádu sv. Františka v Hlohovci
Kláštór rádu sv. Františka v Žiline
Kláštór rádu sv. Františka v Pruskom
Kláštór rádu sv. Františka vo Fiľakove
Kláštór Jezuitov v Ružomberku
Kláštór Jezuitov v Bratislave
Kláštór Kapucínov v Pezinku
Kláštór Dominikánov v Košiciach
Kláštór Premonštrátov v Jasove
Kláštór Notre Dame v Bratislave
Kláštór Sestier sv. Kríža v Pečeňadoch
Kláštór Sestier sv. Kríža v Zavari
Kláštór Sestier sv. Vincenta v Ladciach
Kláštór Sestier sv. Vincenta v Urmíne
Kláštór Sestier Satum. V Banskej Štiavnici
Kláštór Sestier Najsvätejšieho Spasiteľa v Suchej nad Parnou
Kláštór Sestier Najsvätejšieho Spasiteľa v Bratislave
Kláštór Sestier sv. Norberta vo Vrbovom
Kláštór dcér Božej Lásky v Prievidzi
Kláštór dcér Božej Lásky v Nových Zámkoch
Kláštór dcér sv. Františka v Kremnici

Charitné ústavy:

Sirotinec Maria Ochrana v Bratislave pod správou Milosrdných sestier sv. Vincenta.

Detký domov sv. Alžbety v Bratislave pod správou Milosrdných sestier sv. Vincenta.

Spolok Ústredná Karita v Bratislave pod správou Karitatívnych sestier.

Spolok Charitas v Bratislave pod správou Dcér Božského Vykupiteľa.

Oratórium Saleziánov v Bratislave pod správou Milosrdných sestier sv. Vincenta.

Chlapčenský Sirotinec v Trnave pod správou Milosrdných sestier sv. Vincenta.

Detká útulňa Marianum vo Zvolene pod správou Milosrdných sestier sv. Vincenta.

Sirotinec Vurum v Žiline pod správou Milosrdných sestier sv. Vincenta.

Krajinský sirotinec v Radvani nad Hronom pod správou Milosrdných sestier sv. Vincenta.

Internát v Malackách pod správou Milosrdných sestier sv. Vincenta.

Biskupský internát v Nitre pod správou Milosrdných sestier sv. Vincenta.
 Patronáž v Nitre pod správou Milosrdných sestier sv. Vincenta.
 Opatovňa v Rožňave pod správou Milosrdných Sestier Satum.
 Sirotinec Mariánsky ústav v Trnave pod správou Dcér Božskej Lásky.
 Krajinský sirotinec v Ružomberku pod správou Dcér Božskej Lásky.
 Krajinský sirotinec v Spišských Vlachoch pod správou Kongregácie Nepoškvrneného Počatia Panny Márie.

Internát Ústav Vojtaššák v Levoči pod správou Kongregácie Nepoškvrneného Počatia Panny Márie.

Útulňa Domov slúžok v Bratislave pod správou Sestier sv. Kríža.

Útulňa Sociálny dom v Košiciach pod správou Sestier sv. Kríža.

Internát v Urmíne pod správou Školských Bratov.

Krajinský sirotinec v Beckove pod správou Rádu sv. Františka.

Sirotinec sv. Antona v Košiciach pod správou Svetských ošetrovateliek.

Detská útulňa v Baránoch v Košiciach pod správou Odbočky ÚKS.

Detská útulňa v Ružomberku pod správou Dcér sv. Františka.

Sirotinec v Banskej Bystrici pod správou Milosrdných sestier sv. Vincenta.

Slovenský katolícky sirotinec v Kláštore pod Znievom pod správou Školských Sestier Notre Dame.¹²

Nasledujúca tabuľka ponúka prehľad poskytnutej pomoci, pričom nerozlišuje medzi poskytnutím jednorazovej a dlhodobej podpory. Medzi pomocou poskytnutou odbočkami Trnavskej diecézy je zahrnutá aj pomoc Ústredia ÚKS, ktorá v roku 1936 predstavovala sumu 406 338 Kčs.

Tabuľka č. 4 Rozsah poskytnutej pomoci v slovenských diecézach v roku 1936

Inštitúcia	Počet podporených detí	Počet podporených dospelých	Rozsah pomoci v Kčs
Odbočky ÚKS Nitrianskej diec.	27 653	9 619	527 832
Odbočky ÚKS Trnavskej diecézy	25 690	30 385	894 480
Odbočky ÚKS Banskobystrickej diecézy	40 101	6783	336 177

¹² KOVÁČ, Belo. Zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1936. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1937, roč. 9, č. 5 – 6, s. 112 – 113.

Odbočky ÚKS Rožňavskej diec.	9434	16 948	173 778
Odbočky ÚKS Spišskej diecézy	9277	7753	209 179
Odbočky ÚKS Košickej diecézy	10 645	14 948	313 242
26 sociálnych cha- ritných ústavov	4593	24 336	2 458 876
16 nemocníc	17 762	8210	165 750
23 rehoľných kláš- torov	7788	27 136	331 503
Spolu	152 952	145 599	5 410 820

Pre porovnanie, Česká charita vynaložila v roku 1936 na dobročinné akcie sumu 22 707 701 Kčs a Moravsko-sliezska charita sumu 20 041 496 Kčs. Dokopy tak katolícke charity v ČSR vynaložili na charitatívnu činnosť 48 160 018 Kčs.¹³

V roku 1936 pripravila ÚKS viacero dobročinných akcií, ktoré spravidla nadviazali na úspešné aktivity z predošlých rokov.

Medzi najvýznamnejšie aktivity ústredia ÚKS v roku 1936 môžeme zaradiť:

Akcia demokracia deťom: Ministerstvo pošt a telegrafov ČSR vydalo dňa 1. apríla 1936 4 milióny poštových známok s príplatkom 50 halierov za kus v prospech chudobných detí. Znamky boli označené heslom „Deťom“ a boli v predaji 3 mesiace. Výťažok z predaja známok bol určený dobročinným organizáciám, ktoré ho mali prerozdeliť medzi deti z chudobných rodín. Nešpecifikovanú časť vyzbieraných peňazí obdržala aj ÚKS.¹⁴

Stravovacia akcia pre chudobných vysokoškolákov: Po obdobie celého roka poskytovala ÚKS v jedálni Charitasu obed 51 študentom. Dokopy bolo vydaných 1714 obedov o celkovom náklade 3428 Kčs.

Stravovacia akcia pre deti z chudobných rodín: V období od 23. decembra 1936 do 6. januára 1937 poskytlo Ústredie ÚKS 61 deťom 915 obedov o celkovej sume 9490 Kčs.

Stravovacia akcia pre „chudobných inteligentov“: 42 osobám bez prostriedkov hľadajúcim v Bratislave prácu poskytla ÚKS obedy v hodnote 1728 Kčs.

¹³[?]. Karitatívne zvesti. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1937, roč. 9, č. 10, s. 143.

¹⁴[?]. Karitatívne zvesti. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1936, roč. 8, č. 4, s. 61 – 62.

Mliečna akcia pre chudobné deti a matky: 81 matkám bolo počas roka 1936 rozdanych 389,5 litrov mlieka a 258 kg chleba v celkovej cene 1139 Kčs.¹⁵

Ošacovacia akcia prvoprijímajúcich detí: ÚKS v Bratislave poskytla slávnostné oblečenie pre 124 prvoprijímajúcich detí z chudobných rodín. Náklady akcie predstavovali sumu 3018 Kčs.

Ošacovacia akcia na Vianoce: V rámci každoročnej vianočnej nádielky poskytla ÚKS v Bratislave podľa potreby 497 deťom z chudobných rodín šaty a topánky a cukrovinky o celkových nákladoch 9140 Kčs.

Ošetrovateľská akcia chorých v rodinách: Počas roku 1936 vykonali rehoľné sestry 1058 návštev chorých. V 802 prípadoch poskytli aj ošetrovanie. V mnohých rodinách pomáhali s varením a hygienou, šitím a umývaním. V rámci návštev rozdali lieky v hodnote 761 Kčs. Osobám v núdzi poskytli jednorazové finančné podpory v hodnote 1958 Kčs. Za 41 detí preplatili náhradnú starostlivosť v hodnote 4610 Kčs.¹⁶ Chudobným chorým rozdali 126 polievok, 759 obedov, 3471 litrov mlieka, 73 kg chleba, 7 kg múky, 7 kg masti, 7 párov topánok a 43 kusov rôzneho prádla. Počas Vianoc ošatili 190 detí a 100 chudobným rozdali balíky s potravinami v cene 3000 Kčs. Celková suma po spočítaní všetkých podpôr v rámci ošetrovateľskej akcie nemocných v rodinách predstavovala sumu 29 780 Kčs.

Poradňa pre predškolské deti: V Bratislave prevádzkovala ÚKS poradňu/ambulanciu zameranú na predškolské deti, v ktorej pôsobil lekár a rehoľná sestra. Poradňa fungovala dvakrát do týždňa po obdobie celého roka. Počas roku 1936 poskytla poradňa odbornú, dlhodobú pomoc 351 deťom. Celkový počet návštev rodičov s deťmi bol 1248. Okrem spomínanej pomoci, poskytli pracovníci poradne ambulantnú pomoc 2136 osobám. Ambulancia preplatila chudobným lieky v hodnote 1904 Kčs. Náklady ambulancie predstavovali sumu 16 479 Kčs.

Výchovná poradňa: Poradňa pôsobila v Bratislave trikrát do týždňa počas celého roka. Celkový počet návštev v roku 1936 bol 359. V 149 prípadoch vydala poradňa odborný posudok.

Zubná ambulancia pre školopovinné deti: V roku 1936 vykonala ambulancia 28 školských návštev, pričom vyšetřili 3527 detí. Všetko ošetrovanie, vrátane náročných zákrokov sa vykonalo zadarmo.

Prázdninová starostlivosť o slabé deti: Počas letných mesiacov usporiadali charitatívni pracovníci v prázdninovej osade (tábore) v Turzovke a v Dolnom Smokovci tri turnusy, ktorých sa zúčastnilo 173 detí. Pobyť trval 29 dní. Celkový náklad akcie predstavoval sumu 60 000 Kčs, pričom mesto Bratislava zafinancovalo značnú časť z mestského rozpočtu.

¹⁵Zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1936. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1937, roč. 9, č. 5 – 6, s. 69.

¹⁶Išlo o prípady, keď maloleté deti ostali bez opatery z dôvodu zlého zdravotného stavu rodičov a podobne.

Štátna ozdravovacia akcia Ministerstva zdravotníctva pre nezamestnaných: Ministerstvo verejného zdravotníctva usporiadalo v roku 1936 program podpory pre deti nezamestnaných. V rámci akcie využilo Ozdravovňu v Tatranskom Dolnom Smokovci, do ktorej umiestnilo 186 detí z chudobných rodín. Deti počas dvoch turnusov po 42 dní absolvovali ozdravné pobyty. Dokopy strávili v ubytovni 7812 ošetrovacích dní. Náklady akcie predstavovali sumu 100 000 Kčs, pričom Ministerstvo zdravotníctva prispelo na jedno dieťa sumou 12 Kčs na deň.

Ozdravovňa ÚKS Tatranskom Dolnom Smokovci: ÚKS poskytla v roku 1936 ubytovanie 334 osobám, ktoré strávili v ozdravovni dokopy 7334 ošetrovacích dní. Bezplatné ozdravné pobyty boli poskytnuté 75 osobám, ktoré strávili v ozdravovni dokopy 2355 ošetrovacích dní.

V roku 1936 bola ozdravovňa Ministerstvom financií oslobodená z dane z obratu a z dane za ubytovanie. Zároveň sa zvýšila podpora Krajského úradu, ktorý poskytol ÚKS sumu 183 665 Kčs, ktorá bola určená na preplatenie pobytov najchudobnejších pacientov. V roku 1936 sa tiež začalo budovanie nového pavilónu pre ďalších 50 pacientov, ktorý bol odovzdaný do užívania koncom roka 1937.

Kancelárska agenda: V roku 1936 vybavilo Ústredie ÚKS 3574 spisov a 489 intervencií u orgánov štátnej správy.¹⁷

Dobročinné aktivity ústredia ÚKS v roku 1937

Správa o činnosti ÚKS za rok 1937 zverejnená v časopise Caritas začínala dlhým predhovorom generálneho riaditeľa ÚKS B. Kováča. Vo svojom príspevku predstavil organizovanú charitu ako národný inštitút: „*Karitatívne zriadenia a ustanovizne sú vynálezom Cirkvi Kristovej. Pohanstvo nepoznalo milosrdnej lásky. Katolícka Karita plní svoje poslanie už takmer 2000 rokov. Táto Katolícka Karita aj dnes je skúšobným kameňom vyspelosti, zrelosti a náboženskej hĺbky národov. Je ona okienkom do duše národa, ktorým môžeme nabliadnuť, ako chápe ten-ktorý národ podstatné učenie Kristovo a v akom rozsahu plní svoje náboženské povinnosti, či prežíva hĺbky katolíckej viery, alebo len pláva na povrchu plytkého náboženského života.*“ V druhej časti príhovoru sa B. Kováč nepriamo vymedzil voči socializmu. Tento postoj otvorene prezentoval už niekoľkokrát v článkoch v Časopise Caritas. V príhovore napísal: „*Dnešná doba, rozdelenie celého sveta na dva tábory: tábor Kristov a tábor Satanov, núti každého pripojiť sa otvorene ku niektorému z týchto dvoch táborov. Len dve možnosti sú dané: Buď s Kristom, alebo proti nemu!*“¹⁸

Správa o činnosti ÚKS za rok 1937, ktorá nasledovala po úvodnom predsluve, ponúkla opäť podrobné vyčíslenie charitatívnej činnosti na Slovensku.

¹⁷ KOVÁČ, Belo. Zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1936. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1937, roč. 9, č. 5 – 6, s. 65 – 72.

¹⁸ KOVÁČ, Belo. Zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1937. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1938, roč. 10, s. 65.

V roku 1937 nepribudli na Slovensku žiadne nové odbočky ÚKS. V rámci diecéz pôsobilo 507 odbočiek, v ktorých bolo registrovaných 40 076 členov.

V roku 1937 poslalo výkaz činnosti len 246 odbočiek, ktoré vynaložili na dobročinnosť sumu 658 007 Kčs.¹⁹ Činnosť vykázalo 18 ústavov, ktorých náklady predstavovali sumu 2 892 823 Kčs. Pomoc poskytli 7258 deťom a 2495 dospelým. V ústavoch pracovalo 100 rehoľných sestier.²⁰

Správu o činnosti poskytlo 15 kláštorov, ktoré vynaložili na dobročinnosť 179 168 Kčs.²¹

Ústredie ÚKS vynaložilo na svoju činnosť 433 847 Kčs, pričom pomohlo 4815 deťom a 3014 dospelým.²²

Medzi najvýznamnejšie aktivity ÚKS v roku 1937 môžeme zaradiť:

Tlačová agenda: ÚKS naďalej vydávala časopis Caritas (v náklade 2500 kusov) a časopis Srdiečko (v náklade 23 500 kusov). Vzhľadom na nerentabilnosť oboch periodík bola ÚKS v strate 9948 Kčs v prípade Caritasu a 12 043 Kčs v prípade Srdiečka. Napriek vysokým stratám považovalo vedenie ÚKS obe časopisy za významný pastoračný prostriedok a jeden z hlavných spôsobov šírenia myšlienok dobročinnnej lásky. Ich vydávanie tak ostalo do ďalších rokov jednou z hlavných priorit organizácie.

Kancelárska agenda: Agendu kancelárie ÚKS v Bratislave viedlo naďalej 5 osôb, ktoré vybavili 2675 spisov. V 498 prípadoch ÚKS intervenovalo priamo u orgánov štátnej správy.²³

Stravovacia akcia „chudobných inteligentov“: V priebehu roku 1937 poskytovala ÚKS 100 osobám obedy v hodnote 7000 Kčs.

Stravovacia akcia pre chudobných vysokoškolákov: ÚKS podporila 81 vysokoškolákov z chudobných rodín. Preplatila im dokopy 13 177 obedov. Náklady akcie predstavovali sumu 26 354 Kčs.

Mliečna akcia pre chudobné matky a deti: ÚKS zrealizovala napriek nezhodám s Kapucínmi²⁴ mliečnu akciu aj v roku 1937. 80 matkám poskytla 410 litrov mlieka a 327 kg chleba v cene 1372 Kčs.

¹⁹ KOVÁČ, Belo. Zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1937. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1938, roč. 10, s. 74.

²⁰ [?]. Výkaz o karitatívnej činnosti soc. zdrav. Ústavov pridružených k Ústrednej Karite na Slovensku v r. 1937. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1938, roč. 10, s. 94.

²¹ [?]. Výkaz o karitatívnej činnosti kláštorov; reholí v r. 1937. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1938, roč. 10, s. 95.

²² KOVÁČ, Belo. Zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1937. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1938, roč. 10, s. 66.

²³ KOVÁČ, Belo. Zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1937. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1938, roč. 10, s. 74.

²⁴ V roku 1937 bolo bratislavské ústredie nútené obmedziť Mliečnu akciu kvôli nezhodám s kapucínmi, ktorí odstránili zo svojho kostola pokladničku určenú na zbierky práve pre tento účel. – KOVÁČ, Belo. Zpráva

Ošacovacia akcia prvoprijímajúcich detí: V roku 1937 poskytla ÚKS v Bratislave slávnostné oblečenie a topánky 61 deťom. Celkové náklady akcie predstavovali sumu 1765 Kčs.

Vianočná ošacovacia akcia: Na Vianoce obdarila ÚKS 192 detí novým oblečením, topánkami a sladkosťami. Celkové náklady akcie predstavovali sumu 8097 Kčs.

Ošetrovateľská služba v rodinách: Ošetrovateľskú službu vykonávali dve rehoľné sestry počas celého roku. Navštívili 1528 pacientov, pričom v 1213 prípadoch poskytlí ošetrovanie. V mnohých chudobných rodinách pomáhali s varením a hygienou, šitím a umývaním. Osobám v núdzi poskytlí jednorazové finančné podpory, lieky, jedlo, mlieko, šaty, topánky a potravinové poukážky. Celkové náklady na akciu po sčítaní výdavkov na jednotlivé podpory predstavovali sumu 22 301 Kčs.

Poradňa pre predškolské deti: V Bratislave prevádzkovala ÚKS naďalej poradňu/ambulanciu zameranú na predškolské deti, v ktorej pôsobil lekár a rehoľná sestra. Poradňa fungovala dvakrát do týždňa po obdobie celého roka. Počas roku 1937 poskytla poradňa odbornú dlhodobú pomoc 473 deťom. V priebehu roka tento počet narástol na 533 detí. Celkový počet návštev rodičov s deťmi bol 1342. Ambulancia preplatila chudobným lieky v hodnote 1735 Kčs a rozdala 1249 litrov mlieka. Náklady na prevádzku ambulancie predstavovali sumu 8164 Kčs.

Výchovná poradňa: Vo výchovnej poradni bolo v roku 1937 evidovaných 237 návštev. Do stáleho ošetrovania bolo prevzatých 155 detí. Poradňa bola naďalej prevádzkovaná bezplatne.

Zubná ambulancia pre školopovinné deti: V roku 1936 bola v ambulancii poskytnutá bezplatná zubná starostlivosť 1383 deťom.

Zubná ambulancia pre nezamestnaných: Ambulancia bola zriadená 1. júna 1937 a bola prevádzkovaná 1 – 2 hodiny denne. Náklady na zriadenie a vybavenie ambulancie predstavovali sumu 16 169 Kčs. O ošetrovanie bol medzi chudobnými veľký záujem. V priebehu pol roka prevádzky ambulancie ju navštívilo 910 pacientov.

Prázdninová starostlivosť o slabé deti: ÚKS vyslala v štyroch turnusoch 280 detí z bratislavských chudobných rodín do ozdravovne v Tatranskom Dolnom Smokovci. Deti strávili v ozdravovni dokopy 7984 ošetrovacích dní. Náklady na akciu predstavovali sumu 104 759 Kčs.

Štátna ozdravná akcia Ministerstva verejného zdravotníctva pre deti nezamestnaných: Ministerstvo usporiadalo v roku 1937 ozdravnú akciu, v rámci ktorej využilo charitný ústav v Tatranskom Dolnom Smokovci. V troch turnusoch bola poskytnutá starostlivosť 185 deťom, ktoré strávili v ozdravovni dokopy 7770 ošet-

va o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1936. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1937, roč. 9, č. 5 – 6, s. 69.

rovacích dní. Ministerstvo prispelo sumou 12 Kčs na jedno dieťa za jeden ošetrovací deň. Celkové náklady akcie predstavovali sumu 93 240 Kčs.

Ozdravovňa ÚKS v Tatranskom Dolnom Smokovci: V roku 1937 poskytol krajinský úrad štipendium 30 pacientom, ktorí strávili v ozdravovni dokopy 1405 ošetrovacích dní. Okrem tejto akcie poskytla ÚKS 71 osobám (zväčša rehoľným sestrám) bezplatný ozdravný pobyt a 48 osobám pobyt za zníženú cenu. Dokopy navštívilo ozdravovňu 253 osôb, ktoré tu strávili súhrnne 7093 ošetrovacích dní. Náklady na pobyty a správu ustanovizne predstavovali v roku 1937 sumu 142 834 Kčs.

Podpora hľadajúcich si zamestnanie a ďalšie podpory: ÚKS podporila 26 osôb, ktoré prišli do Bratislavy za prácou sumou 617 Kčs. 7 osobám boli uhradené náklady súvisiace s pohrebom v sume 164 Kčs. Za jednu rodinu uhradila ÚKS nájomné v sume 200 Kčs.²⁵

Dobročinné aktivity ústredia ÚKS v roku 1938

V roku 1938 nastali v strednej Európe významné geografické a politické zmeny. 12. marca 1938 došlo k anšlusu Rakúska, ktoré sa stalo integrálnou súčasťou Nemeckej ríše. Nemecko sa s týmto územným ziskom neuspokojilo a začalo sústreďovať svoj nátlak na ČSR, od ktorej žiadalo odstúpenie sudetského územia obývaného prevažne nemeckým obyvateľstvom. K vyostreniu situácie došlo na jeseň 1938. Francúzsko a Veľká Británia v záujme zachovania mieru napokon ustúpili nemeckým požiadavkám a súhlasili so zvolaním konferencie do Mníchova, kde sa mala sudetská otázka definitívne vyriešiť. Mníchovská dohoda, ktorú dňa 29. septembra 1938 uzavreli Veľká Británia, Francúzsko, Taliansko a Nemecko znamenala pre ČSR nielen stratu rozsiahleho územia, ale aj obmedzenie vlastnej suverenity. ČSR sa dostala do sféry vplyvu Nemecka, ktoré až do jej rozpadu výrazne zasahovalo do jej vnútroštátnej aj zahraničnej politiky. Delenie československého územia završila Viedenská arbitráž, ktorá bola priamym dôsledkom Mníchovskej dohody. ČSR bola podľa arbitrážneho verdiktu Talianska a Nemecka prinútená vzdať sa južného Slovenska v prospech Maďarska.

Pre ÚKS znamenal arbitrážny verdikt stratu odbočiek na južnom Slovensku. Na Maďarmi obsadenom území ostalo 120 odbočiek, ktoré prerušili spoluprácu s Ústredím ÚKS. Tá sa počas nasledujúcich vojnových rokov neobnovila. Celkovo tak pôsobilo na oklieštenom Slovensku 387 odbočiek.

Napriek strate južného Slovenska vládol medzi niektorými predstaviteľmi charity optimizmus.²⁶ Víтали závery Žilinskej dohody a nastupujúcu dominanciu

²⁵KOVÁČ, Belo. Zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1937. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1938, roč. 10, s. 65 – 74.

²⁶[?]. Odbočkám Ústrednej Karity. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1939, roč. 11, s. 21 – 22.

HSES v politike a spoločnosti.²⁷ B. Kováč však tlmil tieto očakávania. V článku *Odbočkám Ústrednej Karity* poskytol svoje stanovisko: „Prišiel 6. október a myslíme si mnohí, že už našej karitatívnej práce netreba. Všetko prevezme katolícky štát. Každému dá prácu a nebudeme mať koho podporovať a o koho sa starať. Práve naopak! Mali sme byť pripravení tak, že by sme sa mohli dať do služieb karitatívnej práce v čo najväčšej miere. „Chudobných budete mať vždy medzi sebou,“ povedal pán Ježiš pri jednej večernej príležitosti v spojení s drahou masťou, ktorou mu nohy mazala Mária Magdaléna. Aj keby sme mali desaťnásobný počet karitatívnych ustanovizní a ústavov, nepomohli by sme každému, kto na našu pomoc čaká. V karitatívnej práci sme ešte len v plienkach. Keby každá odbočka chápala svoje veľké poslanie, iste by sme omnoho viac vykonali.“²⁸

B. Kováč si v pokračovaní článku neodpustil kritiku neaktívnych odbočiek: „Vedúci odbočiek sa sťažujú, že ich ústredie nepodporuje. Ústredná Karita podporuje svoje odbočky. Avšak len tie, ktoré vykazujú bohatú činnosť. Lenže chyba je v tom, že niektoré odbočky si myslia, že ich prácou je len rozdeliť to, čo im Ústredná Karita poslala.“

Zdôraznil, že každá odbočka musí byť sebestačná a využívať subvencie ústredia len na pokrytie nedoplatkov akcií. Vyzval bohatšie farnosti, aby samé poskytli pomoc chudobným farnostiam, a to aj naprieč diecézami a nielen formou peňažnej pomoci: „Predsa podporovať sa dá aj bez peňazí. Napríklad, niektorá z odbočiek v bohatších krajoch by mohla zozbierať určité množstvo zemiakov, ktoré by potom prostredníctvom organizačných prostriedkov Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave boli zaslané chudobnej odbočke.“ Rovnako tak vyzval bohaté rodiny, aby sa podelili so základnými potravinami (obilie, mlieko, zemiaky) s chudobnejšími rodinami.

Na záver článku upozornil, aby predstavitelia charity nenadávali na predošlý režim, ktorý podporoval chudobných a humanitu. Aj keď podľa jeho názoru častokrát z politických dôvodov. Vyzval ich, aby v nových politických pomeroch realizovali myšlienku lásky k blížnemu tým, že sami priložia ruku k charitatívnemu dielu.²⁹

²⁷V slovenskej časti republiky sa pomnichovské obdobie vyznačovalo aktivizáciou a stmelovaním politických síl pod vedením HSES. 6. októbra 1938 sa v Žiline zišiel výkonný výbor HSES spolu s predstaviteľmi politických strán pôsobiacich na Slovensku. Na stretnutí sa zúčastnili zástupcovia všetkých politických strán okrem KSČ, s ktorou HSES odmietlo rokovať. Výsledkom rokovaní bolo prijatie dokumentu známeho ako Žilinská dohoda. Samotná Žilinská dohoda obsahovala dva body. V prvom bode sa vyslovila podpora návrhu zákona o autonómii zo 4. júna 1938 a konštatovanie, že všetky politické strany zúčastnené na žilinských rokovaniach sa zasadia o jeho prijatie na ústavnej úrovni do 28. októbra 1938. Druhý bod obsahoval požiadavku, aby sa všetka vládna a výkonná moc odovzdala do rúk slovenskej vlády, predsedom ktorej sa mal stať predseda HSES Jozef Tiso. – ĐURICA, Milan Stanislav. *Jozef Tiso. Martin* : Matica slovenská, 1992, s. 204.; GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa I. 1945-1960*. Praha : Karolinum, 2006, s. 270 – 271.

²⁸[?] J. Odbočkám Ústrednej Karity. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1939, roč. 11, s. 21.

²⁹[?] J. Odbočkám Ústrednej Karity. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1939, roč. 11, s. 21 – 22.

V protiklade s jeho názorom vyšlo v Caritase začiatkom roku 1939 niekoľko článkov, ktoré kritizovali politický, spoločenský a predovšetkým sociálny systém ČSR. Napríklad článok *Nové Slovensko vytvorí len noví ľudia* obsahoval tvrdú kritiku predmníchovských politických strán a ich sociálneho programu.³⁰

V politicky búrlivom roku 1938 nadviazala činnosť ÚKS na zavedené akcie z minulosti. Novou dobročinnou akciou bolo napríklad zriadenie kojeneckého domu v Bratislave.

Celková suma vynaložená na dobročinnosť ústredím ÚKS v roku 1938 bola 351 160 Kčs (vrátane podpôr zaslaným odbočkám ÚKS). Ústredie vybavilo v danom roku 2020 spisov, pričom v 324 prípadoch vykonali intervenciu u úradov štátnej správy.³¹

Časopisecká agenda: ÚKS vydávala v roku 1938 dva samostatné periodiká – Caritas a Srdiečko. Obidva časopisy boli vzhľadom na svoju nízku cenu nerentabilné a ústredie muselo doplatiť stratu 8323 Kčs v prípade Caritasu a 5110 Kčs v prípade Srdiečka. V dôsledku Viedenskej arbitráže klesol počet odberateľov. To sa výraznejšie prejavilo pri Srdiečku, ktorému klesol počet stálych odberateľov z 23 500 na 20 000 osôb.

Spolupráca s charitatívnymi organizáciami: V rámci 54. medzinárodného eucharistického kongresu v Budapešti sa ÚKS zúčastnila so svojou prezentáciou charitatívnej výstavy. Výstava prebiehala od 24. mája do 31. augusta 1938.

ÚKS v diecézach aktívne spolupracovala s viacerými charitatívnymi/sociálnymi organizáciami. Išlo predovšetkým o Krajské ústredie sociálnej starostlivosti, Masarykovu ligu proti tuberkulóze, Prázdninovú pečlivosť o mládež na Slovensku, Červený kríž, Vysťahovaleckú poradňu a Spolok sv. Rafaela pre ochranu katolíckych vysťahovalcov.³²

Stravovacia akcia „chudobných inteligentov“: Podpora sa týkala 143 osôb, ktorým bolo v roku 1938 poskytnutých 2350 obedov v celkovej hodnote 14 100 Kčs.

Stravovacia akcia pre chudobných vysokoškolákov: ÚKS podporila 123 vysokoškolákov poskytnutím obedov za zvýhodnenú cenu v jedálni Caritasu. Celkovo bolo poskytnutých 19 305 obedov. Náklady akcie predstavovali sumu 38 610 Kčs.

Mliečna akcia: Rozsah akcie sa oproti minulým rokom výrazne zmenšil. Podporených bolo iba 6 chudobných žien 136 litrami mlieka a 218 kg chleba.

³⁰[?]. *Nové Slovensko vytvorí len noví ľudia*. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1939, roč. 11, s. 24 – 26.

³¹KOVÁČ, Belo. Výročná zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1938. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1939, roč. 11, s. 76.

³²KOVÁČ, Belo. Výročná zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1938. In *Caritas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1939, roč. 11, s. 71 – 72.

Ošacovacia akcia prvoprijimajúcich detí: V roku 1938 poskytla ÚKS v Bratislave slávnostné oblečenie a topánky 20 deťom. Celkové náklady akcie predstavovali sumu 1290 Kčs.

Vianočná ošacovacia akcia: V roku 1938 bolo v rámci Vianočnej akcie obdarovaných 300 detí šatstvom, topánkami a cukrovinkami v celkovej hodnote 11 091 Kčs. V porovnaní s predošlými rokmi stúpol počet obdarovaných detí. ÚKS tak reagovala na skutočnosť, že mnoho mužov prišlo o prácu z dôvodu mobilizácie počas mníchovskej krízy a nemohlo živiť svoje rodiny, ktoré sa ocitli v zložitej sociálnej situácii.

Ošetrovateľská služba v rodinách: Ošetrovateľskú službu vykonávali, tak ako po minulé roky, dve rehoľné sestry. Navštívili 1048 pacientov, pričom v 489 prípadoch poskytli ošetrovanie. V mnohých chudobných rodinách pomáhali s domácimi prácami a rozdali mnoho finančných a naturálnych podpôr. Náklady akcie predstavovali sumu 22 340 Kčs.

Výchovná poradňa: V obsadení a v spôsobe pomoci sa vo výchovnej poradni v Bratislave v roku 1938 nič nezmenilo. Poradňa evidovala 128 nových prípadov. Psychológ vypracoval v 55 prípadoch písomný posudok .

Zubná ambulancia pre nezamestnaných: Zubnú ambulanciu navštívilo 1607 osôb, ktorým bolo poskytnuté bezplatné ošetrovanie. Na prevádzku ambulancie v roku 1938 vynaložila ÚKS sumu 21 958 Kčs.

Poradňa pre predškolské deti: Počas roku 1938 poskytla poradňa odbornú dlhodobú pomoc 473 deťom. V priebehu roka tento počet narástol na 592 detí. Celkovo navštívilo poradňu 1004 detí. Poradňa, tak ako po minulé roky, poskytovala chudobným deťom a ich rodičom mlieko, poukážky na potraviny, lieky a vo výnimočných prípadoch podporu v hotovosti. Celkové náklady na prevádzku poradne predstavovali sumu 11 315 Kčs.

Kojenecký domov: Novozriadený kojenecký domov poskytoval starostlivosť o novorodencov pod dohľadom školených opatrovateliek (rehoľných sestier). V roku 1938 bola takáto starostlivosť poskytnutá 22 novorodencom, ktorí v domove strávili spolu 1719 ošetrovacích dní. Rodinám bola táto pomoc poskytnutá za znížený poplatok, prípadne úplne zadarmo.

Zubná ambulancia pre školopovinné deti: V roku 1938 navštívilo ambulanciu 3333 detí. V rámci bezplatnej starostlivosti vykonali ošetrojúci lekári základné vyšetrenia, ale aj komplikované zákroky.

Prázdninová starostlivosť pre oslabené deti: ÚKS zabezpečila pre chudobné deti trpiace podvýživou ozdravný pobyt v Tatranskom Dolnom Smokovci. V dvoch turnusoch trvajúcich 28 dní poskytla odbornú starostlivosť 149 deťom, ktoré strávili v ozdravovni dokopy 4172 ošetrovacích dní. Náklady akcie predstavovali sumu 59 215 Kčs. Akcia prebiehala v spolupráci s mestom Bratislava, ktoré poskytlo finančné prostriedky na jeho realizáciu.

Štátna ozdravná akcia Ministerstva verejného zdravotníctva pre deti nezamestnaných: Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy usporiadalo v súčinnosti s ÚKS rozsiahlu akciu pre deti chudobných, pričom využilo ozdravovňu ÚKS v Tatranskom Dolnom Smokovci. Akcia bola zameraná na deti z okresov Trnava, Prešov, Gelnica a Mukačevo. Náklady akcie predstavovali sumu 31 100 Kčs, pričom ministerstvo prispelo na každý ošetrovací deň sumou 12 Kčs.

Ozdravovňa ÚKS v Tatranskom Dolnom Smokovci: V roku 1938 navštívilo Ozdravovňu ÚKS v Tatranskom Dolnom Smokovci 285 osôb, ktoré tam strávili dokopy 8026 ošetrovacích dní. ÚKS aktívne spolupracovala s Masarykovou ligou proti tuberkulóze, ktorá sprostredkovala pobyt 52 osobám. Okrem dlhodobých pobytov preplatila ÚKS aj krátkodobé pobyty pre kňazov, úradníkov, učiteľov a študentov. Výdavky na prevádzku Ozdravovne predstavovali v roku 1938 sumu 124 560 Kčs.³³

RESUMÉ

Ústredná Karita na Slovensku bola v tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia, čo do počtu členskej základne, najväčšou katolíckou organizáciou na Slovensku. Jej aktivity mali rozmanitú podobu. Pomoc bola poskytovaná potrebným bez ohľadu na ich konfesiú, či národnosť. Druhá polovica tridsiatych rokov dvadsiateho storočia priniesla postupné zvyšovanie počtu odbočiek charity ako aj rozsahu poskytovanej pomoci. O úspechu myšlienky organizovanej katolíckej charity na Slovensku svedčí zapojenie reholí a katolíckych dobročinných spolkov do Ústrednej Karity na Slovensku, vďaka čomu mohla byť ich činnosť lepšie koordinovaná. Dlhodobý rozvoj organizácie sa zastavil v roku 1938. V politicky búrlivom období bolo Československo prinútené prijať Mníchovskú dohodu a postúpiť Nemeckej ríši sudetské pohraničie. Následné prijatie Viedenskej arbitráže znamenalo stratu južného Slovenska, ktoré bolo pripojené k Maďarsku. Ústredná Karita na Slovensku prišla v dôsledku arbitrážneho rozhodnutia o 120 odbočiek. Tým sa spretrhali väzby medzi slovenskými a maďarskými katolíckymi v oblasti spoločného charitatívneho diela. Počas nasledujúcich vojnových rokov bola akákoľvek spolupráca medzi nimi z dôvodu vyhrotených politických vzťahov medzi Slovenskou republikou a Maďarskom prakticky vylúčená. Na Slovensku organizovaná katolícka charita pretrvala. Bola síce materiálne a personálne oslabená, no do nasledujúcich vojnových rokov vstúpila s novými projektmi a víziami.

SUMMARY

Central Karita in Slovakia was in terms of number of membership the largest Catholic organization in Slovakia in the thirty years of the twentieth century. Its activi-

³³KOVÁČ, Belo. Výročná zpráva o činnosti Ústrednej Karity na Slovensku v Bratislave za rok 1938. In *Cari-tas – Úradný orgán Ústrednej karity na Slovensku*, 1939, roč. 11, s. 75 – 76.

ties had various forms. Assistance was provided to needy regardless of their confession or nationality. The second half of the thirty years of the twentieth century brought gradual increase in the number of branches of the charity as well as in the scope of the provided assistance. About the success of idea of organized Catholic charity in Slovakia demonstrates the involvement of religious communities and Catholic charitable societies to Central Karita in Slovakia, thanks to, that making their activities could be better coordinated. Long-term development of the organization stopped in 1938. In the politically turbulent period, Czechoslovakia was forced to accept the Munich agreement and the procedure Sudeten German Reich. The subsequent adoption of the Vienna Arbitration meant the loss of southern Slovakia, which was attached to Hungary. Central Karita came as a result of an arbitration award of 120 departures. So this broke the bonds between Slovak and Hungarian Catholics in the area of a common charity work. During the following war years was any cooperation between them, because of the political relations between the Slovak Republic and Hungary, practically eliminated. During these war years was any collaboration between them due to the escalated political relations between the Slovak Republic and Hungary practically excluded. Organized Catholic charity survived in Slovakia. Although it was materially and personally weakness, but in the following war years came with a new projects and visions.

Adresa autora:

JUDr. Milan MOLOKÁČ, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail: milan.molokac@gmail.com

SOCIÁLNA ČINNOSŤ KATOLÍCKEJ CIRKVI NA SLOVENSKU V ROKOCH 1939 – 1945

Marek Krupský

SOCIAL ACTIVITY OF CATHOLIC CHURCH IN SLOVAKIA IN PERIOD OF 1939 – 1945

Abstract: The article deals with social activity of Catholic Church in Slovakia in period of 1939-1945. It documents its activity in the first Slovak Republic mostly in social and charitable area. It is pointed out the great role of Catholic Church in area of schools, education and culture what helped in forming and developing social and cultural life of the society.

Key words: Charitable, Catholic Church, Social activity, Social.

Úvod

Po dramatických udalostiach roku 1939 a vzniku Slovenského štátu¹ sa okrem veľkého počtu intelektuálov spojila s novým režimom aj veľká časť biskupov a kňazov Katolíckej cirkvi.² Deklarovaný kresťanský charakter prvej Slovenskej republiky³ s príchodom kresťansky orientovanej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS)

¹ „Podľa Ústavy, prijatej 21. júla 1939, mal slovenský štát republikánsku formu a jeho oficiálny názov bol Slovenská republika. Tento názov sa vyskytoval len v úradných, oficiálnych dokumentoch. Častejšie sa používal názov Slovenský štát“. (KAMENEC, Ivan. *Slovenský štát*. Praha : Anomal, 1992, s. 25 – 26).

² LACKO, Martin. *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : Perfekt, Ústav pamäti národa, 2008, s. 164.

³ „Slovenský snem sa uzniesol na tejto ústave: Slovenský národ pod ochranou Boha Všemohúceho od vekov sa udržal na životnom priestore mu určenom, kde s pomocou Jeho, od ktorého pochádza všetka moc a právo, zriadil si svoj slobodný slovenský štát. Slovenský štát sdružuje podľa prirodzeného práva všetky mravné a hospodárske sily národa v kresťanskú a národnú pospolitosť, aby v nej usmernil sociálne protivy a vzájomne sa križujúce záujmy všetkých stavovských a záujmových skupín, aby ako vykonávateľ sociálnej spravodlivosti a strážca všeobecného dobra v súladnej jednotnosti dosiahol mravným a politickým vývojom najvyšší stupeň blaha spoločnosti i jednotlivcov“. Ústava SR 1939. [online]. [cit. 2017-09-24].

<http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf>.

posilnili tiež postavenie Katolíckej cirkvi na Slovensku.⁴ Jej úloha v náboženskom, spoločenskom, kultúrnom a politickom živote bola silná. Katolícka cirkev sa významnou mierou angažovala v školskom vzdelávacom systéme. Slovenskí biskupi sa napriek kritickému vnímaniu určitých krokov režimu, akými boli perzekúcie židovských spoluobčanov a spory s niektorými predstaviteľmi vládnej moci, väčšinou stotožnili s myšlienkou slovenskej štátnosti.⁵

Slovenské obyvateľstvo bolo do veľkej miery rozdelené na katolíkov a evanjelikov (luteránov). Na Slovensku žilo (podľa údajov ku koncu roka 1938) približne 2 milióny rímskokatolíkov (74%), gréckokatolíkov bolo približne 183 000 (7%) a evanjelikov augsburského vyznania 390 000 (15 %).⁶ Z týchto uvedených údajov vyplýva, že 96 % obyvateľstva sa hlásilo ku kresťanskej viere.

Katolícka cirkev na Slovensku bola v rokoch 1939 – 1945 z hľadiska správy členená na niekoľko diecéz a apoštolských administratúr. Nitrianskym biskupom bol Dr. Karol Kmeľko, vysvätený v roku 1921. Od tohto roku bol banskobystričským sídelným biskupom Marián Blaha. Po jeho smrti v roku 1943 ho nahradil Andrej Škrábik. Takisto v roku 1921 bol vysvätený spišský biskup Ján Vojtaššák. Biskup Pavol Jantausch bol hlavou Trnavskej apoštolskej administratúry (pôvodného územia Ostrihomskej arcidiecézy, nachádzajúcej sa na Slovensku). Biskup Jozef Čársky, sídliači ako apoštolský administrátor v Prešove, stál na čele častí Košického a Rožňavského biskupstva, ktoré zostali Slovensku následkom Viedenskej arbitráže. Pavol Gojdič bol jediným gréckokatolíckym biskupom. Za prešovského sídelného biskupa bol Gojdič vymenovaný v roku 1940, dovtedy spravoval diecézu vo funkcii apoštolského administrátora. Na Slovensku pôsobili dvaja pomocní biskupi: Eduard Nécsey v Nitre (od r. 1943) a v Bratislave trnavský pomocný biskup Michal Buzalka (od r. 1938). Od júna 1940 bol Buzalka aj vojenským vikárom slovenskej armády.⁷

Pozitívnu úlohu zohrala Katolícka cirkev v upevňovaní národných a kresťanských tradícií, zdôrazňovala kresťanské princípy, čím bojovala proti šíriacim sa ateistickým teóriám, bránila ich etablovanie sa v spoločenskom živote či školstve. Práve školstvo bolo jednou z prioritných oblastí Katolíckej cirkvi v prvej Slovenskej republike; veľký rozmach cirkevných aktivít bol vo vydávaní kníh a časopisov, vedeckej a charitatívnej činnosti.⁸ Podľa historika Petranského „... možno konštatovať, že Katolícka cirkev dostala počas existencie prvej Slovenskej republiky na poli školstva, čo bolo pre ňu prioritnou oblasťou, široký priestor. Školský systém zalo-

⁴ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I.* Trnava : UCM Trnava, 2002, s. 33.

⁵ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Katolícka cirkev na Slovensku a Povstanie roku 1944. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III.* Trnava : UCM Trnava, 2004, s. 49.

⁶ LACKO, Martin. *Slovenská republika 1939 - 1945.* Bratislava : Perfekt : Ústav pamäti národa, 2008, s. 150.

⁷ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I.* Trnava : UCM Trnava, 2002, s. 34.

⁸ HAJKO, Jozef. *Nezrelá republika.* Bratislava : Slovart, 2009, s. 79.

žený na jednoznačnej dominancii cirkevných ľudových škôl bol dôsledkom kontroverzného rozhodnutia a stal sa po II. svetovej vojne jednou zo zámienok pre úplnú likvidáciu cirkevného školstva.⁹

Náboženstvo sa stalo povinným vyučovacím predmetom, čo sa stretlo s kritikou evanjelickej cirkvi augsburského vyznania.¹⁰ Štát vstupoval do autonómnych práv Evanjelickej cirkvi a. v. presadzovaním katolíckych náboženských symbolov v školách a preferovaním záujmov Katolíckej cirkvi pri obsadzovaní školského úradníctva. V roku 1940 bola odopretá Evanjelickej cirkvi povinnosť prispievať na ľudové školy, čím stratila právo ustanovovať svojich učiteľov. V rokoch 1944 – 1945 došlo k poštátneniu celého slovenského školstva;¹¹ osemročná školská dochádzka ostala zachovaná. Proti koncepcii zákona a posilneniu pozície cirkví v základnom školstve sa stavalo najmä radikálne politické krídlo pod vedením Vojtecha Tuku a Alexandra Macha.¹²

Pre katolícke ľudové školy boli predpísané dve vyučovacie hodiny náboženstva týždenne. Nariadením MŠaNO z 27. júla 1939 č. 12-333/39-II/P bolo povinné vyučovanie náboženstva v rozsahu 2 vyučovacích hodín týždenne predpísané pre všetky stupne a typy stredných škôl. Povinnosť vyučovania náboženstva bola zakotvená aj v Ústave Slovenskej republiky, Hlava 11, § 90: „Vyučovanie náboženstva na ľudových a stredných školách je povinné a deje sa kvalifikovanými príslušníkmi cirkvi pod dozorom štátu.“¹³ Vyučovanie rímskokatolíckeho náboženstva mala na starosti Katolícka školská rada, ktorá stanovila učebné osnovy a učebnice, ktoré sa mali používať pri vyučovaní náboženskej výchovy v jednotlivých ročníkoch gymnázií a na učiteľských akadémiách.¹⁴

Katolícka cirkev nadviazala v Slovenskej republike na svoje predchádzajúce aktivity. Oživila sa činnosť Katolíckej akcie,¹⁵ ktorej predsedom bol ešte v roku 1939 vymenovaný biskup Michal Buzalka. V rámci Katolíckej akcie vyvíjalo svoju činnosť Združenie Katolíckej mládeže, ktoré bolo alternatívou voči Hlinkovej mládeži. Gréckokatolíci boli združení v Jednote sv. Cyrila a Metoda so sídlom

⁹ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I*. Trnava : Katedra histórie FF UCM Trnava, 2002, s. 50.

¹⁰ „Evanjelická cirkev a. v. voči SR zaujala lojálny postoj, nikdy však neakceptovala dominantné postavenie Katolíckej cirkvi vo všetkých oblastiach verejného života. U evanjelikov to vytváralo dojem, že nový štát je vlastne štátom privilegovaného katolíckeho obyvateľstva, ktorý je vybudovaný na ideológii katolicizmu“. (HRADSKÁ, Katarína. – KAMENEC, Ivan. *Slovenská republika 1939 – 1945. Slovensko v 20. storočí IV*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015, s. 201).

¹¹ Nariadenie č. 5/1944 Zb. n. SNR o poštátnení školstva na Slovensku. SNR ním poštátnila školy všetkých kategórií a stupňov od detských opatrovní a útulní až po vysoké školy. 16. mája bolo prijaté nariadenie č. 34/1945 Zb. n. SNR o poštátnení školstva na Slovensku. Vychádzalo z podobnej právnej normy, ktorú prijala SNR počas Povstania.

¹² LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny V*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2012, s. 207.

¹³ Ústava SR 1939. [online]. [cit. 2017-09-24]. <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf>.

¹⁴ DOLINSKÝ, Juraj. *Cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava : Dobrá kniha, 1999, s. 82 – 83.

¹⁵ Katolícka akcia bola založená katolíckymi biskupmi ČSR v roku 1927.

v Michalovciach, ktorá vznikla v roku 1941. Za predsedu Jednoty bol zvolený generálny vikár Prešovského biskupstva Jozef Zorvan. Cieľom Jednoty bolo starať sa o nábožensko-mravné a kultúrne povznesenie slovenských gréckokatolíkov a chrániť ich záujmy. Spolok bol pod patronátom biskupa Gojdiča; v októbri 1943 mal takmer tritisíc členov. Postupne si vybudoval vlastnú kníhtlačiareň, kníhkupectvo a čítareň. Ďalším gréckokatolíckym spolkom bol Spolok sv. Jozefa založený redemptoristami v Michalovciach.¹⁶ V roku 1940 začala pôsobiť Katolícka tlačová kancelária zameraná na život katolíkov doma i v zahraničí. V tom istom roku bola obnovená činnosť Katolíckych novín, ktoré našli vo verejnosti široký ohlas. Náklad Katolíckych novín sa postupne zvýšil na stotisíc, čím sa stali najčítanejšími novinami v Slovenskej republike.¹⁷ V roku 1943 vychádzalo na Slovensku 40 katolíckych novín a časopisov. Prvenstvo si udržal Spolok svätého Vojtecha, ktorý v roku 1942 dosiahol počet 123 000 členov, z toho 16 000 v zahraničí. SSV vydával mesačníky Pútnik, Duchovný pastier, Kultúra. Pre mládež vydával SSV dvojtýždenník Plameň v náklade do 20 000 kusov. Ústredná Karita na Slovensku vydávala časopis Caritas.¹⁸ Založená bola Slovenská katolícka akadémia, ktorej predsedníctvo prevzal prezident Tiso. (v roku 1943 ho nahradil biskup Škrábik). V rámci informácií o misijných činnostiach Katolíckej cirkvi vychádzali na Slovensku misijné časopisy Hlasy z domova a misií a Misionár.¹⁹

Počas existencie prvej Slovenskej republiky bola Katolícka cirkev úzko prepojená v politickom systéme, najmä zastúpením kňazov v politike. Prezidentom štátu bol katolícky kňaz Dr. Jozef Tiso. V Štátnej rade SR pôsobili traja katolícki kňazi: spišský biskup Ján Vojtaššák – podpredseda Štátnej rady v rokoch 1940 – 1945 (delegovaný HSLS), správca SSV Ján Postényi – člen Štátnej rady v rokoch 1940 – 1943 (delegovaný prezidentom SR), pápežský prelát Andrej Marsina – člen Štátnej rady v rokoch 1940 – 1945 (delegovaný HSLS).²⁰ Katolícki kňazi spočiatku obsadili asi jednu šestinú poslaneckých kresiel v Slovenskom sneme (na príkaz biskupských úradov sa od roku 1943 postupne tento stav znižoval). Približne rovnaké percentuálne zastúpenie mali aj v Štátnej rade.²¹ Katolícki duchovní tvorili asi 50 %

¹⁶ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I.* Trnava : Katedra histórie FF UCM Trnava, 2002, s. 39 – 40.

¹⁷ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I.*, 2002, s. 45.

¹⁸ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I.*, s. 47 – 48.

¹⁹ Na časopis Misionár nadväzovalo vydanie knižného kalendára *Misionár, almanach spolku sv. Jozefa* na jeseň 1942. (BORZA, Peter. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939 – 1945)*. Prešov : Petra, 2006, s. 109).

²⁰ BORZA, Peter. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939 – 1945)*. Prešov : Petra, 2006, s. 49; tiež Porov. PETRANSKÝ, Ivan Albert. 2001. *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*. Nitra : Garmond, 2001, s. 27.

²¹ HRADSKÁ, Katarína. – KAMENEC, Ivan. *Slovenská republika 1939 – 1945. Slovensko v 20. storočí IV.* Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015, s. 200.

funkcionárskych kádrov v HSĽS na rôznych, najmä miestnych úrovniach jej organizačnej štruktúry. Miera, do akej sa Katolícka cirkev zviazala s vládnyim režimom, je výnimočná z pohľadu svetových dejín 20. storočia. Jej dôsledky boli veľmi rozporuplné. Cirkvi sa po istú dobu, ako napísal historik Lacko, „...podarilo zmierniť výstrelky politického režimu (...) bola protiváhou prenikania nacistickej ideológie; dejinné následky sú však negatívne – biľag spojenia Katolíckej cirkvi s nacizmom“.²² Vplyv katolicizmu počas existencie prvej Slovenskej republiky bol veľmi úspešný. Svedčil o tom aj veľký počet žiadateľov o vstup do seminárov. Nerušene sa rozvíjal rehoľný život; rehole a kongregácie mali plnú podporu slovenskej vlády a počas trvania SR si viaceré z nich vytvorili samostatné slovenské provincie: Saleziáni (1940), Tešitelia Božského srdca (1940), Školskí bratia (1942), Milosrdné sestry sv. Kríža (1942), Milosrdné sestry sv. Vincenta (1942) a i.²³ Prioritou Katolíckej cirkvi bolo školstvo, v ktorom Katolícka cirkev úspešne pôsobila.

Tradične veľký dôraz kládla Katolícka cirkev na charitatívnu činnosť. Prostredníctvom Ústrednej Karity na Slovensku²⁴ uskutočňoval biskupský zbor charitatívnu činnosť na spolkovom základe. Prvým predsedom sa po dohode biskupského zboru stal rožňavský biskup Michal Bubnič, ktorý túto funkciu prijal len dočasne.²⁵ Po Bubničovi sa stal predsedom Karity biskup Ján Vojtaššák, podpredsedom bol Belo Kováč.

Cieľom Karity bolo „...napomáhať telesný, duševný a mravný dobrobyt ľuďi, totiž: rozširovať a vyhlíbiť ducha činnej lásky kresťanskej ku blížnemu (karity), ďalej programovite napomáhať všetky diela Karity: docieľiť sústavnej spolupráce všetkých katolíckych karitatívnych činiteľov; podporovať každú zdravú myšlienku, ktorá slúži v prospech verejného blahobytu“.²⁶

Financie na činnosť Karity sa získavali prostredníctvom jednotlivcov, z príjmov z podnikania, aj z kostolnej zbierky na tzv. karitatívnu nedeľu. ÚKS sídlila na Heydukovej ulici v Bratislave, v ktorej poskytovala starostlivosť ľuďom, ktorí sa bez vlastnej príčiny ocitli v biede. Na Kolibe spravovala internát pre deti v núdzi. Súčasne viedla v Bratislave poradňu pre matky a deti, detský prechodný útulok na Patrónke, detské jasle v Dornkapli (Trnávka) a zubné ambulancie. Vykonávala tiež ošetrovateľskú službu v rodinách. Mimo územia hlavného mesta sa činnosť ÚKS koncentrovala do ozdravovní v Dolnom Smokovci, prechodného útulku pre slo-

²² LACKO, Martin. *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : Perfekt, Ústav pamäti národa, 2008, s. 166.

²³ PETRANSKÝ, Ivan Albert. *Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky*. In *Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I*. Trnava : Katedra histórie FF UCM Trnava, 2002, s. 36.

²⁴ Založená v roku 1927; neskoršia Katolícka charita.

²⁵ MOLOKÁČ, Milan. *Vznik Ústrednej Karity na Slovensku a prvé roky jej pôsobenia*. In *Notitiae historiae ecclesiasticae*. Ružomberok : Verbum, 2015, roč. 4, č. 1, s. 66.

²⁶ PETRANSKÝ, Ivan Albert. *Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky*. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I*. Trnava : Katedra histórie FF UCM Trnava, 2002, s. 48.

bodné matky v Turčianskom Sv. Martine, dievčenskej inštitúcii výchovy v Bytčici a Ústavu sv. Rocha v Pohorelskej Maši.²⁷

Z pohľadu Katolíckej cirkvi patrilo robotnícky problém medzi najnaliehavejšie sociálne otázky, ktoré bolo potrebné riešiť. Robotníci a robotníčky patrili z hľadiska Katolíckej akcie medzi najzanedbávanejšie skupiny: „Robotníci, ktorí tvoria tak veľkú časť celého obyvateľstva a ktorých postavenie bolo a je aj doteraz tak biedne, zasluhujú si zvláštnej pozornosti.“²⁸ Z tohto dôvodu bolo v apríli 1940 založené Združenie katolíckych robotníkov, ktorého cieľom bola mravná a náboženská výchova robotníkov a obrana ich kultúrnych a sociálnych záujmov v zmysle katolíckych zásad s dôrazom na pápežské sociálne encykliky. Cirkevní predstavitelia si uvedomovali, že z hľadiska apoštolátu nevykonali v tejto oblasti všetko potrebné.²⁹ Dr. Salatňay³⁰ v Katolíckej akcii uviedol: „Ukoiť hmotné potreby je povinnosťou, ktorá vyplýva zo životného príkazu: práci musí odpovedať aj patričná mzda, preto ukoiť hmotné potreby je nielen povinnosťou, ale aj právom. Toto je už otázka spravodlivosti, spojenej s láskou.“³¹ Podľa Salatňaya „dôstojnosť osoby ľudskej, jej sociálne zaradenie v určitom čase a mieste, prichádzajú do úvahy pri určovaní spravodlivej mzdy“.³²

Ťažkej sociálnej situácii čelili robotníci v zbrojovkách (nízke mzdy, zlé pracovné podmienky); v niektorých priemyselných centrách priviedla finančná núdza niektoré robotníčky k prostitúcii. Absentoval tiež časopis pre robotnícku mládež.³³

Počas existencie prvej Slovenskej republiky viaceré rehole pôsobili v sociálno-charitatívnej a zdravotníckej činnosti. Milosrdní bratia sa venovali starostlivosti o chorých prevádzkovaním nemocníc v Bratislave, Skalici a Spišskom Podhradí. Milosrdné sestry sv. Vincenta pôsobiace v Ružomberku, Bratislave, Banskej Štiavnici a v Bánovciach nad Bebravou poskytovali starostlivosť chorým a zomierajúcim. Charitatívne a sociálne služby poskytovala tiež Kongregácia sestier sv. Kríža; rehoľné sestry pôsobili ako ošetrovatelky v nemocniciach v Bratislave, Lučenci, Trnave, Leviciach a v Zlatých Moravciach. Sociálnu činnosť vykonávali „Križové sestry“ tiež v sirotincoch v Bratislave a v Skalici. Dominikánky (Kongregácia sestier dominikánok bl. Imeldy) pôsobili v Humennom, Trebišove a Petrovanoch (charitatívny

²⁷ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I.*, s. 48.

²⁸ SALATŇAY, Michal. *Katolícka akcia*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1940, s. 55.

²⁹ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I.* Trnava : Katedra histórie FF UCM Trnava, 2002, s. 43.

³⁰ Doc. Dr. Michal Salatňay – Katolícky kňaz a teológ. Prekladal do slovenčiny encykliky *Rerum Novarum*, *Quadragesimo Anno*, *Divini Redemptoris* a *Mit Brennender Sorge*. Je autorom kníh *Vedúca zásada hospodárskeho života* s podtitulom *Nie voľná súťaž, ale sociálna spravodlivosť a sociálna láska* (1939) a *Katolícka akcia. So zvláštnym zreteľom k hospodársko-sociálnemu a politickému životu* (1940).

³¹ SALATŇAY, Michal. *Katolícka akcia*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1940, s. 120.

³² SALATŇAY, Michal. *Vedúca zásada hospodárskeho života*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1939, s. 245.

³³ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I.* Trnava : Katedra histórie FF UCM Trnava, 2002, s. 43.

ústav). Venovali sa najmä charitatívnej a sociálnej činnosti. Pedagogicko - výchovnej činnosti sa venovali Kanonický sv. Augustína rehole Notre Dame v Bratislave, Školské sestry v Žiline a Spoločnosť Sociálnych sestier, pôsobiaca v Biskupiciach.³⁴

Z gréckokatolíckych rehoľných rádov vykonávali sociálnu činnosť rehoľné sestry Rádu sv. Bazila Veľkého (baziliánky) a Sestry služobnice Nepoškvrnenej Panny Márie, ako napr. v sirotinci vo Svidníku, kde sa starali o deti vo veku 6 – 14 rokov, poznačené tragédiou vojnových udalostí. V roku 1942 sa za podpory biskupa Gojdiča začal budovať kláštor v Ľutine pre staršie a choré rehoľníčky; súčasne mal slúžiť aj chorým sirotám. Kláštor sa začal budovať ako filiálka prešovského sirotinca. Prvé rehoľníčky sa do ešte nedostavaného kláštora nasťahovali v jeseni 1944; budova kláštora slúžila aj ako úkryt pre rehoľníčky a obyvateľstvo v čase prechodu fronty. Kláštor bol dostavaný až v roku 1948.³⁵

Katolícka cirkev spolupracovala pri sociálnych aktivitách vládnej Hlinkovej strany, ako napr. pri zriadení Sociálneho domu v Bardejove, ktorého dozorom a vedením boli poverené tri rehoľné sestry (Dcéry Božského Vykupiteľa) z raslavického kláštora, ktoré sa na túto službu dobrovoľne prihlásili.³⁶ V sociálnom dome našli útočisko chudobné rodiny z Bardejova a okolia.³⁷ Cirkev spolupracovala aj pri vládou vyhlásenom boji proti nadmernej spotrebe alkoholických nápojov prostredníctvom Slovenského abstinenčného zväzu, ktorého členmi boli aj viacerí známi kňazi (a lekári), podieľajúci sa na vydávaní publikácii s protialkoholovou problematikou; tiež na prevádzke protialkoholickéj liečebne v Istebnom. Prostredníctvom tlače upozorňovala Katolícka cirkev na sociálne problémy spoločnosti, ako napr. na zlú sociálnu situáciu pomocníkov v domácnostiach, prostredníctvom Katolíckych novin v článku „Trieda sociálne zanedbaných“.³⁸

Spolupráca Katolíckej cirkvi a štátu sa uskutočňovala aj prostredníctvom stravovacej pomoci. Z vládneho podnetu bola v roku 1941 spustená stravovacia pomoc, tzv. „polievková akcia“. Vznikol tzv. „polievkový ústav“, ktorý zabezpečoval rozdelenie polievky najchudobnejším, najmä v Bratislave. Takéto stravovacie (polievkové) akcie organizovali tiež ženské spolky ako Živena a Katolícka jednota žien sociálno-charitatívnu činnosť rozvíjala tiež Mariánska kongregácia.³⁹ Prostrednic-

³⁴ *Katolícke Slovensko 833 – 1933*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1933, s. 202 – 223.

³⁵ BORZA, Peter. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939 – 1945)*. Prešov : Petra, 2006, s. 111 – 112.

³⁶ Slovák. *Sociálny dom Strany v Bardejove*. Ružomberok : Účastinná spoločnosť Slováka, 1942, roč. 24, č. 213, s. 3.

³⁷ Budova bardejovského pivovaru sa nachádzala na ulici Mičkove Blichy (dnes Mičkova ulica); v súčasnosti sa v budove nachádza stolárstvo. (Informáciu poskytla p. Žofia Haňovová, nar. v r. 1927, z Bardejova).

³⁸ Katolícke noviny. *Trieda sociálne zanedbaných*. Trnava : SSV, 1941, roč. 56, č. 29, s. 2.

³⁹ ŠKORVANKOVÁ, Eva. Stravovanie a zásobovanie obyvateľstva potravinami v období Slovenskej republiky (1939 – 1945). In *Populačné štúdie Slovenska 6*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo o. z., 2015, s. 157.

tvom takýchto sociálnych a charitatívnych akcií sa malo zabezpečiť zlepšenie stravovania pre najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva.

V rámci osvetovej činnosti vychádzal týždenník *Nová žena* (Katolícka jednota žien) a mesačník *Živena*, na ktorého stránkach vychádzali rubriky *Výchova*, *Sociálna starostlivosť* a *Naše dieťa*; časopis sa venoval aj opatrovaniu detí, ich výžive, vývinu a starostlivosti o ne. V roku 1941 bola zriadená rubrika *Matka – matke*, o rok neskôr *Slovenská matka o dieťaťku*; pribudla tiež rubrika *Slovo lekára*.⁴⁰

Významným humanitným a sociálnym činom bolo spustenie akcie na postavenie kostola a sociálneho domu rehoľou saleziánov v robotníckej štvrti Kopánka v Trnave.⁴¹ Slávnostné otvorenie sociálneho domu sa konalo 7. decembra 1941. Postupom času v ňom našlo ubytovanie približne 5-tisíc ľudí. Mnoho obyvateľov Trnavy a okolia, ako aj obyvateľov celého Slovenska, poskytlo na stavbu finančné prostriedky. Viackrát do roka boli saleziánmi usporadúvané nádielky (mikulášska, vianočná, veľkonočná, atď.), pričom bolo rozdáných 2500 – 3000 balíčkov s oblečením, knihami, školskými prostriedkami a sladkosťami. Pre mnohé rodiny s deťmi bola organizovaná „ošacovacia akcia“ a zriadená „stravovacia akcia“ – podávanie raňajok. Denne túto pomoc využívalo približne 50 – 80 ľudí. Prospešnú činnosť vykonávala aj tzv. „Kancelária chudobných grátis“, ktorej činnosť pozostávala z pomoci pri vybavovaní úradných záležitostí a žiadostí, pomoci pri hľadaní zamestnania pre učňov a dospelých.⁴²

Deklarovaný kresťanský charakter štátu sa prejavil aj pri prijatí dvoch dôležitých zákonoch. Slovenský snem prijal 24. septembra 1941 zákon č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov. Zavedenie prídavkov patrilo k najvýznamnejším sociálno-politickým opatreniam štátu, ktoré sa opieralo o encykliku Pia XI. *Quadragesimoanno*.⁴³ Druhým bol prijatý Zákon č. 66/1941 Sl. z. o ochrane plodu, jeho vzniku a zmene, ktorý ustanovil zákaz umelého prerušenia tehotenstva a zaviedol jeho trestnosť.⁴⁴ Umelé prerušenie tehotenstva pripúšťal zákon len v prípade vážne-

⁴⁰ HRNČIAROVÁ, Daniela. „Slovensko bez dorastu?“ od A. J.Churu a populačná politika na Slovensku na prelome 30. a 40. rokov 20. storočia. In *Populačné štúdie Slovenska* 6. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo o. z., 2015, s. 23 – 25.

⁴¹ Gardista. *Trnava bude mať nový Sociálny domov*. Žilina : Hlavné veliteľstvo HG, 1940, roč. 2, č. 66, s. 5.

⁴² *Z histórie Kopánky*. [online]. [cit. 2017-09-24]. Dostupné na internete: http://trnava-kopanka.webnode.sk/o_nas/.

⁴³ *Quadragesimoanno* – Encyklika pápeža Pia XI. o obnovení spoločenského poriadku podľa Evanjelia. (15. máj 1931) V tejto encyklike sa pápež zaoberal usporiadaním spoločnosti, obnovením spoločenského poriadku a jeho zdokonalenia podľa zásad Evanjelia.

⁴⁴ Dr. Vojtech Tvrďý, spravodajca vládneho návrhu zákona pri jeho prijímaní v Slovenskom sneme zdôraznil: „*Slovenská vláda (...) chce návrhom zákona o ochrane plodu dosiahnuť ozdravenie slovenskej rodiny a chce dosiahnuť zvýšenie populácie slovenského ľudu. Vyhnanie plodu je najväčším úkladom a zločinom proti rodine. Vyhnanie plodu je vraždou podľa Božieho zákona, podľa prirodzeného práva, podľa zákona kresťanskej viery, ale aj podľa presvedčenia každého svedomitého a poctivého lekára odborníka. V pripomienkach k zákonu o ochrane plodu najvážnejší predstavitelia lekárskej fakulty Slovenskej univerzity navrhli, aby sa trestal pre vraždu, kto vyženie plod. Vyhnanie plodu je okrem toho zločinom proti národnému životu najnebezpečnejším*

ho ohrozenia tehotnej ženy v špeciálnych ústavoch po vyčerpaní všetkých liečebných možností.⁴⁵ Pôrodnosť na Slovensku sa v rokoch 1940 – 1942 zvýšila o približne 7,6 %.⁴⁶ Zníženie počtu rozvodov a počtu sobášov rozvedených v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945 bolo podľa niektorých prameňov⁴⁷ zapríčinené najmä opätovným zvýšením „vplyvu katolíckeho kléru na každodenný život veriacich.“⁴⁸

Záver

Katolícka cirkev na Slovensku zaujala v rokoch 1939 – 1945 významné postavenie v náboženskom, a kultúrnom živote spoločnosti; veľkou mierou sa podieľala v politických štruktúrach prvej Slovenskej republiky. Jednou z prioritných oblastí Katolíckej cirkvi bol školský vzdelávací systém na Slovensku, na ktorom sa vo významnej miere podieľala. Veľký rozmach cirkevných aktivít bol v kultúrnej oblasti, vo vydávaní kníh a časopisov a vo vedeckej činnosti. Veľmi dôležitou oblasťou Katolíckej cirkvi bola sociálna sféra; počas existencie prvej Slovenskej republiky pôsobili viaceré rehole pôsobili v sociálno-charitatívnej a zdravotníckej činnosti. Tradične veľký dôraz kládla Katolícka cirkev na charitatívnu činnosť. Prostredníctvom Ústrednej Karity na Slovensku uskutočňoval biskupský zbor charitatívnu činnosť na spolkovom základe. Financie na činnosť Karity sa získavali prostredníctvom jednotlivcov, z príjmov z podnikania, aj z kostolnej zbierky na tzv. karitatívnu nedeľu. Z pohľadu Katolíckej cirkvi patrili medzi najnaliehavejšie sociálne otázky robotnícky problém, ktorý bolo potrebné riešiť. Cirkev si uvedomovala ťažkú sociálnu situáciu pracujúcich a skutočnosť, že z hľadiska apoštolátu nevykonali v tejto oblasti všetko potrebné. Z tohto dôvodu bolo v roku 1940 založené Združenie katolíckych robotníkov, ktorého cieľom bola mravná a náboženská výchova robotníkov a obrana ich kultúrnych a sociálnych záujmov v zmysle katolíckych zásad s dôrazom na pápežské sociálne encykliky. Významnou humanitnou akciou bolo vybudovanie sociálneho domova rehoľou saleziánov v robotníckej štvrti Kopánka v Trnave. Prospešnú činnosť vykonávala tiež tzv. „Kancelária chudobných grátis“, poskytujúca sociálno-poradenskú činnosť. Sociálno-charitatívne akcie mali zabezpečiť zlepšenie sociálnych pomerov chudobných vrstiev slovenského obyvateľstva. V závere mô-

obrozením budúcnosti národa“. (LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny V*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2012, s. 198 – 199).

⁴⁵ LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny V*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2012, s. 198 – 199.

⁴⁶ MALATINSKÝ, Michal. Legislatívne aspekty populačnej politiky Slovenského štátu (1939 – 1945). In *Právne historické studie*. Praha : Karolinum, 2016, č. 45/2, s. 108 – 109. [online]. [cit. 2017-09-24]. Dostupné na internete: http://www.cupress.cuni.cz/ink2_stat/dload.jsp?prezMat=68980.

⁴⁷ Napr. FIALOVÁ, Ludmila. Vývoj sňatečnosti v Československu v letech 1918 – 1988. In *Historická demografie*, 1992, roč. 16, č. 16, s. 122.

⁴⁸ MALATINSKÝ, Michal. Legislatívne aspekty populačnej politiky Slovenského štátu (1939 – 1945). In *Právne historické studie*. Praha : Karolinum, 2016, č. 45/2, s. 108. [online]. [cit. 2017-09-24]. Dostupné na internete: http://www.cupress.cuni.cz/ink2_stat/dload.jsp?prezMat=68980.

žeme konštatovať, že Katolícka cirkev sa počas existencie prvej Slovenskej republiky významnou mierou podieľala v sociálno-spoločenských, výchovno-vzdelávacích a kultúrnych sférach spoločnosti.

RESUMÉ

Vznik prvej Slovenskej republiky významným spôsobom upevnil aj postavenie Katolíckej cirkvi, s ktorým sa spojila aj veľká časť jej biskupov a kňazov. Napriek kritickému vnímaniu určitých krokov režimu, ako boli perzekúcie židovských spoluobčanov a sporom s niektorými predstaviteľmi vládnej moci, sa katolícki biskupi väčšinou stotožnili s myšlienkou slovenskej štátnosti. Pozitívnu úlohu zohrala Katolícka cirkev v upevňovaní národných a kresťanských tradícií zdôrazňujúc kresťanské princípy, čím bojovala proti šíriacim sa ateistickým teóriám a bránila ich etablovaníu sa v spoločenskom živote slovenského obyvateľstva.

Významné postavenie Cirkvi bolo v náboženskom, spoločenskom, kultúrnom a politickom živote spoločnosti. Jednou z prioritných oblastí Katolíckej cirkvi bolo školstvo. Rozmach cirkevných aktivít bol vo vydávaní kníh a časopisov, vedeckej a charitatívnej činnosti, ktorú uskutočňovala prostredníctvom Ústrednej Karity na Slovensku. Viaceré katolícke rehole pôsobili v sociálno-charitatívnej a zdravotníckej činnosti. Spolupráca Katolíckej cirkvi a štátu sa uskutočňovala aj prostredníctvom stravovacej pomoci, akým bola stravovacia pomoc, tzv. „polievková akcia“. Stravovacie (polievkové) akcie organizovali tiež ženské spolky ako Živena a Katolícka jednota žien; sociálno-charitatívnu činnosť rozvíjala tiež Mariánska kongregácia. Prostredníctvom takýchto sociálnych a charitatívnych akcií sa malo zabezpečiť zlepšenie stravovania pre najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva. Jednou z najnaliehavejších sociálnych otázok na Slovensku bol robotnícky problém. Robotníci a robotníčky patrili medzi najzanedbávanejšie skupiny obyvateľstva. Ťažkej sociálnej situácii čelili robotníci v zbrojovkách, v niektorých priemyselných centrách priviedla finančná núdza niektoré robotníčky k prostitúcii. Predstavitelia Katolíckej cirkvi si uvedomovali, že z hľadiska apoštolátu nevykonali v tejto oblasti všetko potrebné. V apríli 1940 bolo založené Združenie katolíckych robotníkov, ktorého cieľom bola mravná a náboženská výchova robotníkov a obrana ich kultúrnych a sociálnych záujmov v zmysle katolíckych zásad s dôrazom na pápežské sociálne encykliky. Prostredníctvom Ústrednej Karity na Slovensku realizovala Katolícka cirkev svoju sociálno-charitatívnu činnosť.

SUMMARY

Founding the first Slovak Republic stabilized position of Catholic Church in society. Consequently great amount of its bishops and priests was connected with a new country. Despite the critical perception of individual steps of the regime such as persecution of Jewish citizens, arguments with some representatives of the gover-

nment, the Catholic bishops were mostly identified with idea of Slovak statehood. Catholic Church played a positive role in keeping national and Christian traditions. Emphasizing Christian principles it fought against expanding atheistic theories as well as their entrenching in social life of Slovak citizens.

The Church had an important position in religious, social, cultural and political life of the society. One of its priorities was education. Expansion in Church activities was in publishing books, issuing magazines, scientific and charitable activities which were carried out through Central Karita in Slovakia. Many religious orders took part in socio-charitable and health care activities. Catholic Church cooperated with the government even through meal help, so called “soup project”. Meal (soup) projects were organized even by women groups such as Živena and Katolícka jednota žien (Catholic Unity of Women); socio-charitable activities were practiced even by Marian Congregation. Improving meal service for the poorest groups of people should have been provided by such social and charitable activities. One of the most urgent issues in Slovakia was a workers issue. Workers belonged to one of the most neglected groups of inhabitants. Workers in armory factories faced to hard social situation. In some industrial centers financial poverty forced some female workers to prostitution. Representatives of Catholic Church realized that it had not been done everything necessary in that case to prevent it. In April 1940 Združenie katolíckych robotníkov (Association of Catholic Workers) was founded. Its goal was to educate workers in ethical and religious way and to protect their cultural and social interests within Catholic principles emphasizing Papal Social encyclical. Catholic Church carried out its socio-charitable activity through Central Karita in Slovakia.

Adresa autora:

PhDr. Marek KRUPSKÝ, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail:marek.krupsky@gmail.com

POHĽAD NA OSUDY SLOVÁKOV ODVLEČENÝCH DO PRACOVNÝCH TÁBOROV GULAG V ZSSR

Cyril Hišem

A VIEW OF THE FATE OF SLOVAKS DRAGGED INTO THE GULAG LABOR CAMPS IN THE USSR

Abstract: The Soviet army treated the inhabitants of Slovakia as a defeated country. Deportees from Slovakia were a cheap labor force to restore the destroyed USSR. Most deported were men, former soldiers of the Slovak army, political, state and economic agents of the Slovak state; sometimes just as accidentally, on the basis of giving, sometimes even without undue justification. In Slovakia, the NKVD had several collection points where they were interned until they were transferred to other camps and prisoners - GULAG. The Gulags (Glavnoje Upravlenje Lagerej) is the name for the forced slave camps in the former USSR, in which many were forced to take off. In Gulago, hard living and working conditions were in the non-human conditions (from frosty frost to desert heat). Minimal medical care, poor diet, liquidation, frequent death.

Attempts to repatriate withdrawals were initially bound by the Czechoslovakia and the USSR. Data on the number of people pulled apart (from 7 to 120 thousand). Upon return, heavy and complicated personal and property conditions were awaiting withdrawal. In Gulago, Mons were also imprisoned. Jozef Števek (1896-1978) and Vendelin Javorka SJ (1882-1966). The deportation of the civilian population was recognized after 1989 as a crime of Communism.

Keywords: Gulag, Prison, Communism, Deportation, Repatriation, Rehabilitation, Mons. Jozef Števek, Vendelin Javorka SJ.

Úvod

Pri oslobodzovaní Slovenska sa Sovietska armáda voči obyvateľom správala ako k porazenej krajine. Nepriateľsky, bezohľadne, násilnícky a zversky (proces blahořečenia Anky Kolesárovej, ktorú dňa 22. novembra 1944 zastrelil sovietsky vojak, ktorý ju chcel predtým znásilniť). Tradované sú slová „davaj časy“ hodinky a „davaj vodku“.

A pritom sa na sovietskych vojakov čakalo ako na spásu, a to nielen v bývalom Československu. Aké však bolo ich prekvapenie, keď sa na jeseň 1944 zjavili prví vojaci na východe republiky a správali sa neľudsky. V chalupách rabovali a vyhadzovali periny oblokmi na ulicu. Ľuďom nadávali do buržujov a kulakov, čo si žili v prepychu, kým oni bojovali.¹

Až po prechode frontu začali na území Slovenska bezpečnostné orgány politickej polície ZSSR zatýkať rôzne osoby a deportovať ich do gulagov ZSSR. Nedodržovali sa žiadne dohody, ktoré boli predtým podpísané (8. mája 1944 v Londýne). Na Slovensku bol deportáciami najviac postihnutý východ, sever a juh Slovenska. Menej stred a západ.

Deportácie zo Slovenska schválilo vedenie ZSSR a Stalin už v septembri 1944. Občania Slovenska boli lacnou pracovnou silou na obnovu zničeného ZSSR, do baní, lesov, poľnohospodárstva, priemyslu, na stavby, do hút. Deportáciami sa likvidovali potenciálni odporcovia nastupujúcej moci KSČ, likvidovala sa inteligencia, sovietsky režim si ich prácou odôvodňoval reparácie za zničenú krajinu slovenskou armádou a platbu za oslobodenie.

Obvinenia

Najviac deportovali mužov, len niekoľko žien. Bolo to aj z toho dôvodu, že vojnou zničený Sovietsky zväz potreboval na obnovu mužov. Boli to predovšetkým občania maďarskej a nemeckej národnosti. Spomedzi Slovákov internovali bývalých vojakov slovenskej armády, politických, štátnych a hospodárskych činiteľov Slovenskej republiky. Mnohých občanov zavliekli na základe falošných udaní, alebo bez udania akéhokoľvek dôvodu. Zvláštnu skupinu odvečených tvoria občania ruskej národnosti, emigranti po revolúcii v roku 1917, rusínski politickí predstavitelia Podkarpatskej Rusi a vzdelanci. Týchto vyhľadávali orgány NKVD, ale po roku 1948 iniciatívu prevzala čs. štátna bezpečnosť. Sovietska strana ich preberala a internovali ich v najťažších táboroch v ZSSR.² Dôvody odvečenia boli rôzne. Napr. v zozname zaistených z mesta Ružomberok je uvedené, že: „Július M. – údajne bol udavačom gestapa, Oľga R. – údajne mala vysielачku vo svojom dome, Jozef H. – údajná spolupráca s Nemcami (udavačstvo), Lambert H. – nie je známa príčina, ani sa nedala zistiť, Eugen Š. – pre údajné ale nezistené podporovanie Nemcov, Alojz Č. – údajne pre spoluprácu s Nemcami v služobnej veci, Ondrej M. – osobná pomsta od ľudí, ktorí sa chceli dostať na jeho miesto.“ Po návrate menovaných ani v jednom prípade nebolo preukázané ich údajné previnenie.³

¹ JUŠČÁK, Peter. *Odvlečení*. Bratislava : Kalligram 2001, s. 19.

² <http://www.jusak.com/gulag/gulag-texty/odvleceni/>.

³ BORONĚ, Ladislav. Násilne odvečení do Sovietskeho zväzu. In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : VMV 2001, s. 337 – 345.

Mnohokrát šlo o internovanie a následné deportácie celých skupín ľudí. Takéto skupiny najprv zvolali napr. na opravu mostov a ciest a potom násilne zatkli vojaci sovietskej armády a pod hrozbou zbraní ich deportovali do ZSSR. Dôvodom odvláčania bol aj politický revanš napr. na členoch povstaleckej Demokratickej strany, snaha zbaviť sa ľudí a zmocniť sa ich majetku, likvidácia svedkov vojnových zločinov, arizácií, vyvážania Židov, nacionalizmus voči občanom inej národnosti (najmä slovenským Maďarom a Nemcom), likvidácia antikomunistickej inteligencie.

Deportovaní boli formálne odsudzovaní najmä za vymyslené priestupky alebo zločiny proti sovietskej armáde, za špionáž, diverznú činnosť proti sovietskej armáde, za dezercie, členstvo v Hlinkovej garde alebo za pomoc nemeckej moci. Súdili ich trojčlenné vojenské tribunály SMERŠ-u bez praktickej možnosti obhajoby.⁴

Zatknutia a výsluchy

Tradičné zatknutie opisuje Solženicyn takto: To sú ešte aj trasúce sa ruky, ktoré zbierajú veci pre odvádzaného: súpravu bielizne, kúsok mydla, dačo pod zub a nik nevie, čo treba, čo sa smie a aké je najvhodnejšie oblečenie, pričom operatívni pracovníci súria a zahriakujú: „Nič netreba. Tam mu dajú jesť. Tam je teplo.“ (Všetko je klamstvo. Ale súria, lebo sa boja.)⁵

Niekoľko svedectiev od P. Juščáka:⁶ V Radačove, v dedinke neďaleko Prešova, zatýkali vojaci NKVD občanov. Chodili po dedine s mennými zoznamami a zatvárali ľudí do ovčince veľkostatkára Gejzu Hedryho. Očití svedkovia tvrdili, že takéto zoznamy videli v rukách príslušníka NKVD, boli napísané ceruzou na kúsok papiera. Z neveľkej dedinky Radačov transportovali do ZSSR dvanásť občanov. Bol medzi nimi Jozef Števek zo Štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Prešove, riaditeľ Rímskokatolíckej ľudovej školy vo Svinnej Viktor Tabiš. Dvaja občania Radačova zomreli v lágri.

V októbri sme zistili, že udavačom bol Ondrej K. z obce Veľaty, ktorý za úplatok jedného barana, jednej deky a páru čižiem vymyslel príhodu, oznámil ju na OV KSS v Trebišove a títo ďalej na sovietsku komandatúru.

„Otec bol kolesárskym majstrom a prekážal vtedajším mocipánom v mestečku. Odvlečený bol preto, aby sa členovia strany bezplatne zmocnili jeho majetku, rozobrali stroje a zariadenia...“ Viola G., Kráľovský Chlmec.

V rodinnej kronike píše zúfalá manželka prednostu pošty, ktorého poslal na smrť jeho vlastný podriadený, tupý a chamtivý človek. Pravdaže, udavači boli celkom pragmatickí. Bezcitní, bezohľadní, zlovoľní ľudia, ktorí sa neštítali ani najväčšej podlosti.

⁴ DANÁŠ, Kornel. *V pazúroch NKVD*. Bratislava : SANO, 1995, s. 7.

⁵ SOLŽENICYN, Alexander. *Súostrovie Gulag I*. Bratislava : TATRAN, 1991, s. 16.

⁶ JUŠČÁK, Peter. *Odvlečení*. Bratislava : Kalligram 2001, s. 28, 30, 36, 44, 78, 85.

V polovici júla 1945 prechádzal cez Nové Zámky transport nemeckých a maďarských vojnových zajatcov, ktorých eskortovali vojaci ČA. Ján P. z Partizánskeho bol zvedavý, čo sa to vlastne deje, a ponevierať sa okolo stanice. Oslovil ho dôstojník ČA, pýtal sa, či je vojak. Keď dostal zápornú odpoveď, povedal, že to prešetrí a odviezol ho na veliteľstvo. Jeho protesty boli márne. Zaradili ho medzi eskortovaných zajatcov do rumunskej Konstance. Odtiaľ loďou na Ukrajinu a do Donbasu...

Jozef M. zo Sabinova sa previnil tým, že odmietol bojovať proti ZSSR, preto bol nemeckým vojskom zajatý a odvlečený na nútené práce do Nemecka, do pracovného tábora Bad Orbu. Tu bol do konca vojny – spolu 6 mesiacov. Ďalší osud bol rovnaký ako tisíce iných: „Pri návrate domov v maďarskom Salgotariane ma chytili na stanici bez dokladov vojaci NKVD a zaradili do transportu. S ostatnými zajatcami som bol odvlečený do ZSSR do tábora Bakšajov, Torfová oblasť. Bol som tam celých 9 mesiacov.“

Výsluchy prebiehali podľa sovietskeho vzoru. Okamžite po zatknutí sa začalo aktívne spracúvanie uväzneného. Najprv iba ústne, so zachovaním istej dávky úctivosti, potom s krikom a nadávkami, ponižovanie a urážky, pľuvanie do tváre, ľahké údery, posmešky... A tak plynul deň za dňom, noc za nocou. Potom prišlo takzvané umývanie mozgu. Vyšetrovatelia sa striedali, väzeň stál, príp. v lepšom prípade sedel. A to celé dni a noci.⁷

Zaujímavé sú svedectvá o výsluchoch. Občanov nemeckej a maďarskej národnosti vypočúvali spôsobom, ako keby sama národnosť mala trestuhodný podiel na fašistickom vojnovom besnení. Netreba pripomínať, že skutoční vinníci a kolaboranti nečakali, kým si ich po prechode frontu všimnú príslušníci NKVD, a boli dávno za hranicami. Prostí občania, jednoduchí ľudia, politicky nijako neangažovaní nemali potuchy o kolektívnej vine valiacej sa na ich nič netušiace hlavy. Výsluchy sa niesli presne v tomto duchu. Tlmočníci boli skôr výnimkou ako pravidlom a podľa svedectiev sa výsluchy často konali pod psychickým a fyzickým nátlakom, s vyhrážkami i priamym vydieraním. Internovaní mnohokrát podpísali netušiac obsah spísanej výpovede.⁸

Zberné tábory

Na Slovensku malo NKVD niekoľko zberných miest, kam sústredovali internovaných, predtým ako ich previezli do ďalších táborov a väzníc. Levoča, Poprad boli určené spišským Nemcom, Košice slovenským Maďarom, v Prešove bola väznica preplnená internovanými zo širokého okolia. V Humennom bol veľký zberný tábor pre trať. Internovaných viedli nielen do Humenného, ale aj do Nového Saczu,

⁷ MEDVEDEV, Roj. *Stalin a stalinizmus historické črty*. Bratislava : OBZOR, 1990, s. 158.

⁸ JUŠČÁK, Peter. *Odvlečení*. Bratislava : Kalligram, 2001, s. 97.

Osvienčimu, Samboru. Samborská cesta – tak nazvali pochod smrti obyvateľov Kráľovského Chlmca a okolia, ktorých eskortovali peši v zime v krutých mrazoch do poľského Samboru. Tí, ktorí prežili, umierali neskôr doma od útrap a vysilenia. Hovorili im, nebojte sa, idete do pekla.⁹

Gulagy

Do širšieho povedomia svetovej verejnosti vstúpili komunistické lágre v roku 1972, keď popredný ruský spisovateľ Alexander Solženicyn publikoval rozsiahlu prácu *Súostrovie Gulag*.¹⁰ Po rozpade červeného impéria nasledovali desiatky ďalších štúdií a pamätí bývalých väzňov. Napriek tomu sa dodnes nájdu milióny ľudí, a to nielen v krajinách bývalého ZSSR, ktorí by najradšej popreli, že sovietske koncentračné tábory vôbec existovali. A ak áno, tak boli určené výlučne pre zlodejov, vrahov, trockistov, fašistov, vlasovcov a ďalších zločincov.¹¹

Odhalenie pomerov v sovietskych väzniach a koncentračných táboroch, paradoxne, nemalo nejaký podstatný vplyv na ľavicové zmýšľanie v Európe a nijako mimoriadne nepohlo ani verejnou mienkou. Opisované hrôzy boli pre kultivovanú spoločnosť také nepredstaviteľné, že sa javili skôr ako ohováranie, nie ako každodenná sovietska realita. Preto sa mohlo stať, že časť európskych ľavicových intelektuálov s nadšením písala o sovietskej skutočnosti, ktorú neskôr poznali z potemkinovských obrázkov.¹² Dobré to vystihol Solženicyn: „Ach, slobodymilovní „ľaví“ myslitelia Západu! Ach, ľaví labouristi! Ach, pokrokoví americkí, nemeckí, francúzski študenti! To všetko vám nestačí. Ani táto kniha na vás nijako nezapôsobí. Až potom pochopíte všetko, keď po príkaze „Ruky za chrbát!“ sami vstúpite na naše Súostrovie“.¹³

Gulagy je pomenovanie pre tábory nútenej otrockej práce v bývalom Zväze sovietskych socialistických republík (ZSSR), do ktorých boli mnohí násilím odveľčení. Skratka G.U.Lag znamená Hlavná správa táborov (Glavnoje Upravlenje Lagerj), neskôr sa rozšírilo na pomenovanie celej siete takýchto táborov v celom ZSSR. Prvé gulagy vznikali v Rusku už po prevrate v novembri 1917 (tzv. Veľká októbrová socialistická revolúcia), v ktorom sa k moci dostala Všeľvazová komunistická strana bolševikov Ruska (VKSb) na čele s Leninom a Trockým, neskôr Stalinom. Mali ráz trestaneckých táborov. Vznikli ako tábory na sústreďenie, vykorisťovanie a likvidáciu oponentov komunistického režimu. Viac-menej organizovaný trestanecký systém sa však začal budovať až začiatkom dvadsiatych rokov. V tom čase sa

⁹ JUŠČÁK, Peter. *Odveľčení*. Bratislava : Kalligram 2001, s. 105.

¹⁰ Preložená a publikovaná na Slovensku v roku 1990. Ide o rozsiahle trojzväzkové dielo, ktoré podrobne opisuje situáciu v Sovietskom zväze. Jednotlivé časti majú I. – 376 strán, II. – 328 strán a III. – 408 strán. SOLŽENICYN, Alexander. *Súostrovie Gulag*. Bratislava : TATRAN, 1991.

¹¹ KLUBERT, Tomáš. *Gulag*. In www.impulzrevue.sk/article.php?101.

¹² JUŠČÁK, Peter. *Odveľčení*. Bratislava : Kalligram 2001, s. 10 – 11.

¹³ SOLŽENICYN, Alexander. *Súostrovie Gulag III*. Bratislava : TATRAN, 1991, s. 392.

začalo vypracúvať aj príslušné zákonodarstvo. Režim politických väzňov bol na začiatku dvadsiaty rokov pomerne mierny. Mohli si nechať odev, knihy, písacie potreby...¹⁴

Počas druhej svetovej vojny boli strediskami vojnovej výroby a za stalinského teroru a po roku 1945 mali ráz koncentračných táborov nútených prác pre vojnových zajatcov, odporcov stalinizmu a násilne odvečených. Gulagy sa nachádzali po celom území ZSSR, najmä však popri tzv. Transsibírskej (železničnej) magistrále, popri Bajkalsko – amurskej magistrále. Celkovo po celej Sibíri, pri tzv. „stavbách socializmu“ – kanáloch, priehradách, elektrárnach, prístavoch, baniach, hutách a v lesoch. Československí občania boli deportovaní do približne 70 takýchto táborov.

Životné a pracovné podmienky v gulagoch

Boli hrozné. Ľudia bývali po desiatkach a stovkách v jednoduchých budovách – barakoch v primitívnych hygienických podmienkach. Lekárska starostlivosť bola minimálna až žiadna. Strava bola na pokraji fyzického prežitia. V táboroch vládla kriminalita, násilie, okrádanie a šikanovanie. Pracovné podmienky boli doslova otrocké – tvrdá manuálna práca s minimom strojov, nekvalitné pracovné oblečenie, obuv a náradie. Pracovalo sa v podmienkach od treskúcich mrazov za polárnym kruhom až po horúčavy v oblastiach sovietskej strednej Ázie. Ľudia trpeli podchladením, omrzlinami, neliečenými chorobami a zraneniami, či tropickými chorobami ako malária a týfus. Mnohí zomierali v dôsledku pracovných úrazov a epidémií. Život v gulagoch sa podobal režimu v bývalých nacistických koncentračných táboroch, no s tým rozdielom, že nešlo o vyvražďovacie tábory, ale tábory pri pracovných objektoch a zariadeniach alebo stavbách. Tábory boli obohnané plotom so strážnymi vežami a reflektormi, strážené vojakmi so psami. Útek bol prakticky nemožný – drsná príroda, žiadna doprava, kontroly, nedostatok jedla, neznalosť terénu a často i miesta „pobytu“. Pokusy o útek sa kruto trestali.

V táboroch sa nevedela nijaká evidencia. Väzni mali aspoň svoj väzenský odev, tam sa nosilo to, v čom prišli. Z niektorých chlapov len tak viseli franforce roztrhaného odevu. Evidovali ich len ako pracovný kolektív. Ako opisuje Kornel Danáš vo svojej knihe *V pazúroch NKVD*, tak každé ráno pred nástupom do práce i po príchode do tábora ich nahnali na ploščaď medzi barakmi a urobili previerku. Stali si do radu po štyroch. Prišiel dežúrny, porátal štvorice.¹⁵

¹⁴ MEDVEDEV, Roj. *Stalin a stalinizmus historické črty*. Bratislava : OBZOR, 1990, s. 161.

¹⁵ DANÁŠ, Kornel. *V pazúroch NKVD*. Bratislava : SANO, 1995, s. 53.

Niekoľko svedectiev¹⁶

Hneď po prvých kontaktoch so sovietskou mocou bolo internovaným jasné, že sa prepadli do pekla primitívneho bezprávneho systému. Sám režim v štáte spočíval v krutom diktáte akejsi zvrátenej filozofie rovnosti. Jej presah do táborov bol celom logický. Tábory vznikli, aby splnili tri základné úlohy, napísal Kiselev-Gromov: Izolovať tzv. triednych nepriateľov, využívať ich bezplatnú pracovnú silu a po vyčerpaní ich schopnosti podávať výkony, v tichosti väzňov likvidovať... Rovnosť v sovietskom ponímaní sa teda vzťahovala na rovnosť byť zomletým v mlyne smrtiacej mašinérie. Tento rozmer sovietskej rovnosti pocítili československí občania na vlastnej koži každý deň pod hlavňami samopalov. V lágri sa rovnosť zúžila na povinnosť pracovať a právo kedykoľvek zomrieť.

Zaznelo rozhodnutie majorky: Prvá, druhá, tretia, OK... Prvá kategória šla do bane, druhá do železiarní, tretia s lopatami na odpratávanie snehu, OK do kuchyne. OK znamená ohne Kraft, čiže bez sily. Takto kategorizovali väzňov v nemeckých koncentrákoch a títo bolševici to od nich prevzali ešte aj s nemeckou skratkou.

V lágri Nuzal boli podmienky, ako ich popísal Imrich G.: „Jedlo – ráno polievka zo slaných haringov a 200 gramov chleba. Obed – kašovitá polievka, večera – nič. Dávky malé, kvalita zlá. Ubytovali ich v drevených barakoch s poschodovými pričňami, spali na holých doskách bez prikrývky, ako podhlavník poslúžili topánky. Baraky boli zavšivavené, s plošticami. V tábore obohnanom ostnatým drôtom bola stráž.

Podľa svedectiev odvlečených, podľa opisu podmienok v jednotlivých táboroch možno usudzovať, že do Donbasu internovali takzvaných obyčajných, netrestaných mužov a ženy, ktorým nemohli dokázať nič zvláštne, žiadne previnenie, kolaboráciu či akékoľvek zločiny. Súdci podľa podmienok v ostatných táboroch, v Donbase bol najmiernejší režim, hoci používať výraz „najmiernejší“ je predsa len priodvážne, ak si uvedomíme tisíce obetí od hladu, chorôb, zimy, vysilenia. Takže skôr by mu pristal termín najmenej prísny alebo najmenej brutálny. Na prácach v Donbase šlo skôr o plnenie noriem, ako o bezohľadnú likvidáciu vysilených „nepriateľov“.

Láger v Donbase bol obohnaný niekoľkonásobným ostnatým drôtom, v rohoch boli strážne veže so strelnicami. Keď sa väzeň priblížil k plotu, bez výstrahy strieľali. Bývali v drevených barakoch, v jednej miestnosti 30 – 40 chlapov. Spočiatku spali na zemi, neskôr na drevených pričňoch. V zime bolo v izbe aj – 30 stupňov Celzia, v lete zase neznesiteľné horúčavy. Zlá strava mala za následok, že mnohí väzni zomierali od vyčerpania a podvýživy. V zime ukladali mŕtvoly na hromadu v jednom prístrešku, a keď povolili mrazy, nakladali ich na nákladné autá

¹⁶ Spracované podľa JUŠČÁK, Peter. *Odvlečení*. Bratislava : Kalligram 2001, s. 122, 125, 126, 132-134, 181.

a vyvážali na skládku odpadu z bane. Tam ich postupne zasypával odpad z bane. V lete ich zahrabávali tým istým spôsobom hneď, ako zomreli.“ Oskár S., Spišská Belá.

Pracovali v špine, ale vody na umytie bol nedostatok – norma na umytie bola pol litra vody pre šiestich chlapov. Z nedostatku hygieny a stravy trpeli všelijakými chorobami, najmä úplavicou a črevnými katarmi. Všetko sa liečilo hypermangánom, pretože iný liek nemali. Keď niekto chcel po roku 1989 odškodnenie za poškodenie oka, nastali problémy, pretože žiaden doklad o poškodení zdravia v lágri nedostal.

Správanie strážnych k internovaným, to je naozaj samostatná kapitola. Vyplyvalo z niekoľkých rovín chápania postavenia internovaných. Hneď prvou rovínou bola vsugerovaná predstava, že internovaní sú napospol fašistickí zločinci a vrahovia, čo, pochopiteľne, nebola ani len vzdialená pravda. Druhou rovínou bola základná povinnosť strážnych – dozerať na väzňov a v prípade potreby strieľať. Ďalšou nezanedbateľnou rovínou bola aj utkvelá predstava, že každý internovaný, zajatý, väznený je niečím vinný, keď ničím iným, tak potom tým, že tam vôbec je. Systém prevrátených hodnôt často zamieňa poradie príčin a následkov, preto sa v diktátorskom režime často stáva, že už samo pykanie za imaginárny trest je vinou, nie vina skutočná či domnelá. Skrátka – vinný nie je ten, kto spáchal zločin, vinný je ten, kto je za mrežami.

Čo k tomu dodať? Jedna z nespočetných „bazilík“ dobre živej policajnej štátnej moci, ktoré v úzkej spolupráci s trestaneckými tábormi pohltili nikým nezistené ani odhadnuté množstvo najdrahších príbuzných, horko oplakaných a pochovaných bez truhly, bez kríža, bez kňaza, bez pokropenia jamy...¹⁷

Mnoho z ľudí sa už nikdy nevrátilo. Ich telá sú roztratené po celom Rusku. Ich smrť má byť mementom pre človeka.

Návraty – repatriácie

Československá vláda už od mája 1945 rokovala so sovietskou stranou o repatriácii odvlečených občanov späť do ČSR. Rokovania sa neochotou sovietskej strany úmyselne naťahovali. Ani do konca roka 1945 nedokázali sovietske orgány vypracovať zoznamy odvlečených československých občanov. Stovky rodín tak zostávali bez svojich živiteľov. ZSSR vyhovovalo, že tisíce našich občanov mohli tak otrocky vykorisťovať v lágroch. V roku 1946 sa menšia časť odvlečených pomaly vracala domov. V lete 1946 dokonca o repatriáciách rokoval v Moskve predseda československej vlády Klement Gottwald. Koncom roka 1947 prichádzali prvé transporty zo ZSSR. Po smrti Stalina v marci 1953 bola vyhlásená amnestia a návraty trvali až do roku 1956, po čiastočnom odhalení a odsúdení stalinských zločinov.

¹⁷ KOŠŮT, Ján. *Cez červený očištec*. Bratislava : SANO, 1995, s. 17.

Československá vláda sa v podstate zriekla svojich odvedených občanov nemeckej a maďarskej národnosti. Gottwaldovi úradníci, napokon i on sám, vyhlásili, že v ZSSR žiadnych väzňov nemajú, občanov nemeckej národnosti vracali do sovietskej zóny v Nemecku. Len málokto však tam zostal natrvalo, prevažná väčšina sa vrátila späť domov.

„Náš otec sa vrátil v auguste 1948 cez Červený kríž. Oznamovali nám jeho príchod z Margecian, čakali sme ho so sestrou na stanici. Samozrejme, že ho vôbec nepoznala, skôr z neho mala strach. Vyzeral úboho, bol opuchnutý a oblečený do zvyškov uniformy sovietskych a nemeckých vojakov, cez rukáv mal bielu pásku. Asi dva dni po návrate bol predvolaný na bezpečnosť, kde mu pod hrozbami zakázali rozprávať o tom...“ MUDr. Pavol L., Humenné.¹⁸

Kornel Danáš uvádza, že mu mnohí po návrate z pracovného tábora hovorili, že mal vlastne šťastie, keď ho pustili po roku. Teraz, keď od toho času ubehlo takmer pol storočia, sa dozvedám, že veľké množstvo odvedených trpelo v sovietskych táboroch päť i viac rokov.¹⁹

Otrocké práce, utrpenie a smrť stoviek a tisícov našich občanov sú jedným z takýchto doteraz neodčinených zločinov proti ľudskosti.

Počty obetí

Mnohé obeť totalít sú dostatočne spracované. Kým o obetiach holokaustu z radov židovského či rómskeho obyvateľstva, alebo o počte účastníkov Slovenského národného povstania sa slovenská verejnosť od historikov dozvedá konkrétne a presné údaje, údaje o počte našich občanov násilne odvedených do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1955 sa zásadne rozchádzajú.²⁰

Ústav pamäti národa na svojej oficiálnej stránke (www.upn.sk) uvádza počet 7422 v neúplnom zozname deportovaných, odvolávajú sa na autorku knihy *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945 – 1953* Miladu Polišenskú. Zdá sa, že tento zoznam je len torzom skutočného stavu a že mnohé mená sa v tomto zozname ani nenachádzajú.²¹

Ministerstvo spravodlivosti SR – odbor rehabilitácií a odškodňovania v spolupráci už dnes zomrelým Jánom Košútom uvádza počet 6973 odvedených a 524 usmrtených.

Milan Ďurica vo svojej knihe *Dejiny Slovenska a Slovákov* sa však odvoláva na fakty a údaje priamo z obdobia rokov 1944 – 1945, konkrétne aj na výpoveď Dr. Jozefa Mikulu pred kongresovým výborom USA, v ktorej sa uvádza, že iba v pr-

¹⁸ JUŠČÁK, Peter. *Odvlečení*. Bratislava : Kalligram 2001, s. 260 – 261.

¹⁹ DANÁŠ, Kornel. *V pazúroch NKVD*. Bratislava : SANO, 1995, s. 137.

²⁰ <http://www.szcpv.org/10/gulag.html>.

²¹ POLIŠENSKÁ, Milada. *Čechoslováci v gulagu a čs. diplomacie 1945 – 53*. Praha, Bratislava 2006.
<http://www.upn.gov.sk/obdobie-1945-1989/zoznam-osob-odvlečených-do-gulagov/>.

vom mesiaci po obsadení, Sovietsi odviekli 38 000 Slovákov. NKVD spolu so sov. vojskom na našom území robili "očisťovacie" akcie: Od októbra 1944 do júna 1945 takto deportovali do ZSSR 40 000 až 60 000 slovenských občanov.

JUDr. Dárius Rusnák, ktorý túto otázku študoval v Moskve, zistil že v archívoch NKVD je evidovaných 69 000 občanov zo Slovenska zajatých na Slovensku a odvečených do ZSSR (1944 – 1945). Vladimír Bystrov vo svojej publikácii *Únosy československých občanů do Sovětského svazu* hovorí o 60 až 120 000 občanoch odvezených zo Slovenska.²²

Kde je pravda? Údaje sa môžu rozchádzať najmä v definícii nášho územia. Do neho patrila Podkarpatská Rus, množstvo našich občanov maďarskej a nemeckej národnosti, ku ktorým sa po vojne nik nehlásil.

Po návrate

Po návrate čakali odvečených ťažké a komplikované osobné i majetkové podmienky. Ich majetok, domy, polia boli často zničené, spustnuté alebo rozkradnuté. Mnohí ich rodinní príslušníci už zomreli. Bez financií nemohli začať gazdovať a práce v zamestnaniach a fabrikách bolo málo. Navyše si niesli biľag nepriateľov komunistického režimu, ktorý vládol v ČSR a na Slovensku od roku 1948, keďže sa na konci vojny stali zajatcami spriateľeného ZSSR. Preto ich často preverovali úrady, nemohli si zohnať prácu, trpeli chorobami a sledovala ich tajná polícia ŠtB. Pod týmto psychickým tlakom mnohí predčasne zomierali.

Kňazi v Gulagoch

Akú dôležitú úlohu v beznádeji pracovných táborov zohrávalo slovo kňaza, o tom rozprával Július Herbst z Košíc. „V lágri sa vytvárali združenia podľa národností, a potom si väzni navzájom pomáhali. Naši kňazi, ktorí trpeli s nami, nám boli oporou. Bol medzi nami nenápadný starší pán, ktorý vojenčil už v prvej svetovej vojne. Vedeli sme, že je to katolícky kňaz, profesor náboženstva na gymnáziu v Košiciach. V lágri sa stal našim duchovným. Tešil nás, spovedal počas prechádzky po tábore dvore, delil sa s nami o posledný krajec chleba alebo štipku tabaku – machorky. Zopatruoval chorých, pochovával mŕtvych. Práce mal veľa, veď umieranie bolo na dennom poriadku. Mŕtvych sme pochovávali pod haldy hlušiny, pretože kopať hroby sme už nevládali. Kňaz mal so sebou modlitebnú knižku Prameň z Boha. Z nej nám čítal, dôvernejším aj požičal. Ku mne mal dôveru, bol mojím vychovávateľom už počas gymnaziálnych štúdií. Spal som na zemi vedľa neho. Kládol mi na dušu, aby som všetko dal na verejnosť. Zachoval sa ako pravý kňaz v pekle stalinského lágra. Volal sa Ján Števek. Ďalší kňazi, ktorí nám nezištne pomáhali slovom i skutkom, boli otec Kizák z Prešova a gréckokatolícky kňaz otec Bučko. Až teraz

²² <http://www.szcpv.org/10/unosy.pdf>.

môžem tlmočiť a naplniť prosbu našich kňazov a oznámiť všetkým, ktorí pod donbaskými haldami majú svojich blízkych, že mŕtvych sme pochovávali s náležitou kresťanskou úctou a obradom. Koľko mŕtvych našincov leží pod haldami, to už nik nespočíta. V noci dookola svietili desiatky a desiatky veľkých svetelných štvorcov – stalinských lágrov, desiatky, stovky, tisícky lágrov.“ Spomínal si Július Herbst.²³

Mons. Jozef Števek a Vendelín Javorka SJ

V krátkosti sa chceme zastaviť pri dvoch rímskokatolíckych kňazoch, ktorí boli väznení v Gulagoch: Mons. Jozef Števek (1896 – 1978) a Vendelín Javorka SJ (1882 – 1966).

V zoznamoch Ústavu pamäti národa sa medzi 7418 osobami nachádza pod poradovým číslom 6518 skomolené meno Štebek, ktoré označuje kňaza košickej diecézy Mons. Jozefa Števeka, ktorý ako jediný z diecéznych kňazov bol deportovaný do ZSSR. Jeho zložka je vedená v archíve AMZV, SSSR 1943 – 60, ZÚ Moskva, k. 22/Vál. zajatci.²⁴

Mons. Jozef Števek sa narodil sa 3. augusta 1896 v Oravskom Bielom Potoku. Za kňaza ho vysvätil košický biskup Augustín Fischer-Colbrie 29. júna 1921 v Košiciach. Keďže bola núdza o slovenských profesorov, hneď pôsobil ako katechéta a profesor slovenčiny. Od januára 1927 bol prefektom v Slovenskom katolíckom konvikte a od roku 1923 inšpektorom katolíckych škôl v Košiciach a neskôr v Prešove. Od roku 1928 pôsobil ako riadny profesor náboženstva na reálnom Gymnáziu v Košiciach a zároveň na rádovom dievčenskom reálnom gymnáziu sv. Uršule v Košiciach (4 hod./týždenne)²⁵ a od roku 1939 v Prešove. Pôsobil aj politicky ako predseda Hlinkovej slovenskej ľudovej strany za okres Prešov – vidiek (okolie) 1941 – 42.²⁶

Počas druhej svetovej vojny pri prechode frontu ho 19. januára 1945 zaistilo NKVD, keďže bol zástupcom riaditeľa Učiteľského ústavu. Riaditeľom učiteľského ústavu bol poslanec slovenského parlamentu Andrej Germuška, ktorého NKVD hľadalo, ale nebol prítomný. A tak odviekli Jozefa Števeka na 14. obvod ruského Donbasu do mesta Jenakiev. Transport trval 2 týždne a bol plný neznesiteľného utrpenia, rovnako aj životné podmienky v Donbase. Mnohí pomreli od smädu už pri transporte. V Jenakieve bývali v tábore o rozlohe 1 – 2 ha a bolo ich tam okolo 2200 zajatých. Števek bol pridelený ako sanitár ku chorým. Slúžil im aj duchovne, hoci omšu celebroidovať nemohol, povzbudzoval najmä mladých, aby vydržali a vrátili sa na Slovensko a podali správy o tom, čo prežili.

²³ JUŠČÁK, Peter. *Odvoľčení*. Bratislava : Kalligram 2001, s. 193 – 194.

²⁴ <http://www.upn.gov.sk/data/publikacie/cechoslovaci-v-gulagu/zoznam-deportovanych.pdf>.

²⁵ XIX. *Výročná zpráva Štátneho československého reálneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1937 – 38*. Košice 1938, s. 11.

²⁶ PEKAR, Martin. Hlinková slovenská ľudová strana a jej činnosť v Šarišsko-zemplínskej župe v rokoch 1939 – 1945. In *Annales historici Prešoviensis 2005*. Prešov : Universum 2005, s. 196 – 214.

Po máji r. 1945, keď Američania prestali dodávať potraviny, sa už aj tak zlá situácia veľmi zhoršila. Ako stravu používali repu aj žihľavu. Jeden bochník nekvalitného chleba si museli na deň rozdeliť štyria chlapi. K tomu dostali aj nechutnú polievku. Stravu dostávali dvakrát za deň. Za rok 1945 ich tam zomrelo asi 900 ľudí. Ak niečoho bol dostatok, tak to bola iba vodka. Števek robil v lágri aj tlmočníka. Vedel dobre nemecky a skontaktoval sa s istým nemeckým kňazom. Počas pobytu v tábore boli časté výsluchy, pričom spisy o osobách mali Rusi zo Slovenska. Veliteľom tábora bol Žid Berkovič.

V decembri 1945 bol Števek prepustený a s ním aj mnohí Slováci. Cez Rumunsko a Maďarsko sa vrátili domov.²⁷

Keď sa vrátil do Košíc, stal sa ekonómom Biskupského úradu. Roku 1948 dostal titul pápežského komorníka (monsignore). Od roku 1950 vykonával funkciu riaditeľa Biskupského úradu v Košiciach²⁸ a bol od 15. februára 1951 aj košickým kanonikom (magister IV.). Miesta boli však vytvorené na nátlak štátnej moci v roku 1951, pretože pôvodné miesta boli ešte obsadené.²⁹

Po smrti biskupa Jozefa Čárskeho dňa 11. marca 1962 povstala otázka voľby kapitulného vikára, ktorého úlohou je viesť diecézu v čase biskupskej vakancie a voľba nového biskupa. Pracovníci podnikli už skôr kroky, ktoré urobili ešte za života Čárskeho. Dňa 1. 3. 1962 predložili návrh na schválenie Štefana Onderka za budúceho kapitulného vikára. Východoslovenský krajský výbor KSS však presadzoval za kandidáta na kapitulného vikára Vojtecha Jančáryho. Po intervencii funkcionárov MHKD A. Horáka a J. Lukačoviča bol však preferovaný Onderko, a keď nakoniec Východoslovenský krajský výbor KSS svoj návrh podporujúci Jančáryho stiahol, stal sa Ústredný výbor KSS po intervencii cirkevného oddelenia *Odboru SNR pre školstvo a kultúru*, označil Štefana Onderka za jediného kandidáta na toto miesto. O svojej vôli informovali aj kanonikov, aby ju poznali a podľa toho sa zariadili. Kanonici mali voči nemu výhrady, okrem Jozefa Števeka.³⁰

Onderko sľub zložil v Bratislave do rúk ministra Vasiľa Biľaka, ceremoniálu sa zúčastnili aj Jozef Števek a Vojtech Jančáry.³¹

V zoznamoch Štátnej bezpečnosti bol vedený od 29. októbra 1962 pod registračným číslom 5734. Dňa 28. januára 1964 bol prevedený na pozorovanie. V poznámke na kraji je uvedený text: obnovený. Keďže šlo o nepriateľskú osobu, zostával pre štát podozrivým.³²

²⁷ Kol. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, s. 1352; HIŠEM, Cyril. *Košické presbytérium (1804 – 2006)*, s. 247; ZUBKO, Peter. *Košický veraikon*. Prešov : VMV, 2008, s. 18.

²⁸ ZUBKO, Peter. *Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch (1803 – 2006)*, Prešov : VMV, s. 69.

²⁹ ZUBKO, Peter. *Dejiny Košickej kapituly (1804 – 2001)*, Prešov : VMV, 2003, s. 97, 102.

³⁰ Kolektív autorov. *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I.*, s. 241 – 242.

³¹ *Katolícke noviny*, ročník 77, č. 14/1962, s. 3.

³² Registračné protokoly agentúrnych a operatívnych zväzkov Štátnej bezpečnosti. In <http://www.upn.gov.sk/regpro/zobraz.php?typ=kraj&knih=3&strana=43&zaznam=2383>.

Zlaté kňazské jubileum oslávil v košickom Dóme svätej Alžbety 29. júna 1971. Zomrel 11. decembra 1978 v Košiciach. Za veľkej účasti veriacich a duchovenstva ho 14. decembra pochoval v rodisku spišský kapitulný vikár Štefan Garaj.³³

Vendelín Javorka SJ v roku 1926 odišiel do Ríma, a tam postavil budovu Ruského kolégia. V roku 1934 z poverenia pápeža sa už nachádza v Mandžusku, pretože sa v Číne v tom čase nachádzalo okolo 130 000 ruských emigrantov. Od roku 1939 viedol ako rektor Ruského kolégia formáciu mladých kňazov pre Rusko. V tom čase navštívil i Slovensko. Aj doma podnecoval mladých Slovákov k odvážnej kňazskej evanjelizácii v Rusku. Niekoľko z nich sa aj odhodlalo k príprave pre misiu v Rusku. Po štúdiách niektorých absolventov kolégia chytili v Sovietskom zväze a odsúdili na nútené práce alebo na smrť.

V roku 1941 ho z Ríma poslali do Rumunska. Pastoračne vypomáhal gréckokatolíkom, až kým postupujúca Červená armáda oslobodí Rumunov od Nemcov. Jej armádni ideológovia Javorku zajali a odviekli do Kyjeva. Počas vyšetrovania v Moskve sa NKVD zaujíma o jeho služby v Ríme. Bez súdu ho v januári 1945 vypovedali na 18 rokov do pracovných táborov na Urale. V tom čase už mal 63 rokov. Páter Vendelín pochodil do Stalinovej smrti dvanásť pracovných lágrov. Potom sa mu pozoruhodnou cestou podarilo poslať na Slovensko pohľadnicu s oznámením, že žije.

Koncom roku 1954 sa jeho brat zo Žiliny obrátil na sovietske veľvyslanectvo v Prahe so žiadosťou o repatriáciu brata. Stalinizmus sa vtedy ukázal v Rusku ako omyl. V novej spoločenskej eufórii ho ruské úrady vydali 22. januára 1955 do Československa. Po rokoch sa Vendelín vracia do rodiska v Ružomberku-Černej. Zomrel v marci 1966. Po páde totality bol 1. novembra 1990 výnosom Prezídia sovietskeho ZSSR po smrti rehabilitovaný.³⁴

V pátrovi Javorkovi možno vidieť osobnosť jezuitu, kňaza, otvoreného pre akúkoľvek činnosť, ktorú mu Cirkev zverí. Na akomkoľvek mieste, v akomkoľvek obrade, v akomkoľvek jazyku. Takže je skutočný príklad univerzality. Potom možno vysoko hodnotiť jeho schopnosť prijať misiu, stotožniť sa s ňou. Možno na ňom obdivovať jeho jednoduchosť a apoštolskú horlivosť, totálnu odovzdanosť Kristovi a Cirkvi.³⁵

³³ HIŠEM, Cyril. *Košické presbytérium*. Prešov : VMV, 2003.

³⁴ HUDÁČEK, Milan. *Profil. Jezuita z gulagu*. <https://www.postoj.sk/2806/profil-jezuita-z-gulagu>.

³⁵ BARTKOVIÁK, Jozef. *Rozhovory. Arcib. Cyril Vasiľ o osobnosti jezuitského misionára Vendelína Javorku*. In http://sk.radiovaticana.va/news/2016/05/22/arcib_cyril_vasil%20o_osobnosti_mision%C3%A1ra_vendel%C3%ADna_javorku/1231687.

Rehabilitácie

Deportácie civilného obyvateľstva boli po roku 1989 uznané za zločiny komunizmu. Rehabilitácie sa dočkali odvlčeni do gulagov od roku 1990. Slovenská Národná rada prijala v júli 1991 zákon umožňujúci odškodniť deportovaných civilov, ktorý bol o rok novelizovaný na obdobie 1944 – 53. Na Slovensku vznikla v roku 1991 Slovenská asociácia násilne odvlčených (SANO), ktorá v spolupráci s Konfederáciou politických väzňov Slovenska (KPVS) vytvorila register viac než 6 000 žiadostí odvlčených o odškodnenie. Odškodnenie realizovalo Ministerstvo spravodlivosti SR.

Na záver

V Kravčenkovej knihe *Žil som pod červenou hviezdou* úvodné slovo napísal Martin Lacko. Presne vystihuje dnešný postkomunistický stav. „Šťastnej komunistickej skutočnosti, ako nám bolo sľubované ešte v 80. rokoch, sme sa nedožili. Komunistické impérium s tisíckami jadrových hlavíc a miliónovými armádami sa nakoniec rozsypalo ako domček z karát. V tom čase sme si mysleli, že definitívne zmizli aj jeho praktiky a spoločnosť dosiahla slobodu. Dnes, takmer štvrtstoročie od pádu onoho impéria, však vidíme, že prišli nové, síce menej násilné a menej nápadné, no rafinovanejšie formy manipulácie a ovládania človeka, spoločnosti i celých národov. Nemajú už vojenskú formu, skôr ekonomickú a ideologickú. Počúvame nové neomylné heslá a smernice, len inak zafarbené. Znova sa tu vytvára akési impérium. Znova sa chce niekto veľmi mocný stavať do pozície Boha a ľuďom diktovať, čo je dobré a čo zlé, čo ľudia smú či nesmú hovoriť, čo si majú, resp. nemajú myslieť. Sme konfrontovaní s prevracaním všetkých tradičných hodnôt. Prirodzené sa stáva neprirodzeným, zvrátenosť a deviácia čímisi normálnym. Ideológiu „marx-leninizmu“ akoby vystriedala ideológia neo-marxizmu, ktorej najviditeľnejšími prejavmi je tzv. politická korektnosť a multikulturalizmus“.³⁶

RESUMÉ

Sovietska armáda sa voči obyvateľom Slovenska správala ako k porazenej krajine. Deportovaní zo Slovenska boli lacnou pracovnou silou na obnovu zničeného ZSSR. Najviac deportovali mužov, a to bývalých vojakov slovenskej armády, politických, štátnych a hospodárskych činiteľov Slovenského štátu; niekedy len tak náhodne, na základe udania, niekedy aj bez bezdôvodne. Na Slovensku malo NKVD niekoľko zberných miest, kam sústreďovali internovaných dovtedy, kým ich previezli do ďalších táborov a väzníc - GULAGov. Gulagy (Glavnoje Upravlenje Lagerej) je pomenovanie pre tábory nútenej otrockej práce v bývalom ZSSR, do ktorých boli mnohí násilím odvlčeni. V Gulagoch boli tvrdé životné i pracovné podmienky v neľudských podmienkach (od treskúcich mrazov až po horúčavy púšte). Minimálna lekárska starostlivosť, biedna strava, likvidácia, časté úmrtia.

³⁶ KRAVČENKO, Viktor. *Žil som pod červenou hviezdou*. Bratislava : Post Scriptum, 2012, s. 12.

Počas druhej svetovej vojny boli strediskami vojnovnej výroby a za stalinského teroru a po roku 1945 mali ráz koncentračných táborov nútených prác pre vojnových zajatcov, odporcov stalinizmu a násilne odvedených. Gulagy sa nachádzali po celom území ZSSR, najmä však popri tzv. Transsibírskej (železničnej) magistrále, popri Bajkalsko – amurskej magistrále. Celkovo po celej Sibíri, pri tzv. „stavbách socializmu“ – kanáloch, priehradách, elektrárnach, prístavoch, baniach, hutách a v lesoch. Československí občania boli deportovaní do približne 70 takýchto táborov.

Československá vláda už od mája 1945 rokovala so sovietskou stranou o repatriácii odvedených občanov späť do ČSR. Rokovania sa nechotou sovietskej strany úmyselne naťahovali. Ani do konca roka 1945 nedokázali sovietske orgány vypracovať zoznamy odvedených československých občanov. Stovky rodín tak zostávali bez svojich živiteľov. ZSSR vyhovovalo, že tisíce našich občanov mohli tak otrocky vykorisťovať v lágroch. V roku 1946 sa menšia časť odvedených pomaly vracala domov. V lete 1946 dokonca o repatriáciách rokoval v Moskve predseda československej vlády Klement Gottwald. Koncom roka 1947 prichádzali prvé transporty zo ZSSR. Po smrti Stalina v marci 1953 bola vyhlásená amnestia a návraty trvali až do roku 1956, po čiastočnom odhalení a odsúdení stalinských zločinov.

Československá vláda sa v podstate zriekla svojich odvedených občanov nemeckej a maďarskej národnosti. Gottwaldovi úradníci, napokon i on sám, vyhlásili, že v ZSSR žiadnych väzňov nemajú, občanov nemeckej národnosti vracali do sovietskej zóny v Nemecku. Len málokto však tam zostal natrvalo, prevažná väčšina sa vrátila späť domov.

Snahy o repatriáciu odvedených osôb spočiatku viazli na strane ČSR i ZSSR. Údaje o počtoch odvedených sa rozchádzajú (od 7 až do 120 tisíc). Po návrate čakali odvedených ťažké a komplikované osobné i majetkové podmienky. V Gulagoch boli väznení aj Mons. Jozef Števek (1896 – 1978) a Vendelín Javorka SJ (1882 – 1966). Deportácie civilného obyvateľstva boli po roku 1989 uznané ako zločiny komunizmu.

SUMMARY

The Soviet army treated the inhabitants of Slovakia as a defeated country. Deportees from Slovakia were a cheap labor force to restore the destroyed USSR. Most deported were men, former soldiers of the Slovak army, political, state and economic agents of the Slovak state; sometimes just as accidentally, on the basis of giving, sometimes even without undue justification. In Slovakia, the NKVD had several collection points where they were interned until they were transferred to other camps and prisoners - GULAG. The Gulags (Glavnoje Upravlenje Lagerej) is the name for the forced slave camps in the former USSR, in which many were forced to take off. In Gulago, hard living and working conditions were in the non-human conditions

(from frosty frost to desert heat). Minimal medical care, poor diet, liquidation, frequent death.

During World War II, they were centers of war production and Stalinist terror, and after 1945 the concentration camps were forced labor for prisoners of war, opponents of Stalinism and violently dragged away. The Gulags were located all over the USSR, especially in the so-called " Transsibir (rail) highway, alongside the Bajkalsko - Amur magistral. Overall, throughout Siberia, "Structures of socialism" - canals, dams, power stations, harbors, mines, metallurgy and forests. Czechoslovak citizens were deported to about 70 such camps.

Since May 1945, the Czechoslovak Government has negotiated with the Soviet Party about the repatriation of the withdrawn citizens back to Czechoslovakia. Negotiations were deliberately stretched by the Soviet party's reluctance. Even by the end of 1945, the Soviet authorities failed to draw up lists of outcast Czechoslovak citizens. Hundreds of families were left without their breadwinners. The USSR has complied with the fact that thousands of our citizens have been able to exploit the slave in such a way. In 1946, a smaller part of the detached ones was slowly returning home. In the summer of 1946, the President of the Czechoslovak government, Klement Gottwald, was also in Moscow about repatriations. At the end of 1947, the first transports from the USSR were coming. After Stalin's death in March 1953, the amnesty was declared, and the returns continued until 1956, following the partial detection and condemnation of Stalin's crimes.

The Czechoslovak government essentially abandoned its withdrawn citizens of German and Hungarian nationality. Gottwald's officials, eventually himself, declared that no prisoners in the USSR had been returned to the Soviet zone in Germany by citizens of German nationality. Only a few remained there permanently, the vast majority returned home.

Attempts to repatriate withdrawals were initially bound by the Czechoslovakia and the USSR. Data on the number of people pulled apart (from 7 to 120 thousand). Upon return, heavy and complicated personal and property conditions were awaiting withdrawal. In Gulago, Mons were also imprisoned. Jozef Števek (1896 - 1978) and Vendelin Javorka SJ (1882 - 1966). The deportation of the civilian population was recognized after 1989 as a crime of Communism.

Adresa autora:

prof. ThDr. Cyril HIŠEM, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail: cyril.hisem@ku.sk

**DAROVACIA LISTINA KRÁĽA LADISLAVA IV. Z ROKU 1285
NA MAJETKY SOWAR – SOLIVAR; SOPOTHOK – SOLNÁ BAŇA
A DELNE – KOKOŠOVCE**

Konštantín Daniel Boles

DONATION LETTER OF THE KING LADISLAV IV FROM THE YEAR 1285 ON ESTATES SOWAR – SOLIVAR, SOPOTHOK – SOLNÁ BAŇA AND DELINE – KOKOŠOVCE

Ladislavus dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie Comanie Bulgarieque rex. Omnibus presens scriptum inspecturis salutem in uero Salutari. Prouida regum discrecio tam circumspecta erga sibi | |

fideliter famulantes debet habere diligenciam ut quanto quis sibi fidelius famulatur tanto propensius munificencie sue donis remunerandus fore censeatur. Proinde ad uniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire, quod consideratis fidelitatibus et | |

seruiciorum meritis, que nobis magister Georgius filius Symonis post obitum Karissimi patris nostri felicis memorie dum regni sumus gubernacula adepti, idem in diuersis regni nostri expeditionibus fidelitatem corone regie debitam tota alacritate exhibuit, (sic!) que | |

per singula longum esset recitari et presentibus inseri tediosum. Tamen pauca de pluribus duximus annotanda. Primo uidelicet cum Rolandus filius Mark per suam infidelitatem terram nostram Scepusiensem vna cum Gylnich Bana et terram Nyr vltra partem de Thyzael | |

vsque ad partem Transilwanam contra nostram regiam maiestatem potencialiter occuparet et detineret, dictus magister Georgius vna cum aliis Baronibus nostris uidelicet cum magistro Finta de precepto nostro dum contra ipsum irruisset, idem Rolandus in eodem conflictu extitit | |

interemptus, cui post mortem cognatus eiusdem nomine Gregor cum predicta occuparet, idem magister Georgius cum aliis nostris fidelibus contra ipsum uiriliter dimicando captiuauit eundem et nobis adduxit, quem nos propter suam infidelitatem fecimus decollari. Ceterum | |

in expeditione nostra quam habuimus contra regem Bohemorum eundem magistrum Georgium ad sciendum et uidendum exercitum eiusdem regis Bohemie misissemus vnum cuneum exercitus eiusdem ante acceleracionem nostram uiriliter debellavit et tres milites | |

honeste armatos Bohemos cum ipsorum dextrariis in area certaminis captos nostre maiestati presentavit, quos domino Rudolpho regi Romanorum donauimus

et in magno conflictu cum eodem rege Bohemie idem magister Georgius repente irruit et orren ||

dam (sic!) inimicorum aciem armatam pluribus adhornatam vbi fortiter dimicando extitit vulneratus et nouem Bohemos captiuauit. Demum eciam cum nos in etate puerili post obitum Karissimi patris nostri regnare cepissemus Lython woyuoda vna cum fratribus ||

suis per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro vltra alpes existentem per se occuparet et prouentus illius partis nobis pertinentes nullis amonicionibus reddere curabat, sepredictum magistrum Georgium contra ipsum misimus, qui cum summo fidelitatis opere pugnando cum ||

eodem ipsum interfecit et fratrem suum nomine Barbath captiuauit et nobis adduxit super quid nos non modicam quantitatem pecunie fecimus extorquere et sic per eundem magistri Georgii seruicium tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restauratum ||.

Item in expedicione nostra quam contra infideles Comanos nostros habuimus idem magister Georgius ante oculos nostre maiestatis in ipsos tanquam leo fortis irruit vbi equi subsidio destitutus in ipsa area certaminis acerbissime preliauit et diuersa wlnera (sic!) ibidem rece ||

pit sagittarum atque lancearum. Ceterum cum ad Dormacium ad colloquium sub spe pacis accessimus vbi quosdam Barones nostros captiuauit idem magister Georgius nobis fidelissima obsequia ibi exercuit et impendit et vnum de sociis Dormani eiusdem ||

captum adduxit. In super cum nostros homines fideles Transillianos vna cum Cumanis nostris contra Dormanum et Bulgaros misissemus magistrum Georgium eiusdem exercitus capitaneum preficientes idem magister Georgius loco in eodem grata obsequia exercuit ||

et condigna honori regie maiestatis. Licet maiora et potiora mereretur de plenitudine nostre gracie ex certa sciencia et mera liberalitate, de prelatorum et Baronum nostrorum consilio ipsi magistro Georgio et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus quasdam ||

villas nostras regales Sowar, Sowpothok et Delne vocatas in comitatu de Sarus existentes simul cum fodina seu puteo salis ibidem existenti quamlibet earum cum suis vtilitatibus attinenciis et pertinenciis vniuersis sub metis antiquis et prioribus ||

distinccionibus terminorum dedimus, donauimus, tradidimus et contulimus iure perpetuo pacifice et irreuocabiliter possidendas tenendas et habendas. Hoc eciam expresso, quod quia ipse magister Georgius ad diuersa negocia et seruicia nostra semper promptus ||

et paratus erat exagenda, a nobis petiit humiliter et deuote, quod ipsum si absque liberorum propagine mori in aliquo casu contingeret, predictas suas acquisito-

rias a nostra regia maiestate fratribus suis videlicet Boxa, Thome et Symoni comitibus liberam haberet ||

allegandi et donandi facultatem. Ipsi autem Boxa, Thomas et Symon comites in instanti coram nobis personaliter constituti nobis retulerunt viua uoce, quod si predictus Georgius magister, frater ipsorum Domini pietate prosequente aliqua prole dotaretur nec ||

de sua propria persona nec de suis heredibus ipsi in propriis personis eorum necnon et heredes eorundem de predictis possessionibus peterent partem nec aliquam habere uellent porcionem de eisdem et ad hoc se spontanea commiserunt uoluntate. Et quia mete ipsarum ||

possessionum et distinciones in nostra noticia non constabant, magistrum Mathyam archidiaconum Noui Castri comitem capellae Karissime consortis nostre adiuncto sibi socio Andrea comite nostro de Sarus ad reambulandas et statuendas ipsas terras misimus, qui ||

post modum ad nos redeuntes retulerunt, quod presentibus omnibus comitaneis et uicinis dictas terras reambulassent et dicto magistro Georgio statuissent nullo contradictore existente. Quarum quidem terrarum mete et distinciones sicut iidem nobis recitarunt ||

et in scriptis reportarunt hoc ordine distinguuntur: Prima meta, que separat a terra Kendy incipit a parte occidentali in capite cuiusdam riuuli qui wlgariter nuncupatur Hyhus Pothok et inde descendit ad alium riuulum (sic!) qui Zenegethv Pothok nuncupatur ||

et per eundem descendit ad fluuium Tharcha et ibi saliens ipsum fluuium Tharcha circa Berkus Laza, inde descendit per eundem fluuium versus meridiem et peruenit ad quendam fluuium Mogoshyd Pothoka nominatum qui separat a terra Yzbegh et inde per eundem ||

fluuium per magnum spacium vadit uersus partem orientalem et peruenit ad vnum riuulum qui vocatur Zaroz Pothok et per ipsum riuulum vadit ad partem septentrionalem et cadit in caput cuiusdam fluuii Keurus Pothok et per ipsum fluuium descendendo ||

uenit ad locum Kiralzalasa et ibi cadit in fluuium Delne et ipsum fluuium Delne transeundo cadit in riuulum Laz Pothok nuncupatum et per ipsum ascendendo adhuc ad partem orientalem peruenit ad quendam montem qui Sumurhege nominatur et inde descendit ||

ad locum Wechserc nominatum et ibidem cadit iterum ad fluuium Delne et per eundem fluuium ascendit ad plagam orientalem (sic!) et peruenit ad quendam fluuium Bysthrepotoka vocatum et inde descendit ad fluuium Thoplli et per eundem fluuium ascendit ad ||

fluuium Redneglathw vocatum et per eundem uenit ad monticulum Mogluch et inde venit ad vnum Berch et ipsum saliendo versus meridiem cadit ad magnam

viam et per eandem viam eundo adhuc versus meridiem cadit in fluuium Sebes et salit ipsum ad partes | |

meridionales et per eandem viam venit ad caput cuiusdam fluuii Medyes Pothoka qui separat a terra populorum de Klemes et per eundem per magnum spacium descendendo versus occidentem ad finem dicti fluuii vadit ad stagna quedam que vltimo Kendmochydla nuncupantur | |

et inde descendit ad fluuium Zwkchow vbi est transitus in eadem aqua et per eandem aquam descendit versus meridiem vsque ad illum locum vbi predicta aqua cadit in alium fluuium Tharcha nominatum circa villam Arcus filii Ech et per ipsum fluuium Tharcha descendendo | |

in magna quantitate spacii venit iterum ad locum Berchuslaza superius dictum et ibi terminantur. Et ut nostre donacionis series robur obtineat perpetue firmitatis nec ullo umquam tempore valeat in irritum retractari litteras nostras presentes eidem magistro | |

Georgio super premissa donacione concessimus duplicis sigilli nostri munimine roborando. Datum per manus venerabilis patris Thome dei gracia episcopi Waciensis aule nostre cancelarii dilecti et fidelis nostri. Anno Domini millesimo CC° Octuage | |

simo Quinto, Regni autem nostri anno quartodecimo sexto Idus Januarii.

Preklad listiny

Ladislav z milosti božej kráľ Uhorska, Dalmácie, Chorvátska, Ramy, Srbska, Halície, Vladimírskaja, Kumánia a Bulharska. Všetkým, ktorí budú čítať tento list, pozdrav v pravej spáse. Starostlivá pozornosť kráľov tak vážená u svojich | |

verných služobníkov musí mať starostlivosť, aby o koľko kráľovi niekto vernejšie slúži, o toľko pohotovejšie ho má kráľ považovať za hodného byť odmeneným darmi svojej štedrosti. Kvôli tomu chceme, aby týmto sa dalo na známosť všetkým, že potom, čo sme pozorovali prejavy vernosti i | |

zásluh hodné služby, ktoré nám magister Juraj syn Šimona preukázal po smrti nášho predraheho otca blahej pamäti, a to v čase, keď sme preberali vládu nad našim kráľovstvom, osobne pri rôznych záležitostiach týkajúcich sa nášho kráľovstva, a to horlivo v náležitú vernosť kráľovskej korune, ktoré | |

by bolo dlho v jednotlivosti uvádzať a písať ich do listiny únavné. Predsa len zopár sme nechali, aby sa z mnohých zaznačili. V prvom rade, to jest, keď Roland syn Marka vo svojej vierolomnosti našu Spišskú zem spolu s Gelnicou a zemou Nyír za Tisou | |

až k územiu Transilvácie násilím naprotiveň našej kráľovskej výsosti obsadil a zaujal, menovaný magister Juraj spolu s inými našimi veľmožmi, teda s magistrom Finta z nášho rozkazu zaútočili na neho, pritom sám Roland v tejto bitke padol | |

a po jeho smrti, jeho príbuzný menom Gregor, keď i naďalej uvedené územia obsadil, sám magister Juraj spolu s inými našimi vernými služobníkmi sa mu mužne postavil v boji a zajal ho i nám ho priviedol, takže sme ho kvôli vierolomnosti dali sťať. Ďalej ||

pri našej výprave, ktorú sme ustanovili proti kráľovi Čechov, sme poslali tohto magistra Juraja, aby zistil i preskúmal vojsko tohto kráľa Čechov, ešte pred tým, než sme zaútočili, hrdinsky porazil jeden oddiel vojska a troch bojovníkov, ||

význačných a znamenite vyzbrojených Čechov, aj s ich družinami, ktorých zajal na bojovom poli, predviedol pred našu výsosť, a tých sme potom darovali pánovi Rudolfovi, rímskemu cisárovi. Zároveň vo veľkej bitke s kráľom Čechov, tento magister Juraj odrazu zaútočil na hrozivý ||

nepriateľský šík s mnohými ozbrojencami, kde udatne bojoval a bol zranený, no zajal deviatich Čechov. Potom tiež, keď sme ako chlapec začali kraľovať po smrti nášho predraheho otca, Lython vojvoda spolu so svojimi bratmi ||

vo svojej vierolomnosti sám obsadil istú časť nášho kráľovstva za horami a nechcel nám vrátiť príjmy z tejto časti, ktorá nám prináleží, a to aj napriek napomínaniam, vyslali sme už menovaného magistra Juraja proti nemu, ktorý v najvyššej snahe zachovať nám vernosť bojoval ||

s ním, zabil ho a jeho brata menom Barbath zajal a nám predviedol, čo nám umožnilo získať nemálo peňazí, a tak skrze službu tohto magistra Juraja bol nanovo v tejto oblasti obnovený výber daní ||.

Tiež pri našej výprave, ktorú sme viedli proti vierolomným Kumánom, tento magister Juraj pred očami našej výsosti sa na nich vyrútil ako lev, keď na bojovom poli tuho bojoval, hoc stratil koňa, a tam dostal mnoho rán ||

po šípoch a kopijach. Ďalej, keď sme pristúpili v nádeji na mier ku Dormanovi, kde zajal niektorých našich veľmožoch, tento magister Juraj nám preukázal najvernejšie služby a nám priviedol jedného z druhov tohto Dormana). ||

Navyše, keď sme poslali našich verných služobníkov z Transilvánie, aby spolu s Kumánmi išli proti Dormanovi a Bulharom, a za veliteľa vojska sme ustanovili magistra Juraja, tak tento magister Juraj na tom mieste nám preukázal vďačné služby ||

hodné počty kráľovskej výsosti. Zaiste by si zaslúžil viac a lepšie z plnosti našej milosti, a tak vo vedomí istoty a čisto v štedrosti, po porade s našimi prelátmi a veľmožmi sme magistrovi Jurajovi a skrze neho i jeho dedičom a jeho dedičov nástupcom dali isté ||

naše kráľovské dediny Solivar, Soľ a Kokošovce, ktoré sa nachádzajú v komitáte Šariš spolu i s baňou či jamou na soľ, ktorá sa tam nachádza. Pritom darovali sme ktorúkoľvek z nich so svojimi úžitkovosťami a všetkým príslušenstvom v starobyklých hraniciach, teda prvších ||

vyznačeníach hraníc a udelili sme, aby ich pokojne a neodvolateľne večným právom vlastnil, držal a mal. S tým však výslovne tiež uvádzame, že nakoľko tento magister Juraj je vždy pohotový nám poslužiť v rozličných záležitostiach | |

a pripravený je veci zariadiť, ako treba, nás sám ponížene a oddane poprosil, aby v prípade, keby sa stalo, že zomrie bez detí, mohol slobodne tieto svoje, od našej kráľovskej výsosti získané majetky, svojim bratom, menovite Bokšovi, Tomášovi a Šimonovi komesom | |

odkázať ako aj právomoc darovať. Samotní Bokša, Tomáš a Šimon komesi, ktorí boli osobne prítomní, pred nami hneď prehlásili, že ak menovaný magister Juraj, ich brat, z Božej dobroty bude obdarovaný dedičom, ani | |

za seba a ani za svojich dedičov ako aj ich dedičia sa osobne nebudú snažiť získať z uvedených majetkov nejakú časť územia a ani nijaký podiel, čo hneď aj dobrovoľne sľúbili. Nakoniec keďže hranice týchto | |

majetkov a vymedzenia medzníkov nám nebolo známe, poslali sme magistra Mateja, archidiakona Novohradu, kaplánom našej predrahej manželky, spolu s Andrejom našim komesom zo Šariša, aby obišli tieto majetky podľa hraníc a previedli tieto zeme na Juraja. Tí | |

potom, keď sa k nám vrátili, nám oznámili, že v prítomnosti všetkých pomedzných a susedov, tieto zeme obišli a previedli na menovaného magistra Juraja, pričom nik sa proti tomu neohradil. Hranice týchto zemí a vymedzenia, ako nám ich popísali | |

i písomne predložili, vedú podľa tohto poriadku: Prvý medzník, ktorý delí tieto majetky od územia Kendíc, začína zo západu v prameni istého potoka, ktorý sa ľudovo nazýva Hyhus Pothok¹ a odtiaľ zostupuje k inému potoku, ktorý nazýva Zenegethv Pothok² | |

a po tomto potoku zostupuje k rieke Torysa, a tam prejde túto rieku Torysa okolo Berkus Laza, odkiaľ zostupuje po rieke smerom na juh, až príde k istej rieke nazývanej Mogoshyd Pothoka,³ ktorá je hraničnou so zemou Yzbegh.⁴ Po tejto rieke | |

vedie hranica na veľkú vzdialenosť smerom na východ, až dôjde k jednému potoku, ktorý sa volá Zaroz Pothok.⁵ Po tomto potoku vedie na severnú stranu a vchádza do prameňa istej rieky Keurus Pothok⁶ a po tejto rieke zostupuje | |

¹ *Kövespatak* - Kamenný potok. Severne od Drienovskej Novej Vsi pri Kendiciach. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Nákl. učené spoločnosti Šafaříkovy : Bratislava, 1932, s. 411.

² *Szénégető* - potok, ktorý preteká Drienovskou n. Vsou. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 411.

³ *Scylospataka* - ústi do Torysy oproti Haniske pri Prešove. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 410.

⁴ *Izbegh* - Izbeg, zaniknutá dedina v blízkosti Petrovian. - ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*, Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 110.

⁵ *Szárázpatak* - Suchý potok, severne od Solivaru. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 410.

⁶ Ľavý prítok riečky Delňa. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 411.

a prichádza k miestu Kiralzalasa, kde vstupuje do rieky Delna. Prejdúc túto rieku vchádza do potoka Laz Pothok⁷ a po ňom vystupuje stále na východ až príde k istému vrchu, ktorý sa volá Sumurhege⁸ a odtiaľ zostupuje ||

na miesto zvané Wechserc,⁹ kde vstupuje opäť do rieky Delňa. Po tejto rieke vystupuje na východnú stranu, až dôjde k istej rieke nazývanej Bysthrepotoka,¹⁰ odkiaľ zostupuje k rieke Topľa. Po tejto rieke vystupuje k ||

rieky nazývanej Redneglathw,¹¹ po ktorej ide k vršku Mogluch¹² a odtiaľ ide k jednému kopcu, ktorý prejde smerom na juh a vstúpi do veľkej cesty. Po tejto ceste ide smerom na juh, vstúpi do rieky Sebes a prejdúc ju na južnú ||

stranu, príde po tejto ceste k prameňu istej rieky Medyes Pothoka,¹³ ktorá je hraničnou so zemou obyvateľov z Ľubotíc. Po tejto rieke zostupuje, až kým po dlhej vzdialenosti smerom na západ prichádza na koniec tejto rieky k akýmsi stojatým vodám, ktoré sa ľudovo nazývajú Kendmochydla ||

a odtiaľto zostupuje do rieky Zwkchow,¹⁴ kde je brod v tejto rieke. Po tejto rieke zostupuje smerom na juh až na miesto, kde sa táto rieka vlieva do inej rieky nazývanej Tarcha¹⁵ pri dedine Arcus syna Ech, a po rieke Tarcha zostupuje ||

po veľmi veľkej vzdialenosti opäť na vyššie menované miesto Berchulaza, a tam hranica končí. Aby naše darovanie nadobudlo dlhodobu platnosť, a aby sa nikdy nedalo odvolať a zneplatniť, vydali sme našu listinu tomuto magistrovi ||

Jurajovi, ktorá sa týka tohto darovania, pričom bola dvojitou našou pečaťou potvrdená. Dané rukou ctihodného otca Tomáša, z milosti božej vacovského biskupa, nášho verného a milého služobníka, kancelára na našom dvore. Roku Pána tisícého dvestého osemdesiateho piateho, v štrnástom roku našej vlády šesť dní pred januárovými Idami.

Listina kráľa Ladislava IV. z 8. januára 1285, ktorá dosvedčuje darovanie kráľovských dedín Sogar, Sopothok a Delne Jurajovi z Javorova (Ukrajina), je podľa názoru historickej kritiky falzum.¹⁶ Dôvodom tohto tvrdenia je fakt, že existujú dve

⁷ Pravý prítok Delne, ktorý ústí západne od Malej Delne. *Köröspatak* a *Lázpatak* by sa mali vlievať do riečky Delňa na jednom mieste oproti sebe. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 411.

⁸ *Sóvári hegye* – Solivarské hory kóta 482. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 411.

⁹ Neznáme miesto. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 411.

¹⁰ Ústí do rieky Tople pri obci Bystré. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 419.

¹¹ Pramení južne od Pavloviec a ústí do rieky Tople pri Hanušovciach n. Topľou. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 418.

¹² Maglovec – pri Kapušanoch 546m. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 224.

¹³ *Meddöspatak* – identický so *Szárázpatak*. I - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 410.

¹⁴ Riečka Sekčov. - ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, s. 408.

¹⁵ Rieka Torysa.

¹⁶ SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Iván. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke*. II. kötet, 2 - 3 füzet 1272 – 1290, Budapest : Magyar Országos levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 9, 1961, nr. 3350, s. 348 – 349.

listiny, ktoré sa týkajú darovania majetkov Jurajovi, synovi Šimona. Synovia Šimona po kúpe majetku Eszen (dnes Javorovo na Ukrajine) si zvolili za rodový predikát de Ezen. Tieto dve listiny sa pri výpočte darovaných majetkov líšia. Jedna listina s tým istým datovaním uložená v Národnom archíve v Budapešti v zbierke rodiny Ernst, spomína ešte majetky Zarbuith a Chedezdeth, ako aj povolenie, ktoré dal kráľ Jurajovi, aby si postavil hrad. Kým v tejto listine, ktorá je uložená v tom istom archíve pod číslom 57218, a ktorú publikujem i s prekladom, sa nič také nenachádza.

Listinu publikovali, okrem iných editorov, a to v celom rozsahu, Bárdossy, Katona a Wagner.¹⁷

Adresa autora:

ThDr. Konštantín Daniel BOLEŠ O.Praem

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail: danielb.posta@gmail.com

¹⁷ BÁRDOSSY, Joannes. *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*. Leutschoviae, 1802, s. 234; KATONA, Stefanus. *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata*. tom.VII., Budae : typ. Regiae Vniuers. 1782, s. 911; WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis*. Posonii – Cassoviae 1780, s. 293.

PRIESKUMOVÁ SPRÁVA O URBANOVEJ ZVONICI V KOŠICIACH

Mária Spoločníková

A SURVEY REPORT ON URBAN BELL TOWER IN KOŠICE

Staršia a doteraz známa literatúra uvádza rok vystavania zvonice 1628 v Košiciach, v ktorej bol umiestnený zvon sv. Urbana, patróna košických vinohradníkov, prešovským staviteľom Martinom Lindtnerom, pôsobiacim u Sedmohradského kniežata G. Bethlena.

Po požiari, ktorý zničil celú hornú časť i vnútro veže, v decembri 1966 sa pristúpilo k podrobnému prieskumu a bolo zistené nasledovné: Urbanova zvonica, ako úžitková stavba nie je architektúrou zo 17. storočia, ale oveľa staršou. Dnešnú jej podobu dali viaceré prestavby, posledná z roku 1912, kedy okrem stavebných úprav celý jej povrch bol zaomietnutý tenšou omietkovou vrstvou. Táto vrstva je najposlednejšou vrstvou vôbec a je už sčasti na niektorých stranách stavby zvetraná, miestami však zakrýva predchádzajúce zásahy. Pod touto omietkou nájdeme v prvom rade barokovú úpravu, ktorá sa obmedzila na väčšie – menšie lokálne výspravky ešte staršej, spodnejšej renesančnej omietky, niektorých okien a upevnenia západného supraportu s emblémom mesta Košice. V tomto erbe je hore uvedené datovanie: A.D.1628 a bol pravdepodobne prenesený sem z iného miesta, o čom svedčí neorganické začlenenie (prilepenie) celku na západnú stenu odlišnou omietkou. Erb je zhotovený z pieskovca, ktorého povrch temer celý zvetral. Emblém bol pôvodne dekorovaný dookola farebnou vrstvou maľby, dnes je zachovaná len vo fragmentoch. Obsah tejto nástennej maľby a rozsah poškodenia bude možné určiť len pri odkrytí a kompletnom reštaurovaní objektu v druhej budúcej etape prác.

Ako tretia vrstva, tentoraz už súvislá, bola sondami odhalená renesančná omietka i renesančná podoba zvonice, z ktorej sa zachovali nižšie uvedené charakteristické znaky: veľmi tvrdá pomerne hrubo nanesená i hrubozrnná svetlá, temer biela omietka, hore renesančný tehlový nadstavec, ktorý je osadený na doteraz zistenom najstaršom kamennom murive, nad kamennou rímsou gotickej stavby. Na tomto renesančnom nadstavci boli nájsené a sčasti odkryté renesančné sgrafitá tma-vošedej, čierno-bielej farby s figurálnou výzdobou a ornamentmi, avšak vo veľmi poškodenom a schátralom stave. Táto figurálna výzdoba – hlavy bojovníkov v helmách, rytiera a pod. u nás veľmi zriedkavo sa vyskytujúce – je najlepšie viditeľná na južnej strane fasády. V tejto najhornejšej časti veže boli ďalej objavené zbytky taktiež tehlového, oblúkovite vystupujúceho muriva, ktoré naznačujú, že táto časť bola dekorovaná a mala tvar lunetovej rímsy. Práve v týchto lunetách uchovali sa zbytky uvedenej sgrafitovej maľby. Lunetová rímsa renesančná bola pozdejšie, pravdepo-

dobne v baroku otlčená, ponechané na ploche steny iba sgrafitá, tie sú zaomietnuté vyššie spomínanou barokovou a novodobou tenkou vrstvou omietok, vytiahnutá je len jednoduchá podstrešná rímsa, na ktorú bola nasadená štvorboká strecha. Túto možno identifikovať na akvareli Jakuba Alta obrazu z roku 1839 nachádzajúcom sa vo Východoslovenskej galérii v Košiciach, ako aj na iných ešte starších rytinách, v staršej známej literatúre, aj i. ostáva otvorenou otázkou naďalej, či bola na tejto lunetovej rímse aplikovaná atika, cimburia alebo strecha, a aký mali tvar a ukončenie.

Ako bolo už uvedené, Urbanova zvonica je pôvodne stavba gotická, celé jej murivo je kamenné, iba táto renesančná nadstavba so zbytkami lunetovej rímasy sú tehlové. V tejto, tehlovej vrstve po celom obvode, ani zvnútra niet jedinej stopy po akejkoľvek podobe zastrešenia. Azda iba ukončenie gotického muriva by mohlo ešte odhaliť pri odkývaní sgrafít akýsi spôsob zastrešenia zvonice, nielen koncepciu renesančnú ale tú pôvodnú gotickú.

Ako ďalší prvok z opravy zvonice v renesancii je nutné uviesť sondami zistené nárožné bosáže, ktoré sú viditeľné i cez vyššie spomínané tenké vrstvy novších omietok. Nárožná bosáž v omietke je zhruba v dvoch vrstvách: spodná renesančná bola farebne červená (*caput mortuum*), odtiaľ zaužívaný starý názov „Červená veža“; hornejšia vrstva je svetlá už s opravárskymi zásahmi. Špáry medzi červeným kvádrovaním boli biele. Výzdoba okolo okien bola čierna a špárovanie bolo okrovo žlté. Hrubá renesančná vrstva omietky, miestami zosilnená škridlovinou a taškami, zakrýva na všetkých štyroch priečných predeloch stavby štyri zo svetlého kameňa vytesané rímasy, z ktorých každá je iným spôsobom profilovaná a veľmi kvalitne v gotike opracovaná. Doteraz vykonané sondy poukazujú však na to, že kamenné rímasy sú zatiaľ len na nárožiach zachovalé pomerne celistvo. Azda jediné pokračovanie rohovej rímasy je na severnej strane vpravo. Kameň nie je síce úplne odkrytý (je totiž mierne poškodený), ale nachádza sa pod ním kameň z bosáže. Ostatné sú doplnené v novom profile tehľami. Najviac zachovalý je na juhovýchodnej stene, nároží, pod ním sú taktiež vysprávky z renesančných tehál. K zisteniu stavu týchto gotických článkov je nutné odokryť miesta rímasy po celej dĺžke. Práca na odkrývaní bude o to prácnejšia, že renesančná hrubonanesená omietka sleduje povrch gotických rímasy len pozvoľna a ďaleko od povrchu, takže ich tvar je teraz akoby zaobalený a nie presne určiteľný.

Gotická kamenná bosáž je na všetkých štyroch nárožiach pomerne zachovalá – aspoň na sondovaných miestach, – avšak postihnutá hustým pekovaním pred omietnutím v renesancii. Pred prevedením pekovania mali všetky kamenné články vápenný náter.

Záverom: Gotická stavba je celá z kamenného muriva, opravy v renesancii či v miestach vodorovnej bosáže, na kamenných rímasy, alebo okolo zvukových okien v najhornejšej štvrti, sú prevádzané tehlovinou, taškami, alebo škridlou. Op-

ravy sú najviac viditeľné v okolí okien na vnútorných stenách veže, teda z interiéru zvonice. Kvalitne sú opracované aj kamenné profily okien, ktoré majú rôzne tvary a veľkosť. Pôvodnosť niektorých článkov, kamenných vložiek i nadokenných ríms z plastického orámovania, je nutné v ďalšej etape reštaurátorských prác podrobnejšie preskúmať a urobiť definitívnejšie uzávery. K podrobnej prehliadke a dokumentovaniu stavu pripájajú sa nákresy profilácie ríms, okien, bosáží s uvedeným počtom kvádrov v bosážiach, rozmery a predpokladaný stav vzhľadu v renesancii a gotike.

Pre úplnosť uvádzame, že zachovať renesančnú podobu veže spolu s odkrytím gotických článkov pre rôznu farebnosť oboch stavebných slohov nebude možné. Gotická stavba urbanovej veže respektíve zvonice, by dôstojne reprezentovala a dopĺňala areál gotického Dómu a kaplnky sv. Michala, na pôvodnom, šošovkovom námestí mesta Košice.

Pre doplnenie prieskumovej správy vyhotovenej po ukončení prác a odoslanej pamiatkovým orgánom do Bratislavy, pripájam rezumé z jednej prednášky historika Dr. Ondreja Halagu zo dňa 14.2.1980 vo VSL múzeu v Košiciach, v ktorej odznelo viacero podnetov k úvahám o pôvode, respektíve o možnostiach vzniku a počiatočných iniciátoroch stavby zvanej dnes: Urbanova zvonica. Žiaľ, nemám vedomosti o uverejnení tejto prednášky Dr. Halagu, o ktorom sa traduje, že mal fundované historické znalosti o začiatkoch osídlenia v časnom stredoveku lokality: Cassovia, Cassa, Košice. Medzi týmito „staro-novými“ údajmi odznel otáznik, ktorý sa spájal s menami „johanitov“. Johaniti patrili k najstaršiemu rádu a oni podľa Halagu mohli založiť „hospital“(?), či skôr náročnú kamennú stavbu v centre osídlenia s konkrétnym zameraním pre kláštorne účely (?) na tie pomery monumentálneho interiéru. Pritom odznelo viacero podnetov k úvahám o revitalizácii architektonického objektu, ktorý však podnes nemá archeologický prieskum, ani odkryté základy akéhokoľvek zamerania historickej stavby a jej vývoja. Neskoršia štúdia Ing. Križanovej k riešeniu závažných problémov pamiatkovo chráneného objektu takisto nemohla prispieť k uzavretiu dohadov o pôvode a presnej funkcii Urbanovej zvonice a k rozhodnutiu rozsiahleho reštaurátorského zásahu.

Ochrana a starostlivosť o pamiatky mesta je i pre budúcnosť ťaživá – úlohou však je zachovať, čo dejiny nám uštedrili, postarať sa o pravdivý obsah a kresťanskú atmosféru v centre historického jadra. Terajšia monumentálna dominanta, zvonica mesta, od dôb stredoveku, predpokladá sa, že mala nosnú funkciu, je svedectvom viery, spoločným bohatstvom tohto dobra, čo prispieva k hlbšej identite, ktorá sa spája v jednote ducha cez tvorivú myseľ niekdajších architektov a cez mravné normy súčasníkov. Mala by byť opätovnou inšpiráciou ku kráse zvuku zvonov, ktoré patria Najvyššiemu.

Adresa autorky:

Mária SPOLOČNÍKOVÁ

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

RECENZIE/ REVIEWS

LUPČO, Martin. *Z dejín katolíckeho školstva v Ružomberku II. : Pamätnica k 25. výročiu založenia Gymnázia sv. Andreja v Ružomberku. Ružomberok : Gymnázium sv. Andreja v Ružomberku, 2017, 202 s. ISBN 978-80-972687-3-2.*

Motívom pre spracovanie dejín Gymnázia sv. Andreja v Ružomberku bolo vzácne jubileum školy. Autor sa rozhodol prispieť k bližšiemu poznaniu dejín katolíckeho školstva na území mesta a monografia je o to vzácnejšia, že k založeniu gymnázia došlo po viac ako štyridsaťročnej vynútenej neprítomnosti cirkevného školstva v Ružomberku.

Autor a bývalý pedagóg spomínaného gymnázia PhDr. Martin Lupčo, PhD. sa podujal spracovať dejiny Gymnázia sv. Andreja v širšom kontexte dejín katolíckeho školstva v Ružomberku. Vhodnou formou predkladá výsledky analýzy archívnych prameňov a publikovanej literatúry. Prepája historický vývoj katolíckeho školstva na území Slovenska s vývojom v regióne Liptova. Na prezentovaných dejinách katolíckeho školstva možno tiež sledovať zmeny, ktorými naše školstvo ovplyvnilo obdobie neslobody v 20. storočí.

Knihu rozdelil do troch kapitol a v úvode vyhradil priestor pre uverejnenie príhovorov zriaďovateľa a riaditeľa školy ako aj priblíženiu životopisu patróna školy. V prvých dvoch kapitolách sa potom venuje dejinám katolíckeho školstva v Ružomberku od jeho prvopočiatkov až po zoštatnenie v roku 1945. Pozornosť venuje aj vývoju vzdelávania pod kuratelou komunistického režimu. Ponúka trpezlivo hodnotenie zložitého obdobia s popisom negatív, ale aj pozitív vzdelávacieho systému, ktorý na štyridsať rokov určoval smerovanie vzdelávacieho procesu. Záverečná tretia kapitola je venovaná uplynutým 25. rokom jubilujúceho Gymnázia sv. Andreja. V kontexte predchádzajúcich kapitol sa odzrkadľuje nadšenie v Cirkvi a spoločnosti z možnosti poskytovať vzdelávanie v intenciách kresťanskej náuky. Je to jeden z najdôležitejších benefitov cirkevnej školy, ktorá okrem vedomostí odovzdáva aj duchovné a kultúrne bohatstvo obsiahnuté v kresťanstve. Autor si to dobre uvedomuje, a preto je dielo výstižným dokumentom o prínose cirkevného školstva pre spoločnosť.

Mimoriadnu pozornosť si zaslúži antropologický charakter monografie, ktorý autor dosiahol uvedením stručných biografii vybraných pedagógov pôsobiacich v oblasti školstva v Ružomberku ako aj osobnými vyznaniami v podobe spomienok pedagógov, absolventov a žiakov Gymnázia sv. Andreja v Ružomberku. Zároveň tak autor dokumentuje význam kvalitných pedagógov pre rozvoj školy a regiónu, v ktorom učitelia pôsobili. Svojím všestranným záujmom o žiaka, jeho intelektuál-

ny rast ako aj všeobecné kultúrne pozdvihnutie obyvateľov, zanechali hlbokú stopu v pamäti mesta ako aj celého regiónu.

Vhodnou súčasťou publikácie sú aj dobové fotografie dokumentujúce prítomnosť katolíckeho školstva v Ružomberku a vizuálne dokresľujú aj štvrtstoročie v dejinách jubilujúceho gymnázia.

Autorovi sa podarilo spracovaním dôležitého úseku dejín školy prispieť k poznaniu regionálnych dejín v oblasti školstva. Prirodzene sa o dejiny Gymnázia sv. Andreja budú zaujímať jeho absolventi, ale solídnosťou spracovania si nájde čitateľov aj medzi odbornou verejnosťou alebo záujemcami o poznanie regionálnych dejín.

Adresa recenzenta:

doc. ThDr. Peter BORZA, PhD.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Filozofická fakulta

Moyzesova 9, 040 59 Košice

e-mail:peter.borza@upjs.sk

RECENZENTI PRÍSPEVKOV | *REVIEWERS*

prof. ThDr. Cyril HIŠEM, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail: cyril.hisem@ku.sk

ThDr. Konštantín Daniel BOLEŠ O.Praem.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail: danielb.posta@gmail.com

doc. ThDr. Peter BORZA, PhD.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Filozofická fakulta

Moyzesova 9, 040 59 Košice

e-mail: peter.borza@upjs.sk

doc. PhDr. Jaroslav CORANIČ, PhD.

Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity

Katedra historických vied

Ul. biskupa Gojdiča 2, 080 01 Prešov

e-mail: jaroslav.coranic@unipo.sk

doc. Jurij DANILETS, PhD.

Uzhhorod National University

Faculty of History and International Relations

Universytets'ka St, 14, Uzhhorod,

Zakarpats'ka oblast, Ukrajina, 88000

email: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

prof. ThDr. PaedDr. PhDr. Jozef JURKO, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku

Teologická fakulta

Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail: jurko@ktfke.sk

doc. Viktor Vasilovič KICHERA, PhD.

Uzhhorod National University

Faculty of History

Universytets'ka St, 14, Uzhhorod,
Zakarpats'ka oblast, Ukrajina, 88000
email: vkichera@ukr.net

ThDr. Angelus Štefan KURUC O.Praem., PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach
Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice
e-mail: stefan.kuruc@gmail.com

prof. PhDr. ThDr. Štefan LENČIŠ, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach
Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice
e-mail: stefan.lencis@ku.sk

ThLic. JUDr. Jana MITROVÁ, PhD.
Cirkevná základná škola sv. Michala
Volgogradská 2, 071 01 Michalovce
e-mail: zastupkyna@czs-svmi.sk

prof. ThDr. Gabriel RAGAN, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku
Teologická fakulta
Hlavná 89, 041 21 Košice
e-mail: gabriel.ragan@ku.sk

prof. PaedDr. ThDr. Ambróz Martin ŠTRBÁK, O.Praem., PhD.
Rehoľný dom premonštrátov
Hlavná 67, 040 01 Košice
e-mail: martin.strbak@gmail.com

prof. PaedDr. ThLic. Martin WEIS, ThD.
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Kněžská 8, 370 01 České Budějovice
e-mail: weis@tf.jcu.cz

Notitiæ historiæ ecclesiasticæ

vedecký recenzovaný časopis | *Scientific peer-reviewed journal*
ročník | *Volume 6, číslo | Issue 2, rok | Year 2017*

Adresa vydavateľa | *Address of Editorial Publisher:*

© 2017 Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku
Hrabovská cesta 1A, 034 01 Ružomberok
web: www.ku.sk

Adresa redakcie | *Address of Editorial Office:*

© Inštitút cirkevných dejín, Teologická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hlavná 89, 041 21 Košice
web: www.icd.ktfke.sk
email: icd@ktfke.sk

Tlač | *Print:*

DOLIS, s.r.o.

Pokyny pre autorov | *Instructions for Authors*

www.icd.ktfke.sk

Na prednej obálke časopisu sa nachádza Kostol sv. Juraja v obci Kostol'any pod Tribečom (pohľad z juhovýchodu na najstaršiu časť). Na zadnej strane nástenná maľba oranta z vnútra svätyne (1. pol. 13. stor.) a vstupný neskororománsky portál na južnej strane lode z rovnakého obdobia.

Foto: PhDr. Miroslav Strakoš

ISSN 1338-9572

Evidenčné číslo: EV 4697/12

IČO vydavateľa: 37 801 279

Dátum vydania periodickej tlače: december 2017